

مندرجہ سی :

بورکھارت.

تل وادبیات مسئلہ سمنہ
فائدہ لی آغوم .

معلم عبدالرحمن - عدی .

اول زکاتلری

امام م خلیل یادگاری .

بویلغی آچلقنی اونوتورغہ
یاراماز

معدہ کمال مظفری .

فاس ننگ اولگی سلطانی
مولای حفیظ .

تعدیل احوال انسان
وقرآن

امام و مدرس سرورالدین .
رسم (ثروت فنون « دن مقتبس) .

مسلمانلرننگ روحانی خستہ
لکاروی و آننگ سبیلری .

تاریخ مزغہ عائد .

واق بورچ جمعیتلری
وربا مقالہ سی حقندہ

رضاء الدین حکیموفی .

« تسهیل البیان فی ترجمہ
القرآن » اسمہ لی کتاب

حقندہ

مادی طامری .

تربیه و تعلیم :

« تاغین مکتب و مدرسہ لہمز » -

یوسف شرفی . « بیروت » ده

اجنبی مکتبلری - ماقماری .

مراسلہ و مخابره

ارصولیہ و آلمآ آتادن .

مطبوع اثرلری .

حکایہ . « کوچسزلر ، آیوس

ویسیمیستلرگہ . عبرت »

آ . م

احوال عمویہ . ف .

☞ ☞ ☞ ☞ ☞

شورا

عدد ۲۰ * سنہ ۱۹۱۲

محرری: رضا الدین بن فخرالدین

ناشری: « م . شا کر م . ذاکر رمیفلر »

توركى لغتمزنىڭ ادبىياتى ايله شغىللى نوچىلارگە

ارازە كەكتوبىر :

(صوڭ ئابشرلىدى)

I

۱۵ نچى عدد «شورا» دەغى «عرب لغتى و آنڭ ھالىملىرى» مقالهسىنى دوام ايتدرو تىوشى؟ دىھ سۇالغە قارشى بنم فكرم: «فران شريف و لغت عربىھ» نام كىتابىمىزدا بىھم ايله بيان قىلىنىش ايدى، عرب لغتى و آنڭ اھمىتى و ھالىملىرى حقتىھ در يالار كىي معلومات يازلسەدە ھماھ اھمىتىھن چقماھە كرك . بىناغە ايلەھ اول مقاله نڭ دوام اولمىقى مام اولدور .

امام سرورالدين بن مفتاح الدين .

II

معتبر «وقت» العالدىھ (بالقان حجار بەسى مناسبتىمىلە) كوندەلك، «شورا» كىلەسى يلىھن ھفتەلك بولوب نشر ايدىلىسە ايدى . يىلقى بھاسى ھر قانچە اولسەدە بىر يىل ھم ترك قىلماينچە (دوامى مدتندە) ھر يىل ايكىسىنى دە آلور ايدىم . اوشبو توغرو دہ «شورا» ايلە «وقت» ادارەلر نڭ جوابنە منظرەن .

باقى عرض احترام ايلە ، ادبىيات تشنەسى : محمد امين جان محمدجانق . خوقند ، ۶ تشرين اول ۱۹۱۲ سنە .

ادارە : اگر دہ مشترىلرى كوباييسە بواش بىك مەكن . خىر خواھلىقنر اېچون رحمت ! اھالكنر كوب اولسون !

III

ايكنچى جلد «شورا» نڭ ۴۴۱ نچى بىتىندە «پىتر پاول» شھرى نڭ جانى اوزاق ھەر اوغلى جانى بىكوف افندى «آقولا» -وزىنى «بېھودە» دىھ ترچمە ايتەمشىدى . بو ايسە خطا ترچمەدر . لغت جبوچىلر آلدانماسونلر اېچون نصحيح قىلورغە مجبور اولدم . بو سوزنى «آقولا» رەسمەھ دگل بلىكە «آق قولا» رەسمەھ يازارغە تىوشلى . «قولا» فالون و اوزون واو ايلە اوقولسە جىز و تازارتلماغان پولسكى بولادر . اگر دہ فسقە فالون واو ايلە اوقولسە اىگون باسدروب بتكان صوڭ طوق اومتندە وقتدە وىرلە طورغان صدقەدر . عادتندە بو بىر پود كررك چىلاك ايلە وىرلەدر . بونى آشلىقنى صافلامق اېچون وىرلەر يا كە كم بولسەدە آلسون دىھ طوق چىتىنە صالوب كىتەلر . «شورا» دە اولان شەردەگى «اق قولا» سوزىندى اولگى معنا مراد اولسە كىرەك .

على اصغر آلتونبايوف .

پىتر بورغ شھرىندە «فرانسىيە» اسملى نومبردە طور دىغمز دە ھر مىلو حەد يوسف مؤذن رحبەوف يانەرغە كروب مصاحبە ايتدى ونە مناسبت ايلەدر (خاطرمدە يوق) توركى تلىندە مذكر ومؤنثلك ايرمەلرى اولمادىغىنى كىمچىلىكن صاناب بىر آز سوز سويلەدى . «سزنگىھ نىچوك كرك ايدى ؟» دىدىكىمزدە : «مئلا : كىلىك مصدرندن ماضى صبغەسندە مذكر اېچون - كلى و مؤنث اېچون دە - كىلى دىھ ايرىغە تىوشلى ، بونڭ سببىندى تلمز ادبى لسانلر جملەسىنە كرى ايدى» دىدى . باشقە مصدرلردىھ اوشبو قىلدىن بىر چوق صبغەلر اېنوب كورسەتدى .

احتمال كە مذكر ومؤنث اېچون اېرورم صبغەلر اھتمال ايدىلك لغتلر نڭ كمالاتر بىھ وشول لغت ايلە سويلە شوچىلر نڭ درجەلرى يوقار بىلغەنە دللىدر . لىكن اوز تلمزدەگى سوزلر نڭ مذكر ومؤنث اېچون بىر تورلى يورمىكنڭ ضررىنى كور- دىكمز يوق . بلىكە مذكر ومؤنث اېچون اېرورم صبغە وھلاملر يوقلىق ، توركى تلى اېچون طبيعى و فطرى بىر حال اولوب طوغروسى بو نرسە تلمز اېچون بىر «فضىلت» در . بىز نڭ بو كونگە قدر اولان فكرمز اوشبو ايدى . بو خصوصەدە توركى تلى يالكنر دگل بلىكە فصیح صانالقمىدە اولان بعض بىر لغتلر ھم آڭا شريك اولسەلر كرك .

توركى لسانى نڭ گوزللىگىنە ، قاسەلر نڭ مطردلفىنە حىران اولوب يوردىكمز بىر وقتدە ھرمىلو يوسف مؤذن فكرىنى توجىھ قىلورغە سبب نابماھش ايدىك . بو دفعە ولى الرحمن افندى العابدى «شورا» غە درج ايدىر اېچون اوزون بىر مقاله يازوب اوشبو مسئلەنى فوزغانەش ، توركى لساندە مذكر ومؤنث اېچون اېرورم صبغەلرغە احتىاج وارلغىنى دعوى قىلماشدر .

مقالە نڭ بىر پىرىندە : «تلمز نڭ يوز فرارتورلق كىم اورنى بولسە اولدە ابركاك ايلە اورغاچى غە مخصوص سوزلردە ايرمە بوقلغىدر» دىھدر .

بوڭا احتىاج اولدىغى نقد بىردە دە ھەر كە قوبىق البىتە مەكن اولماز ، بو بىنگل اش توگل . شو بىلە ايسەدە بوڭا احتىاج اولوب اولمادىغى حقتدە بىر بحث ايدلوب كىتولسە ضرر اولماز . شونڭ اېچون لغتمز و آنڭ ادبىياتى ايلە شغىللى نوچى محترم ذاتلردىھ خصوصاً دار الفنونلردە «عام السنە» شعبە سىندە تحصيل قىلوجىلردىھ مذكر ايلە مؤنث صبغەلرىنى ايرىغە احتىاج اولوب اولمادىغى حقتدە فكرلرىنى بيان قىلماقلىرىنى اوتنەمز .

رضاءالدين بن فخرالدين .

۸ نچى اوكتابر ۱۹۱۲ سنە «اورنورغ»

ذوالقعدة ۱۷ - سنه ۱۳۳۰

۱۵ اۆكتابر - ۱۹۱۲ سنه

شورا دىر والوغ خادىملىرى

بور كهارت (*)

بۇنىڭ دە قىلم ابله قىلچ صاحىبى اولان سىلقلارمىزدىن: «من جد وجد ومن فرع بابا ولج ولج» كىمى ناپالىون سوزىنە كورەدە معنالى سوزلار قالماش ايسەدە كرامات سويلەمكىن لىت آلۇچى قىلردىن استىداد واستىمانت فىلوچى مخاطبلار قاشنىدە بۇندى سوزلارنىڭ قىمەتى تىقۇر ايدىلماش و شۇنىڭ اىچون ھىر بىرى تۇپراق اوستىنە تۇگۇلوب قلىق ايدىلمىشدر . مخاطبلار اهل اولەدىقندىن سوڭ ھىر بىر حرفى دنيا بەھاسىنە برابر اولان سوزلارنىڭدە فائىدەسى كورلەماز . ايسكى مصر - ايلارنىڭ ، بابل خىلقلرى و ايرانىلارنىڭ ، فىنىكەلىلەر و آثورىلارنىڭ آثار قدىمەلرى نىچە عصرلر ابلە مەلىكتلرندە ياتىدىقى حالدە مسلمانلر بۇنلارنى تىقۇش ايتىمادىكلرى ، بلىكە تاشلارنى سوتۇب مۇنچەلر ، ايشاكلر يابار اىچون اورنلر سالوب طوردىقلرى حالدە نىچە سىراقلى فرىكلر بوز نورلى مشىقتلرنى بۇكلاب شۇل ىرلرگە كىردىلر و مذكور يازولرى اوقۇرغە موفق اولدىلر .

درست ، آثور يازولرىنى اوقۇب يورمك كىلدىلارنىڭ رىزلرىنى حل ايتىمك ، اسلام شرىعتىنە كۇرە فرض و واجب اشلر دىگل : آثار حقندە آخىرندە سۇال اولماز و ھىچ كىم حساب و ىررگەدە مجبور قىلىنماز ؛ بۇنىڭلە برابر بۇاش حرام ھىم مكر وەدە دىگل . بو كۇندە آوروپانى بتون دنياغە حاكم ايدۇچى سىبلردىن ، آثار قدىمەنى تىقۇش ايدۇب يورمك و ايسكى يازولرىنى اوقۇرغە ، موفق اولمق كىم شىلردە جىزدىر . اكرەدە مسلمانلردە بۇندى اشلرگە اھمىت و ىرىمىش اولسەلر

شرقە الوغ و كۇب دولتلر دنياغە كىلوب كىتىدىلر ، بۇنلارنىڭ بەعضىلرنىڭ اسملرى تارىخ دىقتلرندە يازلوب قالىدى و بەعضىلرى ايسە بو دىقترگە كىرما دىكىندىن تمام اونۇلدى . اوشبو دولتلردىن كۇب ائىرلر قالوب بۇنلارنىڭ بەعضىلرى حتى بو زمانلرغە قىر سلامت طورر . اوقۇلورغە مەكىن اولماغان يازولر و نقش حكمنە كورلىگان رىزلر اوشبو جەل دىندىر . قىلچ ابلە قىلم صاحىبى اولان الوغ ناپالىون : «دنىادە محال نرسە بوق» دىدىكىندىن سوڭ فرىنگ عالملىرى ھىر بىر نرسەنى بىلورگە و ھىر اشنىڭ اصلىنە اىرشورگە كىرشىلر ، نە قىر جانلر قىربان قىلوب بولسەدە ياروم يولە تۇقتاب قالمازغە سوز و ىردىلر و بۇنى دە عمل و حرىكتلرى ابلە اثبات ايتىدىلر . ايسكى قوملردىن قالماش نقشلردىن ، رىمز و طلسىملر دىبە ظن ايدىلماش نرسەلرنىڭ اوستىلردىن ىردەلرنى كوتاروب عادىتى يازولر مىثالندە اوقۇرغە موفق اولدىلر . بۇنلارنىڭ اجتهادلرى سايبەسندە معلوم اولدىكە : ايسكى مىصرلىلر ، آثورى و كىلدىلر ، بابل و ايرانىلردىن قالماش نقشلارنىڭ كۇبىسى اوز آرالىرىندە استعمال ايدىلماش يازولر ھەمدە تارىخى خىبلر اىمىش .

(*) ۱۸ نىچى عدد «شورا دە» صاقمارى افندى طرفىدىن يازىلمىش «وھابىلىق و وھابىلر» ماقالىسىدە اسمى مذكور اولدىقى مىناسىت ابلە تىرجمە خالى بو ىرە يازىلدىر .

آراسندہ یوردی و عوام عربچہ سینی گوزل اوگرہندی ، عربلرننگ عرف و عادتلری ، طبیعت و ادبیاتلری ایله آشنالق حاصل قیلدی . ۱۸۱۰ نچی سنهده « لبنان » ایله « حوران » اطرافنده یوروب آثار قدیمه لرنی تیکشوردی و ایسکی وقتلرده یونانلور طرفندن یازلمش یازلرنی او قورغه موفق اولدی .

۱۸۱۱ نچی یلده شام ولایتندن سفر قیلوب فرات صحراسینه واروب چیقدی و بو اورنلرده کوب نرسه لر کشف ایتدی . بو حقدہ معلوماتینی دفترگه قید ایدوب « لوندن » ده اولان آفریقا جمعیتنه یبارمش ایدی ، لیکن بو دفترلر یولده ضائع اولمشدر (طبیعی یرلی خلقلردن بررسیننگ قولینه توشمش و بو آدمده اوینچق قیلوب اوینار ایچون بالاسینه ویرمش اولور) . بوندن صوگ « تدمر » خرابه لرنی تیکشوردی و بو کونگه قدر معلوم اولمامش نرسه لرنی کشف ایتدی . « بلقا » شهری یاننده « جرش » ، « سدره » شهرلرننگ اثرلرنی نابدی ، بو کونگه قدر هیچ بر فرنگ آباق باصمامش اورنلرده یوررگه موفق اولدی و اوشبو یرلرده یهودیلرننگ « ربات عمون » دبه آنادقلری « عمان » شهریننگ اثرلرنی کشف ایتدی .

بونلردن باشقه ، تصادفی اوله رق بورکھارت الوغ بر نرسه کشف ایدرگه و علم اهلینه زور یادکار فالدرغه موفق اولمشدر . بو ایسه عالملرننگ ایزلبده هنوز تابا آلمادقلری ایسکی عرب دولتلرندن « نبط » دولتی ایله تختگاه شهرلری اولان « بطرا » نى تابه قدن عبارتدر . بونلرنی « وادی موسی » اسملی اورندن تابمشدر . بونده اولان تاشلرده نبط یازوی ایله یازلمش اثرلر کوب ایدی .

سوریه و شام ولایتنده اوشبو قدر معلومات تابدیغندن صوگ ۱۸۱۲ نچی سنهده مصرغه سفر ایتدی و ۴ نچی دکابرده « قاهره » شهرینه کردی . بو وقتنده مصرده حکومت سوروچی ذات حاضرگی خدیولرننگ بابالری و بو کونگی حکمدارلرننگ عائله لرنی تاسیس ایدوچی محمد علی پاشا ایدی .

بورکھارت ، مصرده کوب وقت طوردی و مشهور اورنلرنی تماشا قیلوب یوردی ، کوب کیمسه لرنی کوردی و ۱۸۱۳ ده بوندن سفر ایدوب « اصوان » شهرینه واردی . قولنه ایسه محمد علی پاشادن آلهش توصیه نامه سی اولدیغندن هر یرده حرمت کوروب یورر و اوزیننگ سوریه دن بر سوداگر ایدیکنی سویلر ایدی .

« اصوان » دن « نوبه » مملکتینه سفر ایتدی . نوبه

ایدی بونلرننگ هم شهرتلری اوسوگه و بونگ سایه سنده دینلری و ملیتلری حرمت کسب ایدوگه سبب اولور ایدی . گوزل و فائده لی اشلرننگ مقدمه لری ده گوزل و ممدو حدر . کیوملر آلدشروب یورمک و شول یر اهاالیسیننگ دین و منهنه تابع اولوب کورلک ینگل اشلردن اولماسه کرک . کیوم آلدشروب ، کوکل آچارغه باروچی شهر ملالرنندن بریننگ اگ اولگی کیچنده پالیتسه قولینه توشد . یکی مشهوردر . ایدی بر فرنگ ایچون اسلام عالملری آراسنده آنادن طوغمه عرب بالاسی و عرب عالمی اولوب یورمک نه درجهده مشکل اوله چغی اوز اوزندن معلوم اولور . اسلام همده عرب عالمی اولوب عربستانده سیاحت ایدوچی فرنگلرننگ بری ژان لدویج بورکھارت ، در .

* *

بورکھارت ، اسه ویچره مملکتنده « لوزان » شهرنده ۱۷۸۴ نچی یلده دنیاغه کیلدی و ۱۸۰۰ ده « لیبسغ » ده اولان عالی مکتبگه کروب آنندن ۱۸۰۴ ده « غوتنغن » مکتبنه کوچدی . استعداد و اجتهادلی بر شاگرد ایدیکنی بیلد . یکلرندن صوگ فرانسه مأمورلری بوگا الوغ بر منصب عرض ایتمشلر ایدی . لیکن بورکھارت بونی قبول ایتمادی و ۱۸۰۶ ده « لوندن » شهرینه کیتدی ، بو وقتنده باشی ۲۲ نچی ده ایدی . اوشبو سفرنده اوز خزینه سندن آفریقاغه علمی سیاحلر یباروب معلومات جیدروچی « آفریقا » اسمنده جمعیت اعضالرینه توصیه نامه آلوب کیتمش ایدی . بورکھارت ایسه آفریقاغه سیاحت قیلور ایچون جمعیتدن یاردم صورادی ، بو وقتنده نه یول ونه ده عرب لسانینی بیلیمدر ایدی . جمعیت طرفندن یاخشى وعه آلدیغندن صوگ بورکھارت « لوندن » شهرنده عرب تلی اوگره نورگه ، طب و جراحلق ، هیئت و معادن درسلی آلورغه باشلادی . سقالینی یباردی ، جبه ایله چالمه کیدی ، قویاش فزوینه توزارگه اوگره نندی . فزو کونلرده قویاشده یوریدر ، باشینی آچیق قویادر ، قوری برگه یاتوب یوقلیدر ، اوله نندن باشقه نرسه آشامی و صودن باشقه نى ایچمیدر ایدی . الحاصل « لوندن » ده طوردیغی حالده عربلرننگ بتون عادتلرینه اوگره نوب یتدی و اوزینه ابراهیم بن عبدالله (صاقهاری افندی سوزینه کوره عبد الله بن ابراهیم) دبه اسم ویردی .

بورکھارت (ابراهیم) ، ۱۸۰۹ نچی یل ۲ نچی مارنده « لوندن » دن سفر ایدوب « مالطه » غه و آنندن ده « سوریا » غه واردی ، سوریاغه اوچ سنه قالوب « حلب » ایله « شام »

بورکھارت.

کامل صافلانور ایدی. صاغ و سلامت اوله رق «مکه» گه کردی و کعبه نی زیارت قیلدی و طوتاشدن دورت آی طور دی. بورکهارت، اوشبو مدنده هر بر اشنی بلدی، کوردی، یورمگان و کرمگان یرینی قالدرمادی و هر بر معلوماتینی خاطره دفترینه قید ایتدی، باشندن آخرینه قدر حج عمللرینی ادا قیلدی.

۱۸۱۵نچی سنده قافلله ایله برلکده «مدینه» شهرینه کیلدی ایسه ده بیزگاک خسته لگینه طوتولوب اوچ آی مقداری توشاکده یاتدی، مدینه نی تفتیش ایدرگه موفق اولمادی. سلامتلیکندن صوگ «ینبع» شهرینه سفر قیلدی و آندن طورسینا آرقلی اوشبو ییلنک اییون آینه مصرغه کیلدی. ۱۸۱۶نچی سنده مصرده طاعون خسته لگی ظاهر اولدیغندن بورکهارت، طورسیناغه کیندی و مصرنک طاعونی طوقتا دیغندن صوگ کیر و قایتدی. بونده ایسه اوزینک سیاحتینی ترتیب قیلورغه کرشدی و ایکنچی طرفندن آفریقا اورتالرینه سفر قیلورغه حاضرله نور ایدی. لکن بومرادینه یته آلمادی، اوزینی کوتمکده اولان اجلی، یافاسندن طوتوب یرگه یقیدی.

بورکهارت، یاشلنگنده وفات ایتدی، عمری ۳۳ یاشلرنده گنه ایدی. رسمنده کورلدیکنه بناء اورتا بویلی، آچیق یوزلی، زور سقاللی، باشنده چالما و اوستنده عرب جبهسی اولور ایدی. صبرلی، کیگ کوکوه کلی و غایت تحمللی، ثباتلی، عرب لغتی و عرب ادبیاتی ایله آشنا بر ذات ایدی. مکتوبلرینی انگلیزچه یازوب و هر بر معلوماتینی ترتیب قیلدیغندن صوگ «لوندن» ده اولان جمعیت گه یباروب طورمشدر. اوزندن صوگ اوشبو مسوده لری کتاب روشنه ترتیب ایدلوب مختلف تاریخلرده تورلی شهرلرده باصامش و بعضیلری بر قاچ لسانلرغه ترجمه ایدلمشدر.

«بدویلر و وعابیلر» اسملی اثری ۱۸۳۰ ده «لوندن» ده باصلدی. صوگره آلمان لسانینه ترجمه ایدلوب ۱۸۳۱ ده «ویمر» ده، آندن صوگ فرانسز چغه ترجمه قیلنوب ۱۸۳۵ ده «پاریژ» ده طبع اولندی.

دیگ انگلیزلر، آلمان و فرانسزلر، وهابیلر هم ده مقدم) آشنا اولمشدر. اما بز، سید دحلان طرفندن، مؤرخلک اصلونک خار جنده یازلمش نرسه لردن قورتولوب طوغریدن طوغری تفتیش قیلورغه هنوز موفق اوله آلمادق.

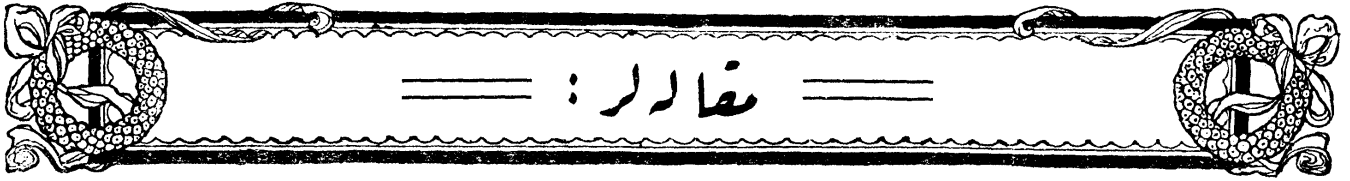
(آخری بار)

خلقلری بونی محمدعلی پاشا طرفندن یبارلمش جاسوس دیه ظن ایتدیلمر و مملکتلرنده یوررگه مساعده قیلما دیلر. شونک ایچون بورکهارت تکرار مصرغه قایتدی اوشبو سفرنده «نوبه» ده بیک ایسکی بر عبادتخانه اثرینی تابدی. بونک ایله مایوس اولمای و غیرتی فایتمای «نوبه» گه سفر قیلور ایچون ایکنچی دفعه حاضرله ندی و «نوبه» گه وارمقده اولان قافلله ایله مصردن سفر قیلدی. «بربر» شهرینه یتردیکندن صوگ اوزینک مقصدی اولان «سنار» شهرینه وارمقده اولان ایکنچی بر قافلله گه یولداش اولوب «سواکن» گه یوللانندی. بونک سببی، اولسکی قافلله ده گی ایبدشملری بونک حالندن شبهه لنه باشلادقلری اولمشدر. ۱۸۱۴ ده «سواکن» گه ایرشدی و آندن ده «جده» شهرینه سفر قیلدی. اوشبو وقتلرده وهابیلر ایله صوغشور ایچون کیلمش مصر عسکری ایله بقون حجاز مملکتی طوامش ایدی. طوسون پاشا قومانداسنده اولان بو عسکر لر ایکی سنه دن بیرلی اوشبو اورنلرده طورر لر ایدی. بو کونلرده محمدعلی پاشا اوزی هم حجازغه کیلدی. بورکهارت، «جده» گه کیلوب کر دیکنده محمدعلی پاشا «جده» ده ایدی.

خلقلر شیخ ابراهیم بن عبدالله حالندن شبهه لنور لر و تورلی تورلی خبرلر سویله لر ایدی. آخرنده بو واقعه نی محمدعلی پاشاغه ایرشدردیلمر و مسلمانیلغنده شکلری اولدیغن بیان قیلدیلمر. محمدعلی پاشا ایسه بونی امتحان قیلورغه بیوردی.

«جده» شهرنده الوغ بر مجلس فورلوب اسلام علماسی جمع اولندی و آشکار صورتده شیخ ابراهیم امتحان قیلندی. «عندالامتجان بکرم الرجل او یهان» دیرلر. عالملر ایسه شیخ ابراهیم نی اسلام علملرنده یدطولی صاحبی تابدیلر، اصول و فروعده ویرمش جوابلرندن راضی اولدیلمر. و محترم بر ذات ایدیکنی اقرار قیلدیلمر. اسلام علملرنده اوستون اولان بو شیخ، محمدعلی گه مقربلردن اولدی و هر وقت یانینه کروب چیقوب یورر لطیفه لر سویله ب کولدر و علمی معلوماتلر ویرر ایدی.

اوستنده جبه، باشنده چالما اولدیغی حالده بورکهارت، جده دن «مکه» گه سفر ایتدی. طهارتلرنی ادبلرینه قدر رعایت ایدوب آلور، نمازلرنی وقتلرنده تعدیل ارکان ایله اوقور، کروان اهلی شبهه گه توشه چک نرسه لردن

تل وادبيات مسئلهسندە فائدهلى اغوم (*)

ايندى كىلىك خ . افندى نىڭ ادبيات فاعدهلىرى حقندە غى سوزلار يەنە . اول بو طوغرىدە سوزن منە بولاي باشلى : «دخى بىزنىڭ ئىلى بولاردن باشقەدە اشلەرگە اويلانغان ئىللە نىقدىر خطالرمز بار . مثلا بو كوندە بىزنىڭ ئىلى ادبيات فاعدهلرمز يوق ، احتمال روسيەنىڭ بىر پوچماغندە حاضر اشلەنە نورغاندىر . صرف ونجونىڭ ادبياتقە تعلقى چىزئى گنە بولسەدە ، ادبيات فاعدهلىرى آنىڭ بلەن بىك فاتى بەيلەنگان . هم ادبيات اوزى حقندەغى فاعدهلر ايجون چىشمە بولوب خدمت ايتە .»

بوصوڭغى سوزى طوغرى هم سلامت . شولاي ، ادبيات فاعدهلىرى ادبيات بلەن بىك نىق بەيلەنگان . شونىڭ ايجون آلاز بىزگە لازم دە . هم ادبيات ، اوزى حقندەغى فاعدهلر ايجون چىشمە بولوب خدمت ايتە . يعنى ادبيات فاعدهلىرى شول ادبيات دىگان نەرسەنىڭ اوزىدىن آلتوب اشلەنگان . چىتىدىن كىلوب فانشقان و ادبيات بلەن مناسبى بولماغان نەرسەلر توگول . خ . افندىنىڭ بوسوزى خاطرگىزدە طورسون . اول ، صوڭىدىن شول اصل بولغان سوزىنە قارشى سويلى باشلار ئىلى !

طاغى آنىڭ سوزن تىكلىق . اول طاغى منە بولاي دى : «بىزگە كورشى بولغان ملتىنىڭ ادبيات فاعدهلىرى كىتابلرن تىقتىش ايتوب قاراسەق آلازنىڭ باش فصللرى موندە نىلاردن عبارت : اثرلرنى خلق ادبياتى بىرلە بىرر كىشى طرفىدىن يازغانلرغە بولو ، شعر و نثر بىرلە يازغان اثرلر ، آلازنى تورلى قىسملرگە بولو ، رومان ، دراما ، حكايە ، قامىدىە . . . الخ . هر قىسمنىڭ خصوصىتىلرى دخى شوندى ئىللە نىقدىر نەرسەلر موندە هر بىر اثرگە شول فاعدهلر ، تعريفلر نىقتە نظرندىن كىلونە . اوقوچىنى ، هر اثرنى تىقتىش دە شوندى كورسەتلىگان نەرسەلر بىرلە فورالانوب بىر جەتدىگنە تىليلگە اوگرەتە . هم شوڭا عادىتلندە . مثلا : دراما بولورغە اثر فلانچە پەردەدن عبارت بولورغە ، هر اش اشلەنوب

(*) باشى ۱۹ نچى عددە

عملدە كورسەتلىك كىرەك ؛ بىر باش قهرمان بولا . اول تورلى اوڭفائىسىزلىقلر بىرلە كورەشە ، بىرنچى پەردەدە چىن مقصد باشلا . نوب ، ايكىنچىسىندە كمالغە يىتوب ، آخىرنە اش يا بولوب ياكە بتوب قالا

دىمك هر بىر كىشىنىڭ يازغان اثرى شوشى فاعدهلرگە توغرى كىلسە اول اثر ادبى بولوب فلان قىسمگە كره . موندە كورسەتلىگان فاعدهلر ، موندە قىلىنغان تعريفلر ، موندە اشلەنگان تىليللر شول قدر قورى ، اثرنىڭ فقط طش اعتبارى بىرلە اشلەنگانگە ، آلاز بويىنچە ، كوبىدىن توگولگنە دىناغە چىقوب تاتار ادبياتىن بايتقان (۱) ش . ستارفنىڭ «بىخىسىز تاتار قىزى» كىبى اثرلر ، ادبياتنىڭ تمام يوغارى يىرىنە مەندە طورالار . چونكە بارلىق تعريفلر آڭا توغرى كىلە . دىمك بو فاعدهلر نە قدر مەكەل ونە قدر نىچكە قىلوب اشلەنگان بولسەلردە ادبياتنى تىقتىش ايجون چىن قورال بولا آلمايلر . بولولارى مەكەندە توگول . چونكە اول فاعدهلردىن اشلەنگان كوزاك آرلى ادبياتنىڭ فقط طشقى طرفىغى كورنە آلاز . ادبياتنىڭ نامىرىنە ، ادبياتنىڭ روچىنە ھىچدە تىقلرلى بوقىر . « دى .

اول : بىزگە كورشى ملتىلرنىڭ ، جەملەدن روسلرنىڭ بلاغت كىتابلرىندە (تېمورىە اسلاويستىنوستىلرىندە) باش فصللرىندە ادبياتنىڭ نىگىزى ھەكىندە بولغان فېكر ، حس و خيالدىن هم بولۇلارنىڭ خاصىتىلرىدىن بحث ايتوب بولا . شوندىن صوڭ فېگورا و تروپپالار . آندىن صوڭغىنە مقالە ايپەسىنىڭ ئىپتىدائىچە كىتە . ايكىنچى : ادبيات و بلاغت فاعدهلىرى ، آلاى سز دىگانچە ، رومان حكايە ، دراما و قامىدىە كىك تىقسىملىرىدىن و شولاي ادبياتنىڭ طشقى كىومىندىگنە عبارت بولمايلر ، بلىكە ، اثرلرنى دراما ، قامىدىە و سائىرە كىك نولەرگە بولوب ، دراما بولسە شولاي ، قامىدىە بولسە بولاي بولورغە تىوش دىيلو ، ادبياتنىڭ فاعدهسى بولودىن بىگىرەك ، آنىڭ پلانى – يولى (اصولى) بولا . اما بلاغت و ادبياتنىڭ اصل فاعدهلىرى منە نەرسەلر : تشبىه (Сравнение) ، استعارە (Метафора) ، مەجاز مرسل (Метонимия) ، كىنايە و تعريض (Ирония) ، طبعىيەت ، موافقت ، منقحىت ، اصالت ، آھنك ، التفات (Обращение)

طاغى خ. افندينى تىكلىق. اول ئەبتە: «ايكنچى. يازوچى اوزن نيقدر حر، هيچ بىر فاعده لىر بىرلە بەيلەنگان حس ايتسە، تحرير اشندە يازوچىغە نى قدر ايركنچىلىك بىرلىگان بولسە. شول وقتدە غنە محررنىڭ نالاننى بتون چشمەسى بىرلە آچولاچق، شول وقتدە غنە محررنىڭ قلمىدىن چىقىرىلغان نەرسە كوتەرگە ممكىن؛ چونكە بىرلىگان فاعده لىر، بىرلىگان پونقتلار رامكاسىندە غنە اويلاو، فكرنى شول كورسە تىلگان كىرتەدىن طشقە چىقارماو شرطى بىرلە يازو، - يازو توگىل. آندى قامچى آستىدە يازغان اثرنىڭ هر بىر بىرنە جەملىت بولا. آنىڭ كۆب بىرى ئوزوك تەنىك بولا. شونىڭ اىچون ادبىيات فاعده لىرى دىگان نەرسە هر يازوچىنىڭ دىشمەنى بولورغە تىوش. چونكە آلا يازوچىنىڭ بولن تارابتا، يازوچىغە هر مېنوتدە كىرەك بولغان «اشدە ايركنىك» دائىرسەن قىسا. «دى

بىر ئەبىنكان مەناسى بىلەن بولغان ادبىيات فاعده لىرى محررلىرىنى قىسا و آلا رىغە حرىت بىرمى، دىب بولمى. چونكە آلا محررلىرىنى هيچ قىسىلار.

مونىڭ اىلەن بىرگە حرىت، دىگىچە آنىڭ دە بىر چىگى بولورغە تىوش. آرتق قىزىلانوب، صوللانوب كىتو باشقە طوغرىلردە فائىدە ايتمەگان كىك، ادبىياتدە و يازو اشندە دە بىك فائىدە لى بولوب چىقماز. «آرتق باقتىلىق كوزنى قاماشدە» دىگان سوزدە بار.

درست، فكر، حس و خيال قدرسىندە حرىت بىرلور. اما آلا رنى فالىغە صوفغاندە افادە قىلغاندە تىلنىڭ فطرى بولغان بلاغت و فصاحت فانونىنە باش ايمىچە چارەز يوق. بو حقدە حرىتمىزنى آلا اىكان، نىل اوزى آلا. بىزنى بو طوغرىدە تىلنىڭ شىووسى اوزى قىسا. مونىڭ اىچون هيچ كىم عىبلى توگىل. بو حقدە عىبلى بولسە «ملى تىل» عىبلى! ھەمدە باشقە نەرسەلەرگە (ياروب، ھەمان ترقى ايتونى تىلەوى، تىكامل فانونىنە بوى صنوب، ھەمان نفاست، نىچكەلك و ماطورلىقنى سويە بارووى عىبلى! . . . چونكە ادبىيات و بلاغت فاعده لىرى، چىتىدىن كىتىرلوب قويولغان نەرسەلەر توگىل بىت، تىلنىڭ اوزىدىن چىققان و آلا نولغان نەرسەلەر. آنلارنىڭ چشمەسى تىلنىڭ اوزى بولا اىچ!

مىلا: آلىق عىياض اسحاقى ابلە ف. امىرخان ياكە عالمجان ابراھىموفنى. عىياض افندى، بلىمىنى سببىدىن، تىلنىڭ فطرى بولغان بلاغت و فصاحتىنە بوى صوناسى كىلمى، قىلەن اوز اختىيارىنە قويا بىرە، شونلقدىن، فكر و مەنىنىڭ

تشخىص انطاق (Олицетворение)، مبالغە، تىكرار (Повторение)، تضاد (Противоположение) تىرىب، و عدت ايجاد، تدرىج و سائره.

مونە بولار، اثرنىڭ اچكى حالتىنە - روحىنە - نامرىنە عائد بولغان ھەم اسلوب و مەناس تىكشورگە ياردەم ايتە طورغان، حاصل ادبىيات بىلەن ياقىدىن نانشدە طورغان اصلى قانونلار. اثرلارنى، دراما فلان كىك نولەرگە بولوب، شول نقتەدىن تىكشور ابلە مونە بو قانونلار ابلە تفتىش ايتونى آىروب بىلورگە تىوشلى. بو ايكىسىن بىرگە بوتارغە يارامى. درست، ادبىياتنى آندى نولەرگە بولنو ياغىدىن فاراو، سز ئەبىنكانچە اوك، ادبىياتنى تىك طشقى طرفىدىن و كوزلك اوتەگنە كور و كەمىدە بولا. اما بىزنىڭ كورسە تىكەن جەندىن تىكشور و نەق، آنىڭ نامرن تىكشور و كىك بولا.

اوجىچى: بىر اثرنىڭ، دراما ياكە قامىدىيە پىلاننىە صالئوب اشلە نووى بىلەن گنە آنىڭ ادبى اثر بولوى نىدىن لازم كىلسون؟ مىلا: بىر و پىلانندە اشلەنگان ايكى بنا - ئوى فرض ايتىگىز. شونىڭ بىرى صنایع نفیسە فانونىنە موافق ايتوب، اوزىنىڭ ماھىرلىرى - مەمارلار طرفىدىن اشلە نسون دە ايكىنچىسى عادى بالتا اوستاللىرى ياكە عادى تاش-چىلار طرفىدىن ياقىلسون. مە شول ايكى ئويگە درست، ئوى پىلانندە اشلەنگانلىكلرى اىچون، ايكىسىنە دە ئوى دىب اسم بىرلور. اما شونلارنىڭ ايكىسىنە دە گوزل و نفیس دىب حكىم قىلورسىمى؟ بولارنىڭ بىر پىلانندە اشلەنولرى گنە شول حكىمى و ماطورلىق اسمن آلونى لازم ايتەرمى؟ البتە ايتماز. بىلكە اول حكىمى بىر و اىچون، البتە، هر ايكىسىنىڭ اشندە گى موافقتىن - شەبلىگى تىكشور و گە مجبور بولورسىز ھەم قايسىسىنىڭ اشى صنعت فانونىنە موافق بولوب چىقسە، قايسىسى بىزنىڭ دقتەزنى اوزىنە آرتوغراق جىلب ايتە آلسە، ئەلىگى حكىم (مدح) شونىسىنە بىرلوب، تىكى ناچار اشلەنگاننى تىك «ئوى» ياكە «بنا» دىگان اسمنى گنە كوتارردە قالور. حكایە رومان، دراما و قامىدىيە لردە دە حال شولايوق.

يعنى بىر اثرنىڭ دراما ياكە كامىدىيە پىلاننىە موافق ايتوب اشلە نووى بىلەنگنە، آنىڭ، ادبىياتنىڭ ايكى بوغارى بىرىنە منوب اوطور ووى لازم بولمى. بىلكە مونىڭ اىچون اشندە گى موافقتى، بلاغت و فصاحت فانونىنە ماطبقتى شرط، اسلوب و افادەسىنىڭ كوزللىگى، نصویرىنىڭ شەبلىگى كىرەك. بوغىسە، قورى دراما ياكە كامىدىيە كىمى اسمنى گنە آلوب، آنگا ادبىلىك مزىتى هيچ بىرلىمە چىك.

تأثیرن، قوت و نفوذن آرتدرو ایچون هیچ بر خدمت اینمه گانی حالده بر سورنی ئله نیچه فایات تکرار فیلو؛ بر یول یازارغه تیوش اورنده اینکی اوچ یول، بر بیت بلهن آکلاشله طورغان فکر ومعنی نی افاده ایچون دورت بیش بیت یازو کبک کیلشسزلکر عیاض افندی اثرلرنده طولوب یاتا. نزاکت ایله لرن خفالی طورغان ئله نیندی یه مسز تعبیرلر، صالا موژیکلری وغایت قارا - نادان بولغان خلق آوزنده غنه ئه ییلوب یوری طورغان نه مسز افاده لرنی ده عیاض افندیدن بایتافغنه ایشتورگه طوغری کیله.

حاصل عیاض افندی ننگ کوبرهک اثرلری، ایسه سینگ اعتبارسزلغندن چوب باصقان جیمش باغچه سینه اوخشیلر. باغچه سینده جیمش یوق توگل، بار. هر نوعندن بار. حتی آنک اثرلرن حس و خیال خزینه سی دیرگه یاری. لیکن شولغنه: باغچه سینگ اچینه، هر تورلی تانلی جیمش لردن آوز ایتمیم دیب کرگان کشینی راحتسزلی طورغان سانچکلی فائده سز اوله نلر اوسکان باغچه سن فائده سز قارا بیلچن باصقان!

فقط بو سوزلری مردن، عیاض افندیده بلیغ و فصیح اینتروپ یازو قوه سی برده یوق دیگان فکر آکلاشلما- سون. آنک اول قوه سینه امدیتوز کامل، قصد اینسه مطلق بولدر اچق. اثرلرن یازوب بتکاندن صوگ آنلرنی تکرار تفتیش اینتوب چغو کبک طاغی ده بر آز آرتوغراق مشقتنی یوکله وگه آورسنماسه حتی عیاض افندی ننگ اثرلری بلاغت و فصاحت ننگ ایگ یوغارغی مرتبه سن احراز فیلولرر ایدی.

اما، ف. امیرخان بلهن ع. ابراهیموفغه کیلسه ک، بولار ملی تئلنگ طبیعی هم فطری بولغان بلاغت و فصاحتینه چندان اهمیت بیرلر. اثرلرینک موضوعی، فکر و معنی سی ایله برگه اسلوب و افاده جهتندن ماطور هم سویکملی بولوب چغو وینه ده صوگ درجده دقت و اعتبار قبله لر. حاصل بولار، ملتلرن فکر و معنی جهتندن آلغه اوندوگه طرشقان کبک، تل و آنک ماطورلغی یاغندن ده آرتقه قالدیرماسقه اجتهاد اینهلر. تئلنگ ترقیسنه خدمت اینوننی ده اوبیلرلر. شونک ایچون بولار ننگ اثرلرنده هر جهتندن آیرم بر ته م بولا. اوقوغان صاین اوقیسی قاراغان صاین قاریسی کیله. بولار ننگ اسلوبلری، بولار ننگ افاده و تصویر کیفیتلری اوقوچیلرنک حتی آوز سولرن آغزا.

فسقه سی بولار ننگ باغچه لری غایت درجده منتظم، و بیک طرشولوب تر بیه ایتلگان، بیک دقت ایله تازارتولغان

بولغانلقدن تماشا ایتوچیلرن اوزلرینه تمام جلب ایتوب آلالر.

دخی، مشهور شاعرلر مرنی قاریق. مثلا: توبلی فکری، تیرهن حسلی ونچکه آکلی بولغان «درمند» حضرتلری. منه، بو ذات، تئلنگ فطری و خلقی بولغان بلاغت هم فصاحتینه اوزینک ادبی تزگنن تمام نابشرغان، شول تئلنگ موجزلگی هم ماطورلغی ایچون بتون حریتن فدا فیلغان حاصل هر وقت شعرلرن، بلاغت و فصاحت قامچیسی آستنه سویلی طورغان کشی.

خوش، ایندی، رحیم ایتوب شول شاعر مرنک شعرلرن بر دقت ایله اوقوب قارا کز! تئلنگ فطری بولغان بلاغت و فصاحت قاعده لری رامکاسنده و شول کیرته دن طشفه چمپیچه یازووی سبیلی شاعر ننگ تالانتی - دها و ذکلی - بتون چشمه سی بلهن آچلمیچه قالغانیمکان؟! آنک شول اشی - بلاغت قاعده لری نه تابنوو - شعرلرن جعلی یاصاغانمی؟! یا که ئوزوک ته توك بولوب چققانلرمی؟! هیچ!

توقایمزه، شولایوق، بلاغت و فصاحت قلی!
فسقه سی: تئلنگ طبیعی و فطری بولغان بلاغت ادبیات قاعده لری محرر و شاعرلرنی قسه، آلاز ننگ تالانت چشمه. سن تومالی دیگان فکرلر اوستکی قاراشدن (سطحی نظر دن) غنه چققان یا کلس فکرلردر.

اگرده بلاغت و فصاحت قانونلری، ادبی قاعده لر بولماسه اثر بلهن اثر ننگ، شاعر بلهن محرر ننگ مرتبه لری نی بلهن اولچانوب بلنه چک؟! بو طوغریده نی نرسه نی بیزمه ن (میزان) ایتوب طوتاچقوز؟! عالیبوکه کوب محررلر بولا: اثرلرنده نیگز ایتوب آلمان موضوعلری، مسلک، فکر و ملاحظه لری همه سینک ده بر تورلی بولا. منه شولار نی اسلوب و افاده یاغندن تیکشروب قاراماغانده بارسن ده بر درجده دیب حکم ایتهرگه طوغری کیله. اما اسلوب جهتندن بیک کوب آیرمالر نابارغه ممکن.

خ. افندی ئه یته:

«اوقنچیلای - ادبیات قاعده لری نی مکتبلرده اوقوتو مسئله سی یوقاریده یازلغانچه، ادبیات قاعده لری برله چن ادبیات آراسنده هیچده مناسبت بولماغاچ (قارا کز ایندی تناقض!) اوتکانده بر اورنده، ادبیات قاعده لری ادبیات بلهن بیک فاتی به یله نگان هم ادبیات اوزی حقدغه فی قاعده لر ایچون چشمه بولوب خدمت ایته دیگان ایدی بیت)، آلاز فقط قوری تفتیش قوراللری غنه، آلاز ادبیات غه قاراشنی

واقعہ و حاللر، شونڭ اوستینه آنلرنڭ سببلىرى ده شولاي بونون ماهيتلىرى بلهن بر برسینه تمام باشقه بولغاچ، «آلدم بيردم» نڭ دراما، «جمعيت» نڭ كامپديه ايكاتن بلودن نيگه فائده چقماسون؟ البته چقا. همدە بيك كوب فائده چقا.

ماهيت و ذاتنڭ باشقه لفي، جنسنىڭ تورليچەلىگى، البته «اسم» نڭ تورليچە بولوون دە لازم ايته. شونڭ لپچون، انسانلر آراسنده، هر طوغرىدە دە، ايكى تورلى اسم يورتلورگە مجبوريت كورالغان: «اسم عام» و «اسم خاص». بو ايكى تورلى اسمنى تاشلاونڭ هيچ امكانى دە يوق. بومە كىنگى گە دوام ايته چك. مثلا: هر آدم بالاسينه، اولرن باشقه لرندن آيرا طورغان خاص اسملرن (آنلرن) بالكل تاشلاب بارسينه دە فقط «كشى» دېگنە يورتو محال درجه سنده شولاي اوق، «آلما» بلهن «به ره نكى» گە دە، خاص اسملرن تاشلاب، يالغز «اشاملىق نه رسەلىرى» ديو بولا طورغان اش توگل.

خ. افندى مقاله سىنىڭ صوكنده راق طاغى بولاي دى: «هر محرر نڭ اثرلر نڭ تورلى قىسىملرگە بولنولرى، طش اعتبارى برله بولمىچە بلكه آلارده مقصد ايتولگان ايدىيالر اعتبارى بلهن بولورغە كيرهك».

يارى؛ صوڭ، عياض افندى نڭ «آلدم بيردم» ي ايله «جمعيت» نده گى ايدىياسن، سز، بر تورلى «ايدىيا» دىب بله سوزمنى؟

هم سز، ئەلى اوتكاندە گنە: «هر ادبى نه رسە گە فقط «اثر» دېگنە ئەينلسون» دېگان ايدكز ايچ! آلای «ايدىيا» اعتبارى بلهن اثرلرنى تورلى قىسىملرگە بولەرگە تيوش بولغاچ، اول قىسىملرنڭ هر برسینه طاغى آيرم اسم قويارغە طوغرى كېلمى مى؟ شول وقت «دراما»، «كامپديه» دېگان اسمنى اوزكزاوك، آتايە چق توگلسز مى؟

طوغرىسى، يوقارىدن بيرلى سويلەب كېلىگان دعوا-كزنى، شوشى صوڭغى سوزكز، بتونلەي آستن اوستنكە كېتروب قرەدە تاشلى.

گرچه خ. افندى نڭ مقاله سنده طاغى بايتاقنە تنقىد گە لايىق سوزلرى بولسە دە، تنقىدم نڭ بيك ارتق اوزايوب كيتونندن قورقوب، سوزمنى شوشى اورنده كىسوگە مجبور بولام. لىكن آقتق سوزم اوله رق شونى غنە ئەيتوب اوتوگە مساعده قىلو وكزنى اوتنەم: اگرده بز دنيا دە آيرم وبختيار بر ملت بولوب ياشاونى تله سەك، تل و ادبيات مسئلە سنده باشقه طوغرىلر دە بعض بر اولر طرفندىغنە چقارغان «باشا

آغولى، بوراغنه تورغان، كوبدن اوله گە حكم ايتلگان نرسە لردن عبارت بولغاچ، البته بوندى ادبيات قاعده لرينڭ مکتبلردە اورنى بولماسقە تيوش؛ بوندى ادبيات قاعده لرينى شا كدرلرنڭ بله ولارى كوب ئلوش ارتق. اسحاقى نڭ «آلدم بيردم» ي نڭ دراما بولوب «جمعيت» ي نڭ كامپديه بولووين بلودن نه فائده؟ آلای بولسە نى دە، كېرسنچە بولسە نى؟ اوقوچى ايچون مونڭ هيچدە تعلقى يوق. اوقوچىغە آلارنڭ فقط «اثر» بولولرى هم مندر جانلرى گنە اھميتلى. فلان اثرنڭ رومان بولوب، ايكمچى سىنىڭ حكايە بولووين بلودن نه فائده چقاچق؟ شونڭ ايچون دە روسلردن «ياڭا آغوم» طرفندە بولغان كوب محرر و فيلولوغلر هر ادبى نرسە نڭ اسمى فقط «اثر» گنە بولورغە تيوش دېلر. ايسكىدە رومان، دراما، كامپديه وما اشبه لرنى تاشلاب فقط «اثر» دىب گنە بوروتە سيلرى كېلە. «دى.

خ. افندى نڭ سوزلرن، شول اعتراضلرن. اوط بلهن صونڭ نى بولغانلقلرن بلودن نيندى معنا، نيندى فائده چقا؟ اوط صو بولسە نى دە، صو اوط بولسە نى؟ دېگان اعتراض بلهن بر درجە دە كېلىشىز اعتراض دېسەم كېلە. چونكە دراما بلهن كامپديه آراسنده شول قدر تفاوت بار، بولارنڭ اسلوب و افادە لرنده دە بيك زور آيرما بولا. برسى (كامپديه) فقط كولدرو هم بىكل عقللى آدم لرنڭ اشلە گان اشلرن كورستو ايچون يازلا دە، ايكنچىسى اوقوچىلرنى (يا كە صحنە دە تماشا ايتوچىلرنى) يغلاننو، كوكللرن يومشاتوب، يوره كلربنە شفقت و مرحمت حسلرن قويو ايچون يازلا. كولكى بلهن يغلاننڭ نى ايكانللكلرن آيروب بلودن بر تورلى دە معنا چقىمى طورغان بولسە، درست، كامپديه بلهن درامالرنڭ نيچك بولغانن آيروب آكلاودن دە هيچ بر تورلى معنا و فائده چيقماز!

ئللە خ. افندى، اثرلر يە، گل يغلانا طورغان يا كە گل كولدرو طورغان رەوشدە گنە يازلسون، دېمى؟

دراما و كامپديه لر، عموما هر ادبى اثر، طورمشدن و طور-مشدە بولغان يا كە بولا طورغان واقعە لردن آلنوب يازلورغە تيوش بولا چغندن، آلای بولووى طاغى مەكن توگل. چونكە طورمشدە تورلى حاللر بار. هم آندەغى واقعە لر، كوبسى، بتونلەي ماهيتلىرى بلهن اوك بر برسینه باشقه بولالر. مونڭ اوستينه اول حاللرنى طودره طورغان سببلر اولزلىرى دە تورليچە بولا.

ايندى، اولزرنده موضوع هم سرمايه ايتلوب آلتغان

آشاپ تريبه له نوب تحصيل ايتديكلرنىن طمعكار و صدقه
آشاونغ رغبت ايتوب طبيعتلى بوز ولوب چقمشدرلر. شونڭ
ايچون بار امللرى، آخرنده بر محله گه امام اولوب چيهر
آبصطاي آلوب صدقه آشاپ نورمقن عبارت اولوب بوندى
باشقه معيشت ايتمكى دنياده ممكن توگل ديب بلمشدر.
شاگردلردن قالا زكاتنڭ ايكنچى مصرفى تونلرنى شونڭ
معلوم اوراملرنده اوتكارگان وتالچوق بازارلرنده كارتا اويناب
بورگان، زكات تاراتقاندە بايلر ايشك آلدينه باشينه آق بوز
اوراب كيلگان كوبسى خويغانلر ايدى. شوشى حاللرگه
قاراغانده شهر بايلرينڭ زكات مصرفلى بر آز اصلاح
ايدلمش ديهك ممكن بولادر.

شمى كيلهلم اول بايلرينه. شهرلرده گى كى كوب
اولماسه ده اوللرده بايلر يوق توگلدر. كوب اوللرده
اولينه بر ايكي بابى اولادر. بونلر آراسنده بخشيفنه كاپيتال
ايه لرى ده بار. بخشيفنه زكات چغار وچيلرده يوق توگلدر.
ليكن بونلرنڭ كوبسينڭ زكاتلرى اورنسىز صرف ايدلر.
يگندن ملت ايچون فائدهسى اولماي، بلكه ضرغنه اولوب
كيله، خلقه زنى بالقاولقه وخير چيلكگه اويره تو اولادر.
زكات وقتنده فلان اولنڭ بابى زكات اوله شا ايمش ديب
تازا تىلى نارات كى يكلر شولا يوق يوان بلاكلى تازا گوزل
خاتونلر كشى كوزينه مسكينه و فقيره كورونوب تاياق
تايانوب اولدىن اولغه بايلرغه يوروب زكاتدن تاقما چاي،
ياولق وكولمك كى نرسه لر جيوب يورلر. اولزلى گنه
خير چيلك قيلمى صيلرينى هم شول يول ايله يوررگه
اويره تورلر. جناب حق زكاتنى فرض ايتووينڭ حكمتى
هيئت اجتماعيه نڭ حالن اصلاح ايتو بولسه كركدر. بايلرنڭ
بويله زكات اولاشولرى ايسه ملت نڭ حالن اصلاح دگل بلكه
افساد بولوب تابولادر. قرآن كريم ديديكچه مصرف
زكاتنڭ بر قسمى فقرا ايدىگنه بنده انكار ايتى من. ليكن
عصر سعادتده صرف فيلغانچه صرف ايدرگه توش ديه من.
اول وقتنده توغرىدن توغرى ئلله فايلىدن خير چيلر جيوب
زكات تارتماغانلر. همده اصحاب كرام تاياق تايانوب خاتون
بالا چاغاسون ايارتوب اولدىن اولغه باروب زكات جيوب
يورمه گان. افنديه ز حضرتلرى. «احب الاعمال عمل الرجل
بيده»، «لان يخطب احدكم خزمة على ظهره خير من ان
يسأل احدا فيعطيه اويهنه» كى حديثلر ايله اول مرتبه
كسب وقول كوچى ايله كيچونورگه بيورمشدر. كسب
واشدن بر سبب ايله عاجز بولسه شول وقت صوراونى

آغوم» دن بيگراك، عموم طرفندن قبول ايتلوب، كوبد -
نپيرلى اشكه قويولوب كيلگان «فائدهلى آغوم» طرفن
طوتارغه، عموم ايله برگه شول «آغوم» غه تابا يوزهرگه
تيوشليمز.

شونڭ ايچون، مکتبلرمزده دين و فن درسلىرينه نيچك
اهميت بيروب اوقوتتا طورغان بولسه ق، مى تلمز نڭ صرف
و نجوسينه، بلاغت و ادبيات فاعده لرينه شول قدر، بلكه
آرتوغراق، اهميت بيروب اوقوتورغه تيوشليمز. يوغيسه،
مکتبلرمزنى مليك يولينه قورغان، عومما مليتمزنى و مى تلمزنى
صافلى آلغان، آنڭ ترقى و تكاملينه خدمت ايتكان بولوب
تابولميه چقمز. والسلام. معلم: عبدالرحمن سعدى. «آطاو»

اول زكاتلىرى.

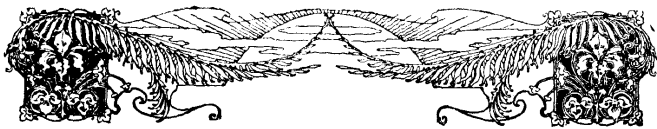
بوصوڭ بللرده آكللى و ملتپور اولان شهر اماملرينڭ،
جوازي ايله فتوى بيروارندن، شهرده توروچى بايلرنڭ
زكاتلردن بر آز اولوشى جمعيت خيريه لرگه آلونوب وشول
آفچلر ايله ملت نڭ ترقيسى ايچون جمعيت خيريه نظارتنده
كتب خانه، دار الايتام كى فائدهلى شيلر نرييه ايتولوب
كيلدىكى كوبلرگه معلوم اولسه كركدر. بوكى جمعيتلرنڭ
بيش اون يللر آراسنده ملت نڭ ترقيسىنه نه قدر خدمت
ايتديكلرى غزته اوقوچيلرغه و نظام نامه لرىنى كوزدن
كيچروچيلرگه معلومدر.

اون يللر نڭك شول زكاتلر، مکتب و مدرسه لرگه اون،
چاي، ايت و كييملر كوردن كرتولوب شاگردلرگه اوله شونهدر
ايدى. بو طريفه زكاتلرنى طلبه غه بيرمك، اوستدن قاراغانده
علم يولينه ياردم ايتو كى كورنسه ده، ليكن اويلا براق
قاراغانده ضررلى و طلبه لرنڭ اخلاقن بوزاردى بر اش
اولمشدر (۱). چونكه ملت فهريمانى اولوب چقاچق شاگردلر
زكات چايلرى، زكات ايتلرى و اونلرى، ميت صدقه لرى

(۱) بنم سوزم صدقه ايله گنه كيچونوب علم آلغان فقير شاگرد -
لرگه اولماي بلكه تحصيل ايدهرلك باي شاگردلرگه در. چونكه اول وقت
بايى فقيرى بولسون زكاتنى آلالر ايدى. حتى بخشيفنه باي بالالرى ده
صدقه آلونن محروم قالميلر ايدى.

بولسەدە مەكتەپ مەدرەسسەلەرنى مەلئەگە ۋەزىپە كىيەلەرنى ھەتتە كەتەپ خانە ۋە باشقە مەلت يولىنە كۆپ ئاچقەلەر ۋە ئايدۇچى بايلەر يوق ئوغللەر. لىكىن بونلەر بارمۇ ئايەلەگە سانارلقتىر. بولورندە دىغى شونى ئايتۇپ كىتۇنى دە تىوش كورەمەن : كرك شەر كرك اول اماملەرى بولسۇن، مەيشتلەرى باشقە جەتەن تەمىن ايدەلەمەكەنەن ئانلارنىڭ كون كىچەردەگى زكات ەشەر، فطر، قىرپان تىرىلەرنىڭ ھەر بىرىنى جەمەتلەرگە ئالۇپ تىرو تىوش ئوغللەر. مەيشتلەرى باشقە جەتەن تەمىن ايدەلمەسە ۋەقەلەردە ئوقتاسە ئانلارنىڭ ھاللەرى ئارقىغا توشۇى ەتمەلەر. قاش ئوزەتەم دىپ كوز چقارۇكى اولماسۇن. شونىڭ اىچون مەلە ەھالىسى امامنىڭ ھەقىقەتە اونوتماسقە تىوشۇر. عقل ۋە ھەمەت ايدەلەرنە ماللەرنى تىوشۇلى اورنلارنىڭ ھەر بىرىنە اولزلىرى بلۇپ ۋەزىپە ئايدەرگە تىوشۇر.

امام م. خەلىل يادگارى .

بويلىغى ئاچلىقنى اونوتۇرغە ياراماز.

ۋاقىقە غوبىرناسى «مەلمۇز» اوبازىنىڭ كۆپ اوللارندە ۱۹۱۰ نچى يىل كوزدە ساچلىگان آرش ۋە ۱۹۱۱ نچى يىل يازندە ساچلىگان سابان آشلغى يەغورسۇزلق، قورلىق سېنىدىن اوسە ئالماي كويۇپ يانۇپ ەتتى. اون آربا آشلىق چقارغە تىوشلى بىرلەردن بىر ايكى، كۆپ بولسە اوچ آربا چىقتى، اولدە بولسە اولقسۇز ۋە بىك ناچار ايدى. قورلىق آفاتى پىچان ۋە اولەنەرگە دە ايرىشدى.

اوشبو ۋاقىقە سېنىدىن خەلقەرغە زور قورقۇ توشدى. ھەر تۈرلى ھىۋانلەرنى صوبار اىچون بارتى ھەقلىرىنە اولسەدە ساتارغە كىرەتتەلەر. قورادە اولغان ھىۋانلەرى دە ھەر كون ئلف اولمۇق ۋە يوغالەقنى كوتارگە باشلادىلەر.

ئاچلىق غەدايىنى، باشلاپ ھىۋانلەر چىكىدەلەر. بونلەر بىر بىرىنە قاراپ مۇكرەلەر، قىچقىشالەر، كىشەنە شەلەر ايدى. بارە طورغاچ بونلارنىڭ تاۋشلىرى يۈشلاندى ھەر بىرى اوز نەفسىنى گەنە قاينۇرغە كىرەتتى. ۱۹۱۲ نچى يىل بونلارنىڭ كىلۇپ يەتكەندە خەلقنىڭ دە ھاللەرى تەمەم آورايبۇپ ناچارلانۇپ ەتتى. بەش بىر آدمەلرنىڭ ئاچلىقتىن ۋەفات ايتۇلۇرى ھەقندە خەبەرلەر

مىباح كورمىشۇر. اول زماننىڭ فەقراسى ايلە بىزنىڭ زماننىڭ خەيرچىلەرى آراسىندە كۆپ آيرما باردى. افەندەز ھەزرىتلىرى ۋەقەندە مەدەنىيەتنىڭ ايكى فەقىرلەرى اصحاب ۋە اولمىشۇر. بونلەر ايسە رسۇلانىڭ تەلىم ۋە تەربىيەسىندە اولۇپ مەلت اسلامىيەگە بىۋەق ەتتە ايتەشلىرىدە. ھەر بىر نازىل اولمىش ۋە ھىنى ھەقق ايدە بارمىشلىرىدە. ورسۇل اللە ەنە قەدر ھەدىت ايشەمىشلىرى ايسە شونلارنى باشقەلەرغە روايت ايتەمىشلىرىدە. كۆپ ھەدىت روايت ايتۇبايلە مشهور اولان ابو ھەرىرە اصحاب ۋەقەندە. اوچار كون اوچ ئورسەلەردە باشقەلەر ايشەك تويىنە بارماشلىرىدە. بىت المەلەنمى يا باشقە بىر زكاتەنمى ۋەقە آلسەلەر ئاننىڭ ايلە ئاڭ قىچ كىبى صوغىش فورالى آلمىشلىرى ۋە شول ۋەقە ايلە تەربىيەلەنۇپ صوغىشغە چىقىشلىرى. بىزنىڭ خەيرچىلەر ايسە ۋەقەندە جىغان ماللەرى ايلە كىف ۋە ايدەلەر ۋە خەير-چىلىكىنى ھەر ۋەقەندە كىسەپ ايدۇپ تۇتالەر.

بوقارىدە دىدىكىچە اوللارندە شونىدى بايلەر بولسەدە كۆپ اول مسجد ۋە مەكتەپلىرى ۋەيران ۋە خرابە ھالەتتە ياتادىر. كوز جەتتە اماملەرى مسجد ۋە مەكتەپنىڭ پىچ ۋە تەرزەلەرن كەند قاراتاسى، قەش چقارلىق اوطان كراسىن كىيەلەرنى كەند تەمىن ايتەرسەسى، مەلئەگە ۋەزىپە قايىدىن ئالۇپ بىرەسى؟ دىپ نايىقى ۋە ھەسرەتكە توشەلەر. اول بايلەر بىندە ۋەقەلەرنەن، شەرلەردەگى كىبى جەمەت خەرىيە، كەتەپ خانە، دارالائىتەم كىيەلەرنى ۋە ۋەقە چقارۇپ تەربىيەلەرگە تىوش دىۋەپ ايتەيمەن بۇكىبى اشلەر بىر ايكى اول بايىنىڭ غەنە قولندىن كىلەمەز. لىكىن ئانلارنىڭ ۋەقەلەرنىڭ ايكى خەيرلى اورنى ۋە غەنەلە مەقبول اولۇرى ائىدەلە چىكى، اوللارنى مەكتەپلەر ۋە شول مەكتەپدە زكاتلەرنەن ۋەزىپە بىرۇپ مەلئەلەر تۇتۇدۇر. زورراق بايلىقە مال ك بولسە بىر نەچچە يىتەم ۋە فەقىر بالالەرنى زكاتلەرنەن تەربىيەلەپ اۋقۇتۇدۇر. اگىر بايلەر زكاتلەرنىنى شوشى طرىقە ۋە ۋەقەلەر ۋەقەلەر مەلئەلەرنىڭ ھالى اصلاح ايدەلە باراچى ۋە خەيرچىلىك دە يىلەن بل كىمۇبا-چىكىدۇر. اگىر اوللىق كىبى ايشەك آللەرنە نەچە شەر مەك فەقىر جىۋەپ نەقتا چاى، يالۇق ۋە كۆلەك ناراتسەلەر مەلئەلەرنىڭ ھالى ئوزەلاچى ۋە خەيرچىلىكنىڭ ۋەقەلەر كىمە چىك تۇگىل بىلكە يىلەن بىل آرنەچقىدۇر.

مقالەنى ھالنىڭ كەتەپنە قارابراق يازلىدى شەرلەردەدە ايسىكى مەلئەلەرنىڭ جەمەت خەرىيە كىبى اورنلەرغە زكات بىرۇ درەست دىگىل دىپ فونۇر تۇلۇرى بونىچە ھەنوز زكاتلەرنى ايسىكىچە ئوزدەرغان بايلەر باردىر. شەۋلۇق اوللارندەدە آرنە

رنجولر، سرخاوقلر ايله مبتلا اولغان خلقلر ايچون بونلرنىڭ كوپ فائدهلر تىدى .
ياردم فرقهسى تونتار، كوشكات باش، كوتاش، صوباش اسملى مسلمان اوللارندە خلقلرنى آشاتوب تربيه لهب طورديلر . (بو اورندە آش و آشاوچى كشىلر حقندە حساب كورسانلمش ايسەدە اورن آزلغندىن كوچرلمادى) . آشلرنى اوزلرى قاراب پشرتەلر و اوزلرى تارانلر ايدى . بىگرەك دە خستەلر ايچون بولغان ياردملرى اونوتورلىق بولمادى .
Вѣра Павловна Чилиягина, Софія Васильевна Самойлова اسملى بو ايكى قزنىڭ اوزلرىنىڭ زاختلرىنى ناشلاب آچلر ورنجولر آراسندە ياردم قىلوب يورولرىنە مسلمانلر حيران قالدیلر . معتبر مسلمانلردن برذات : «قرم بولسە، شوشى قزلىر اوقوغان مکتبەدە اوقوتور ايدم، شوشى قزلىر وشندە تربيه لى، شفقتملى، خلق خدمتندىن لت آلوچى اولسون ايچون هر تورلى فدا كارلقلر قىلور ايدم» دىب سويلەب يوردى .

«تونتار» دە آچ مسلمانلرنىڭ آش آلورغە كىلگان وقتلرنده، الوغ كچوك، تاباق چىلاك و چولما كارى ايله نوشكان رىسملرىنى اوشبو يازووم ايله برلكدە يباردم .
محمدكەمال مظفروف . «مالهز» .

لطائف

۱۵۱

استانبول جامعلرىنىڭ بىرنده وعظ دكلاوچىلر آراسندە برى اوز اوزىنى منع ايدە آلەقسزىن طوتاشدىن آغلاب اوطورمش . واعظ ايسە وعظنىڭ اثر و يردىكىنى ظن قىلوب دخى اوزىنىڭ وعظندە دوام ايلەر ايمش . وعظ تمام اولد . يغندىن سوڭ واعظ مذكور آغلاوچىنى تابوب بو درجەدە طوتاشدىن آغلايدىغىنىڭ سببىنى سورديغندە آدم دە : «افندم بن شمدى قريەدن كىلمەشىدىم . كوبدىن دگل ، پك سوكلو اولان كچە تكەمى بورى آشادى . سزنىڭ تاوشىڭز بعينە تكەم ناوشى قىبىلدىن اولديغندىن شونى صاغنوب آغلام ، يوقسە بن سزنىڭ نە سويلادىكىڭزنى آڭلامادم» دېمىشدر .

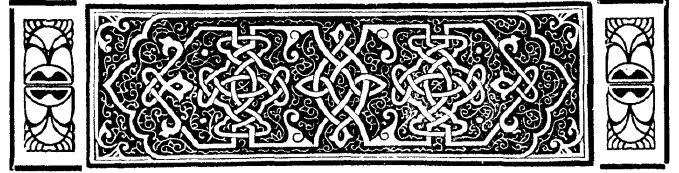

چىقىدى . قولدە هنر يوق ، اشلرگە اش يوق ، خصوصاً بزننىڭ مسلمانلردە فارا كون ايچون جىنوب قويوب يوق . «هنرلى» دىبە حسابلاب يورلىگان ايتوك باصوچى ، ناش يونوچى ، بالته اوستالرىنىڭ بىك كوپلرىنىڭ خزينەلرندە نرسە يوقلىقى ظاهر اولدى . هنرلى ايله آفچەنى كوراب يوروچى بو يىكىتلەرنىڭ بايلقلىرى قاباق ، پورتىر ، جىبون و پىراز دىكىلردىن كوپ آرتوب فالماغان ايكان . آچلىق كىلو ايله بونلرنىڭدە عفيفە خاتونلرى و معصوم بالاللىرى اوشبو بلاننىڭ طوزاغىنە توشدىلر ، ايرلرى و آتالرىنىڭ اخلافسز . لقلرىنىڭ جفالرىنى تمام كوردىلر . قولدە هېچ آفچە و صانارغە نرسە يوق اما ايكىكىڭنىڭ پودى ۱ سوم ۳۰ - ۴۰ تىنلرگە يوريدىر و ۲ سومغە پتوى احتمال طوتولادر ايدى . اگرده بو احتمال آغە كىلسە خلقلرنىڭ كونلرى يامان اولاق ايدى . اوشبو وقت الله تعالى نىڭ رحمتى ايله «مالهز» اويازى خلقلرىنىڭ ياردملرىنە شفقتملى قوللر سوزلدى .

«مالهز» زىمستواسىنىڭ باشلىقى كونكورسوف غايتدە اشلىكلى بر يىكىت اولديغندىن فوق العادە صوبىرانپەلر ياصادى و تىوشلى اورنلرغە مراجعت ايتدى و هر تورلى چارەلرگە كرىشى ، زىمستوا خزينەسندىن آشلىق جىدروب شونى پودىنە ۵ تىن كىمتوب ساتوب طورغە رخصت آلدى . اوشبو طريقە ۲۰۰،۰۰۰ پود آشلىق آلوب اوتكاردى . بوننىڭ سببىدىن ايكەم بهاسى كوتارلمادى .

شوشى آرادە هر طرفدىن ياردملردە كىلورگە باشلادى ، يوللر توزهتمك ، تاوردن تاش چىقارمق كىمى خدمتلر كورلدى . مسلمانلر ياخشى غنە آفچە تابارغە ، شادلانوشوب اشلەرگە كرىدىكلرى ساعندە نىچوندر بو خلق خدمتى توفتالدى ، چىقارلقان طاشلر اشگە كرمى اورنلرنده اوبو- لوب قالدى و بوننىڭ سببىدىن آچلىق و آفچەسزلىق بلاسى يەندن فايتموب كىلدى .

تمام اوشبو عاجزلك وقتى ايدى مسقوادن «مسكوسكى پىراغافسكى اويشستوا» طرفدىن يبارلمش ياردم فرقهسى «مالهز» اويازىنە كىلدى . بونلرنىڭ «اوربار» ؤولصندەغى ياردملرى هر اورىنغە كورەدە تىوشلى و لازم وقتندە يتىشىدى . بونلر آراسندە مسقوادە طب علمى اوفوچى ايكى دانە كورسپسكە اولوب بونلر «تونتار» قريەسندە توفتالدىلر و محمدكەمال مظفروفنىڭ يورتندە خستە خانە (بالنىتسە) و آپتىك آچوب اوزلرىدە شونندە طوردىلر . هر تورلى

فاس نىڭ اولىگى ساطانى مولاي حفيظ

يوز يىل ايلك وفات اولمش بر آدم بو كون ترلرلر
قبرندن قايتسه، ايدلده يورمكده اولان پاراغودلارنى
وروسيه نى چلتر روشينه كيتورمش تيمر يوللارنى كورسه،
پوچته وتيليفرام هم تيليفونلر ايله خبر يورتك اصوللارنى
بانق وتيجارت قاعده لر ينى بيلسه، ناولردن بيوك مکتبلرده
اوقولمده اولان علم و هنرلردن آزغنه خبردار اولسه، اوز
اوزندن غائب اولوب شاشوب وحيران قالاچقى معلوم.
ايشته بو كى بر حال فاس نىڭ ايسكى ساطانى مولاي حفيظ
باشينه كيلمشدر.

هر كيم گه معلوم اولديغينه كوره فاس مملكتىنى شالقان
بهاسينه اوله رق فرانسزلارغه ساتديغىدىن و اون ميلليوندىن
عبارت قمر تاشلرى يعنى شعورسىز و حسسىز مسلمانلارنى
فرانسزلارغه هديه ايدوب ويرديكىدىن صوڭ مولاي حفيظ،
كيف وصفا فيلور ايچون آوروپاغه سفر ايتدى.

خليفه و مسلمانلارنىڭ سرايلرى مداهن و ريبالى روحانيلىر
سايه سنده سفاهت درياسى و دينسىزلىك چيشمه سى اولوب
طورديغى معلوم. فاس ساطانى سراينده آوروپانىڭ هر
تورلى قومىدىن جروچى، بيوچى قزلر يوزلر ايله سانالديغى
حالده بونلرغىغنه قناعت ايدلمى بلكه بونلر اوستنه دخى ده
الوغ بر كرواندىن عبارت چيغان قزلرى كيتورلارمش
وبونلارنىڭ هنرلردن ده استفاده قىلمىش ايدى. مگرده سلطان
وفاس مسلمانلارنىڭ گه انلر ينه كوره رسول الله نىڭ خليفه سى
اولان ذات سراينده جرلاو، بيو، ايسرو و عهوما خاتون
قز مسئله لرى، سفاهت، اويون كوليكو، عيش عشرت
بابلرى بيك معلوم اولديغى حالده آوروپانىڭ مادى هنرلىرى
شول نسبتده مجهول ايمىش.

اوشبو سببىدىن ساطان مولاي حفيظ، فرنگلارنىڭ پارا-
خودلار ينى وتيمر يوللار ينى كوردىكىدىن ايسكى عرب
مؤلفلر ينىڭ كتابلار ينى اولان لچتيلرگه موافق بو شىيلر ينى
«طلسم» غه سانامىش و صوڭره بو فكرلردن رجوع قىلوب
ايشانلارنىڭ كرامتلر ينه حمل قىلمىش. ياننده تيمر يول
و پاراغودلر حقتده ياخشى معلومات و يروب و اراچيلر

اولسه ده باشده بونلارنىڭ سوزلر ينه اشانامىش. پاراغود
استانسى سنده و شپرده دفعتا اليكترىق يانديغىن كوردىكىدىن
حيرانلغىدىن اورنندن يقامى آز قالمش. اوست قانلرغى چيغا
طورغان ماشينه غه كيتوردىكىلر ينى اوطوررغى اصلا رضا
اولمامىش و باننده اولانلرغى: « بونده اوطوررلر بوقارى
چيققى ممكّن دگل، يوقسه بنى ديوانه مى حساب قىلمىش
وبنم ايله شايارمى مى اولاسز؟ » ديه آچيغلامىشدر. آدملارنىڭ
بنوب توشوب يوردىكلار ينى كوستردىكلار ينى صوڭ غنه الله غه
توكل فيلوب ياننده اولانلرغى محكم طوتونوب اوطوردىغىدىن
صوڭ غنه منوب كيتمىشدر. بر ديقه اوتار اوتمازده نيچه نچى
قاندە اوز ينى كوردىكىدىن « ماشاء الله! » ديه قچقروب يبارمىشدر.
تيمر يول آرباسينه اوطوررلر قوزغالوب كيتدىكىدىن
صوڭ بر قدر مسافه لرگه قدر توسى بتوب، قورقوندىن بر
آغاروب بر كوگاروب بارسه ده آدملارنىڭ هيچ التفاتسىز
يوردىكلار ينى و غزىنلر اوقوب واردقلىرىنى كوردىكىدىن. خطرە
يوق ايدىكىن بيلمىش وصى بالالار مئالنده طوتاشدىن قچقروب
كولەرگه باشلامىشدر.

پويزد كىسا كىدىن بر تونلرگه كروب آربانىڭ ايچى
قارانغولاندىغىدىن: « الله الله!! .. » ديه قچقروب سىكروب
طورمىش و قارشوسىندە اولان آدمنىڭ اوستينه بىلمىشدر.
صوڭره واقعه نى بىلىدىكىدىن: « بوندى اشلر حقتده بگا باشدىن
خبر و يروب كىلىنگىز! » ديمىشدر. پويزد تاو فريلردىن،
تكه يار اوستلردىن واردىغىدىن، اوزون كوپلردىن چيقدىغىدىن
قورقوندىن دعالر اوفور، شىخلردىن مددلر صورار و هر
وقت سيد ادريس كه يالواروب وارر ايمىش.

« مارسىليا » شهرى واقزالنده كورمىش اولديغى بر بلش
آدمنى آلدغى شهر واقزالنده پويزدگه قارشو طورديغىن
كوردىكىدىن خادملار ينه خطاب ايدوب: « بو آدم مارسىلياده
قالغان بلشمىزگه تمام اوخشيدىر ايمىش » ديه چىنلاب ايدىر ايمىشدر.
معلوم آدم، كىلوب كورشىدىكىدىن: « بن سزدن صوڭقى
پويزد ايله چقسام ده فلان اورنده سزدن اوزوب كيتدىك
وبونده پويزدن توشوب فالدم » ديه سويله سده ده حفيظ بوگا
اشانامىش و: « بىز اوچوب كىلىگان قوش مئالنده قزو
كىلىك، بوندىن ده قزو كىلىك ممكّن دگل، بو آدم طوغروسى
بىز بىلىگان آدم دگل بلكه شونىڭ صورتنده يوروجى جن
ياكه شيطان اولور » ديمىشدر.

بر قدر استانسە وشهرلردن اوندىكىدىن صوڭ شول
بىرلارنىڭ فرانسىز مملكتى ايدىكىنى صوراب بيلمىش ده: « شوشى

چلى و كرك خفى اولسون كائناننك جملەسى بر الله نك مخلوقاتى اولوب بر الله دن باشقه مدبر و شفيع هم ده معبودلرنك اولنمادىغنى كوسترر .

« هو الذى جعل الشمس ضياءً والقمر نورا و قدره منازل . . . » آيت كريمه سى كائانات يعنى اجرام سماويه عالاملرنده رونق و يروچى نورلرنك جملەسى بر الله نك مخلوقلرى اولديغى و : « بديع السموات والارض انى يكون له ولد ولم تكن له صاحبه . . . » آيتى، اوشنداق : « و خلق كل شىء . . . » آيت كريمه لرى هر شىء بر الله نك مخلوقى اولوب حضرت عيسى وملائكته لرنك معبود ومدبر دگل ابدىكلرينى خبر و يرر .

خلاصه : قرآن كريم نك وحدت وجود حقنده اولان آيات كريمه لرى ايله افراط و تفریط سببندن اختراع ايدلمش درلو درلو وحدت قاعده لرى و يران ، دنيا و آخرت سعا - دتينك اساسى « توحيد » ابدىكى معلوم اولدى . بو ايسه علم و حكمت ، علوم و فنون طريقنه تمام مطابقدر . وحدت وجود مسلكنده اولان حكاملرنك بو بابده غى فكرلرى ايله قرآن كريم نك آياتلرى بر برينه موافقدر .

قرآن كريم دغى انسانلرنك معاد و آخرت حقنده اولان عقيدهلرينى تعديل قيلور . چونكه آنلرنك بعضلرى آخرت و حشر خصوصنده افراط كيتوب ، انسانلر دنيا ده وقت افراط درجه ده رياضت و تصفيه روح ايدر بولسه لر آخرته الوهيت عاليمينه تحول قيلور ديه اعتقاد قيلور ايديلر . بعضيلرى تفریط طرفينه كيتوب هم حشر جسمانى هم ده حشر روحانىنى انكار ايتديلر . قرآن كريم ايسه افراط و تفریطدن عبارت اولان هر ايكى طرفنى و يران ايدوب معتدل بر طريق كوستهردى ، بو ايسه حشر جسمانى و روحانى ايله اعتقاد قيلمقدن عبارتدر . بونى انكار ايدوچيلر ايچون بو مسئله نى عقل و فن اوزرينه سالورغده بيوردى . قدرت فاطره نك نهايتى يوفدر ، نهايتسز منشالرده نهايتسز مخلوقلرنى ابداع و ايجاد قيلديغى ككى اعدام و اعاده قيلورغده قادردر (۱) .

قدر مملكتلرى بولا طور و ب فرانسزلر بزنك مملكتنى آلديلر ، اول بزنك مملكت ايله نى اشل مكچى بولالر ايكان؟! » ديمشدر .

* * *

يكرمى بيش يل عمرى اولسه ، فرانسزلرنك فاس مملكتى ايله نى اشله ديكلرينى حفيظ اوز كوزى ايله كورر .

۱۷

اسلام و اعتدال

قرآن كريم انسانلرنك عقيدة و عادتلرينى ، عام و عمللرينى اصلاح و تعديل ايتمش ، حقيقت و حكمت قبول قيلماغان هم ده عدالت ميزانى مساعده ايتمه گان افراط و تفریطلرنى بر اقدر مشدر .

ذات الوهيت حقنده : « ليس كمثله شىء وهو السميع العليم . . . » آيت كريمه سى ايله مجوس و زنديقلرنك ذات الوهيت حقنده گويا ذات الوهيت ، جوهر نارى يا كه جسم ويا كه بر نور ، جوهر مجرد ويا خود شمس و نجم ، انسان و فلانلر كى شيلرده تجلى و تمثيل ايتمش ديه كى عقيدهلرى و يران اولدى . وهم « والله الاسماء الحسنى . . . » ، « و ذرو الذين يلحدون فى اسمائه . . . » كى آيت كريمه لرى ايله مشركلر و فلانلر طرفندن خالق تعالى گه لائق اولماغان رويده و يرلمش اسملر و فلاسفه طرفندن ذات خالقه فاعل موجب ، علت اولى ، مبدأ اول ديه قيلنمش اعتقادلر رد قيلندى .

حيات و علم ، اراده و انشا ، تكوين و قدرت كى صفات اثبات ايدلمك سببندن معطللرنك نفى صفات توغرو - سنده اولان عقيدهلرى ابطال قيلنوب بتون كائانات بر الله تعالى نك اسما حسنى و صفات مقدسه سينك آثارى اولديغى آشكار قيلندى . « ان ربكم الله الذى خلق السموات والارض فى ستة ايام ثم استوى على العرش يدبر الامر ما من شفيع الا من بعد اذنه ذلكم الله ربكم فاعبدوه » آيتى كرك

(۱) درلو شواهد و بتون ملتارنك اتفائلرى ايله روح انساننك بقاسى ثابتدر . روح انسان بو دنيا ده صورت جسمانيه ده تجسد و تجسم ايدوب موت ايله بو جسدندن آيرلور ايسه ده آنك ايچون دغى مسكن ضروردر . روح انسان ، سعيد اولمش ايسه آشا بو عالمنك فوقنده ابدى اولان بر خوش مسكن ضرور اولوركه : آنده تجسد و تمثيل ايدوب قالور . اكرده روح انسان ، شقى بولوب آيرلسه آنك اوزرينه مناسب بر خييت مكان اولوب آنده قالور . ايسته حشر و نشر ، جنات و نيران

والارض...» ديه انسانلرنى اوشبو طريق غده سوق قیلور. ۴ نچی و ۵ نچی عصرلرده اوشبو طریق غه منسوب بر طاقم حکمای اسلام ظهور ایتمش ایدی. ابن سینا، فارابی، ابن قره، ابن زکریا، ابن باجه، ابن طفیل، ابن رشد وغیرلر کبی. بونلر ایسه اسلام عالمده حکمت نظریه مبادیسنی فورمشلر، فقط بو حکمتنک الفباسندن ۶-۷ حرفلرندن اوزا آلهامشیلردر. بو حکمت شمدی سونهشدر. اگرده اول حکمتلر همان ترقی ایدوب کیلسه ایدی بوکونگی آوروپا عالمده ترقی ایدن حکمت نظریه، کوبدن اسلام عالمندن ظاهر بولاچق و آوروپا عالمندن ظاهر اولان: ده فارت، سپینوزه، سینسر، ایبکور، قولومب، واسقود غاما، ماجللان، فوپرینتیق، غالیله، هرشیل، نبوتون وفلانلرنک جملهسی قرآن اهللرندن میدان غه چقاچق ایدی. هر حالده اوشبو طریقلر ایله اسلامیت و حضرت قرآن نك حقایقنه بر قدر اطلاع کسب ایدلور و: «لیظهره علی الدین کله...» هم ده: «ولتعلمن نبأ بعد حین...» آیتلرینک حکمتلری ده بر زمان آشکار اولور.

قرآن شریف: «ادع الی سبیل ربك بالحکمه والوعظه الحسنه و جادلهم بالتی هی احسن...» ديه حقایق اشیا و حکمتنی انکار ایدوچیلر ایله مناظره قیلور غده بیورر. بونک ایله حکمتنک بر شعبهسی اولان علم منطق لزومینه اشارت واردر چونکه: حکمت (برهان) و خطابت (موعظه)، جدل - «منطق» دندر. اسلام دینینه فارشوطور وچیلر اهل علم، فطرت سلیمه صاحبی جاهلر، اهل جدل و مکذبلر اسمنده اوچ طائفه دن عبارت اولدیغی ایچون بونلرنی مدافعه قیلور ایچون منطقنک: برهان، خطابت، جدل اسمنده نوعلرینی استعمال ایدرگه احتیاج کورلمکده در. اهل علم اولانلر برهان ایله، جاهل اولانلر موعظه حسنه و خطابت طریق ایله، معاند و مجادل اولان مکذبلر جدل ایله مدافعه قیلنورلر.

قرآن کریم اصول منطقیه دن فقط: برهان، خطابت، جدل اولان اوچ قسمنی گنه اخذ ایدوب شعر، سفسطه، مغالطه قسملرینی اعتبار ایتمادی. چونکه بو قسما جهل املرنک اصول منطقیه لرندن اولوب آنلر ایله حقیقت اشاعه قیلنماز. «وما علمناه الشعر و ما ینبغی له...» آیت جلیل سی بونی کوسترر.

اظهار حقیقت قصدی ایله جدل و مناظره نی گوزل و احسن اولمق شرطی ایله قرآن کریم مؤمنلرگه مباح قیلدی.

قرآن کریم، انسانلرنی سعادت انسانیه ایچون نه کبی علوم فطریه وار ایسه جمله سینی تعدیل و ارشاد ایدوب: «ان الله یأمر بالعدل والاحسان وایتأذی القرپی وینهی عن الفحشاء و المنکر و البغی...» آیت کریمه سیل ایضاح قیلدی. علوم بشریه نی افراط و تفریط اساسلرندن چیقاروب حکمت طریقه سیننه سوق ایتدی، «ادع الی سبیل ربك بالحکمه...» ديه افکار بشریه نی هر درلو خرافات، اوهام و خیالاندن تزکیه ایلدی. «یؤت لحدکمه من یشأ و من یؤت الحدکمه فقد اوتی خیرا کثیرا...»، «قد جاءکم برهان من ربکم» آیت کریمه لری ایله انسانلرنی حکمت، برهان و استدلال یولینه کوندردی.

قرآن کریم، حکمتنک ایکی طریق ایله ده ارشاد قیلور. بری: مشاهده طریقیدر. فاعلندن افعالگه و یا که مؤثرندن آثارگه، معنویاتندن مادیات غه انتقال ایله حقایق موجوداتنی معرفت و شرح ایتمکدن عبارتدر. «اشرافیون» (۱) و «صوفیون» طریقلری اوشبودر. ایسکیندن بیرو بر طاقم حکماء و علما، حقایق موجوداتده بر طریق ذوق و مشاعده اولورق علوم حکمید ابراز ایتدیلر. قرآن کریم دخی بو طریقه بو حقه «ان فی ذلک لذکری لمن کان له قلب ووالقی السمع و هو شهید» ديه بونک اوزرینه قلب شرط اولدیغنی بیان قیلدی. یعنی حقایق موجوداتنک مرآت اولان قلبنی سمعیات و سنت نبویه ایله تزکیه قیلمقنی شرط ایتدی. صوفیوننک ابراز ایتدیکلری حکمت و فلسفه لری ده بوندن نشئت قیلمشدر. آنلر قلبلرینی و خزیننه خیاللرینی هر درلو فساد و سیئاتدن تزکیه قیلدیله قرآن شریفدن استنباط طریق ایله فلسفه لرینی ابراز ایتدیلر.

ایکنچی طریق: افعالندن فاعل غه و آثارندن مؤثرگه و یا که مادیاتندن معنویات غه انتقال ایله حقایق کائناتنه نظر قیلمقندن و حقایق جلیه دن باشلاب تدقیق و استدلال طریق ایله حقایق خفییه اوزرینه بتدریج ترقی ایتمکدن عبارتدر. بو دخی ایسکی طریق اولوب «مشائیون» و حاضرده آوروپاده معنبر و دستور اولان بر طریقدر.

حضرت قرآن: «سنریهم آیاتنا فی آلافاق حتی یتبین لهم الحق...» و هم «اولم ینظروا فی ملکوت السموات عالمری بویله اثبات قیلنورلر. روح انساننک تکملی ایچون مادیات ایله تجسم و تجسد ضرور بولدیغی کبی سعادت و عذاب ایچون ده تجسمی لازمدر.

(۱) شیخ محی الدین ابن عربی، مؤید جنیدی، صدرالدین فونوی، شعرانی کییلردر.

«رسم»

(«شروت فنون» دن مقتبس)

رسم، كشيئنگ فكونده تصور قىلنغان ياخود شول تصورنىڭ كاغد يايىسه باشقه بر نرسه اوستنده ترسيم ايتلىگان (كوچرلىگان) شكل منعكسىدر. بوندنده مقصد، قلم ايله، تاماميله تعريفى، تصويرى ممكن بولماغان ياخود آغر بولغان نازك بر منظره، واقعه ويا بر شىنى تصوير (ترسيم) ايتك؛ ايلكنه بولغان و كورلىگان حقيقتلرنىڭ مادئاً قابل بولماغان بقالرىنى شكلا تامين ايله كوز آلدېزده تجسم ايتىرمكدن عبارتدر.

انسانلرنىڭ مهم بر نرسه نى وعالى بر حسياتنى جامع بر واقعه يامنظره نىڭ رسماً صافلانووينه بولغان مىلى، بيوك احتياج فوتنى حائز بولندىقچه رسم، حياتلرنىڭ ك فائدهلى واك كر كلى بر لازمه سندن بولوب قالادر. بز قسقه عمر- لريهرنى آنىڭ ايله اوزونايىتقان، تركلىگه نىڭ تىلى، تىلى خاطرلرېنى و خياللرېنى آنىڭ ايله ياكارىتقان و جانمىزنىڭ كوكله نىڭ تله گان راحت و انتلرېنى آنىڭ ايله آرتدىرغان و بونى اوزاقلرغچه صوزارغه چاره طابقان بولامىز. معنالى و مهارت ايله توشلىگان بر رسمنىڭ، آكلاب فارالغاننىڭ صوكنده كشيئنگ كوكلنده حاصل ايتكچك و قالدره چق تائىرى انكار اولنماز بر حقيقتدر. اوزىمىزنىڭ فاضل «مرجانى» نىڭ مهابت رسىمىنه كوز سالنغانده كورلىگان حسيات و افتخار لىر، «سيوم بيكه» لرنى كوردىقچه بتون وجودمىزده سىزلىگان تائىرات، بيوك داهىلر، عالملر و جهانگىرلر رسىمىنه اوچراغانده- غى طويغولر، حاضرگى آچ بىچاره لرنىڭ آيانچ منظره لرىنه قاراغانده قىلبرده وقوع بولاچق حميت و مرحمت انسانىه و برده كولىكى بر ژورنالده توشلىگان كارىكاتورلرنىڭ آخلداتوب سىلكىنه، سىلكىنه كولىرگه مجبور ايتىوى شكلىلر، رسملرنىڭ درجه لرىنه كوره، تورلىچه اثر برافه چقدىر.

برعائله، آنا بابالرىنىڭ، آغايىن - قردىشلرىنىڭ، قدرلى كشىلرېنىڭ، بيوك ذاتلرېنىڭ قىستلى خاطرلرېنى يالىگىز رسم ايله گنه صافلى آلاچق و عصزلر ايله تريك حاللرنده

لكن بو احسن مجادله ايچونده «علم» شرطدر. علمسىز جدل فيلوچىلر: «ومن الناس من يجادل فى الله بغير علم ولا هدى ولا كتاب منير...» ديه شلته فيلنمىشلىدر.

اشاعت حكمت و اظهار حقيقت ايچون اولان جدل بىزنىڭ امتده گنه دگل بلكه حضرت نوح و ابراهيم شرىعتلرنده مشروع ايدى. بونى ايسه: «قال يا نوح فجدالطنا...» وهم حضرت ابراهيم ايله نمرود مجادله سنده «فبهت الذى كفر...» آيت چىلله لرى كوستىر.

بناء عليه حقيقت اسلاميه نى اظهار و اشاعه ايتك ايچون قرآن طرفندن «جدل» مشروع اولدى و شونىڭ ايچون نظريات قاعده سىنه بنا ايله «علم كلام» تاسىس قىلدى. قرآن كريم مخزن حكمت اولوب بونىڭ مشتمل اولان حكمتلرى غايت واسعدىر. اگرده بونىڭ حكمتلرنىڭ پرده لىر كوتارلوب فن عالمرېنه عرض قىلنسه ايدى، هيچ شېهه يوق هر فن نىڭ عالمى قرآن كريم گه تسليم اولور ايدى. امام و مدرس سرورالدين بن مفتاح الدين.

شعر:

اورمانده بولمى تون

جاىلىگان صحرا، چىكسىز كىڭ اورمان؛
آي يوق، بولدىز يوق هيچ بر كورنگان.
نىدن بولمى كوكىن تارالمى،
چىكسىز حسرتلى، تون بىك قارا كفى.
برده تاوش يوق، صحرا طب طنج
اورمان اچارى سىلى قورقنچ.
قويا ئه كرتن اوسدن چىل ايسوب،
شوكا آغاچلر يافراق سىلكشوب
اوفلى: حسابسىز دهشتلى، اوبقلى،
سالغان فولاغىن برده تىك طىكلى.
جاىوب كوكرگن آغا كىڭ ياغى،
اورمان آراب اولده زار موكدى.
تزلوب ايمىنلر ساحل بويندىن
آققان كىڭ صوغه برگه ايلگان.
يەشل تاللىرده قورقوب باش بوگه -
صوغه يوزتوبان، يافراق صونى اوبه.
ظلمت يوقلاغان چولغاب افقندن
سىلى سكونت جان يوق «اوف» ايتكان.

يعقوب آيمانى

قالدرمىش اولاققدر. بو حال هر كشيده نه فوتده ايسه جمعيتدهده شول فوتدهدر. شولا يوق بو، اوتكان عصرلرده نه درجهده بولنمىش ايسه بو كوندهده عيني شول درجهده بلكه تاغيده آرتغراقدر. هر اوتكان و حاضرده ترقى ايتكان ملتگره بافساق: بنالرنده، اوراملرنده، ماغاز بيلرنده، ميدانلرنده، استراحت اورنلرنده، خصوصى موفعلرنده، رسمى مجللرنده، كتابلر يئنگ، لوحه لرنده، غزته لرنده، اعلان لرنده، كيوملرنده، صندوقلرنده خلاصه هر يرلرنده و هر نرسه لرنده رسملر كوره مز. رسمنگ عالم بشرىتنى بودر جهده چولغاب آلشدهغى حكمت ياكيغنه يوغار بده بر آز بيان ايتلمىش تاثيرات مهمه روحيه دندر.

اگرده بزده شريعت اسلاميه ننگ منع حكيمانه سينه استناد مجبوريتى بولماسه ايدى، ذكر ايتلمىش س-وق طبيعى اوزرينه، بو كون آوووپاده بولغانلغى شيكلى بزننگده اويلر يمز، مدرسه لريمزده كييتلر يمزده، كتابلر يمزده، ژورنال (!) و غزته لريمزده الحاصل هر بر موافق و تيوشلى بولغان اورنلر يمزده، بورنى بولغان بيوكلر يمزنگ، بابالر-يمزنگ، تاغى ئلله كيملر يمزنگ رسملرينى، حنى هيكللرينى بيله كورر ايدك!

شريعت جليله اسلاميه ننگ «رسم» حقنهغى اخطاراتى، بيك متين و حكيمانه بر مسلكگه مستند ايدىگى دقت قيلنه چق بر مسئلهدر. عجباً بو قدر حرىت پرور و بو قدر ناشر معارف و علومگه تشويق ايتوچى بر دين، ترقيات بشريه ننگ ائگ زور اركانندن بولغان بر شينى منع ايتكان!.. بو هر آز اويلانميينچه اوسستنگنه فارالسه بر قدر يات و باشقه لر فارشنده (چيت ملتگر) اعتراض قيلنه چق بر مسئله كى كورينور. لىكن حق بر دين ننگ قوشقان و طيقانلرى مطلقاً بر حكمتلى اساسكه قورلغان بولووينى قبول ايتكان بر كشى بوندهغى (منعده گى) اصابت حقيقه نى تقدير ايتوگه مجبور اولاققدر.

دين اسلام رسمى منع ايتمىش. نيچون؟
 بر كره صاحب شريعت اسلاميه ننگ نيندى بر اورنده و نيندى بر محيط ايچنده كيلىگانلىگينى، اوزينه كيملرنى مخاطب قيلديغى، مجاهده، هدمنه سعى، محويى التزام ايتديگى ديننگ نه اولديغى نظر ملاحظه گه آليق:
 بو كونلرده بيله بر «سيد ادريس» ننگ چيقوبده الكترييق جريانى، لوكس لامپاسى، بيتينه سورنكان فوسفور مخلولاننى فارانغيدە ياقترنوب كورستوى ايله بر طاقم جاهل

قومنگ آلدانولرى وعصرلردن بيرلى شوندى نادان خلقنگ آتا باباسندن فالوب كيلىگان ماده پرستلك، اصنام مويكله گه ائگ متعصب صورته عبادتلرى كورينوب طورمقدهدر. ايندى، بوندى مئگ اوچبوز نيچه يل مضمكى زمان و خلقيننگ درجه جهالتلرى در خاطر اولنسه بو باطل اعتقادات و ثنيه نى بر دها خاطرالاتمامق، آدلرينى بيله آكديرمامق ايچون هر نه لازم ايسه او صاحب شريعت، حقيقت نورن پارلاته چقى، صرفندهده قصور و مسامحه كوسترميه چكى شبيهه سزدر. باقئز، اسلاميتدن بورونراق كلهش بر ديننگ بو خصوصه بر آز مسامحه كار طاورانديغى سببندن و ثنيلرگه صلحاً قبول ايتدرلمه نى ايچون صنمپلرننگ هياكل قديمه مقسه سيني، يالئز اسملرينى گنه آلهاشد يروب، ادخالده باس كورمديكارى ايچون بو كونگه قدر عبادتخانه لريننگ قديم پتخانه لردن آيرماسى بيك آزددر. فقط مقصدلر تخلف ايتمىش. مثلا: ايسكى و ثنيلر هيكللرينه «معبود» ديه باقمىشلرده اما بونلر حسابسز «اعزه» ننگ رسملرينه برر خاطر اولهرق باقمىشلر و اوزلرينه «وسيله» هم «واسطه» حساب قيلمىشلر! «اسلافنگ خاطرانتى صاقلار ايچون . . .» بولديغى حكمتنگ اذهان جاهله گه اول قدر نفوذ و تاثيرى اولماسه ايدى، بلكه اسلاميتده پتزلرننگ نا نامرندن قورونلويينه، بتونلدى امحاسينه لزوم كورماز ايدى، تيك بونلرننگ معبودلر بولا آلميه چقلىرينى آكلانتمق ايله اكتفا ايتهر ايدى.

اسلاميتنگ بد ايت تاسيسنده بو درجه شدت ارائه سينه بولغان لزوم، آرتق بلا تردد تسليم ايتلور. آنچق «زما-نلرننگ اوتوى ايله حكملر اوزگارر» كيفيتىده شرعيدر. عجباً، بو كونده رسمنگ ممنوع بولووينه حاجت بارمى؟ همانده منعنى ايجاب ايتكان سببلر باقى سانالورمى؟ بوندهده «مانع زائل بولنديقجه ممنوع عودت ايتنه آلمازمى؟» ايشته توفى ايتنه چق بر نقطه! . . . ائمه اسلام، علماً بنام بو بابدهده سكوت ايتمه گانلر؛ اويلاغانلر. رسمنگ ممنوعيتنگ سر و حكمنينى توشنوب، منبع و مولدينى پيشش تاملگه آلوب بو ممنوعيتنگ رسوم مجسمه و مهيكلگه منحصر امرنده همانده - اتفاق بولماسهده - بر اكثريت پيدا ايتمىشلر. بوئا دليل اولهرق: جمله دن بريسى ايسكى اندلسيللرنى كورسته آلامز. اندلس عربلرى، مسلمان، همده سلامت اعتقادلرنده شبيهه جائز اولميه چق بر صورته مسلمان ايديلر، وجودگه كيتورگان بنالرنده آثار عاليه

«رسم ياصاو، عافلاو آنى، كتاب، ژورنال و غزته لرگه توشور و گناهدر!!...»

«ايبو، افندم، درست، درست!...»

بوگا قدر بو حاللرنك «حكىمى كىچمىش» بولووندىن توگلمى كه علماء دينمزه، شولايتوب سوزن اونكهرگه و آلفه سوررگه چرأت اينه آلمى؟ واقعا، كوره سز، بر متشرع عالمهز، احكام عاليه اسلاميه نك علويتيله متناسب وينه آنك مقتضاي مساعدهسى اولهرق زماننك اقتضاسينه بعض فائدهلى يا كىلقه موافقت ايتمك بدع حسنه گه مبال كورنمك ايستهر. فقط مبارك، آلدنده قورقنچ، تعصبلى موللا يا موژبىككه قارىده:

«شولاي، ايبو!... سزنگچه!...» دى.

بز تل برلان، قلم برلان نى قدر آريهز، مشقتلر چيگه مز... فارشيمزه سوز يهزنى، يازوويهزنى آكلاغانلر دن آكلاماغانلر يهز بيك كوب. حال بوكه، رسم - ميل جنسيت كى - خصوصى لسانغه مالك توگلدنر. عثمانلى توركنك، فافقازلينك، مثلا «ملا نصرالدين» ده باصالغان رسملرنى، هنديليسى ده آكلار، آمرىقاليسى ده، ايرانلىسى ده... بز، نى ايچون «چيتلر ايله طانشو»، «تيل برلهشديرو» امرنك بو لسان عومىنى استعمال ايتيمهز؟ بر تورك محررى، ايتيك: روسلر ويهوديلر ايله بر مقصد و بر فكرده بولوق اويونده بولوب توركچه يازديغى صحيفه لر ينى بر نيچه يوز توركككه مقابل، بش - اون روس و يهودككه اوفوته آلور. حال بوكه بو قدر يازولر اورنينه بر كچكنه گنه لوحه ياصالسه ده نارائلسه آنلرنك بالالرى ده، خدمتچيلرى ده داخل اولديغى حالده همان باريسى آكلار، (رسم ياخشى بولسه) متأثر بولور. منه بونك آك پارلاق دليلى: كارىكتورا - كولكى رسمدر. بو نوع بر رسم ايله آكلاتورغه طريشلمان مقصدنى - بيك مبهم و فيون اولمادىغى زمان - همان هر كورگان كشى بر فاراوده آكلار و بتون تيرهن معنالرينه قدر و اصل بولور. شونسى ده باركه بو آكلاتونى بيتلر (صحيفه لر) طولو يازولر آكلانا آلمان ايدى. شولايتوب مكتبلرده، ابتدائى و رشدى كتابلرنده بولنديرلغان رسملر... نه حاجت مصور لغتلر، قاموسلر... بالالارغه بيلمهدىكارنى، كورمه ديكلرينى بيلدروب كورسه تهمى؟

ودقيقه ده هر نوع رسملرنى نقش ايتديلر. يالگوز انسان هيكلى گنه ياصاماديلر. چونكه - بيك حقى و جدى اولارق - منغنك حكمتنى شونده تابالر ايدى، شولاي شول... كهبه الله دهغى اصنام نك همان عمومى انسان شكندنه ايدى؛ آنلرنى اخطار و احيا ايده چك رسمومنك احداثى منغنك حكمتنه تماميله مغاير توشه چك ايدى. شول قدريسى باركه، مشهور «الحمرا» سرايينك آك طنطنهلى و آك ماتور بولغان هوليسنده گى «آرسلانلر حوضى» نك مركزلرندن محيطنه فارشى تزلمش بولغان و آغز لرندن صولر آتلوب طورغان مصنع صورنده تراش ايتلمش مرمر آرسلان باشلرى بونك آك ماهر دليليدر. ديمك كه آرسلان، قوش و امثالى حيوانات رسملرينك بيله بو حكمت منع گه منافى توشمه ديگى قناعتمده ايديلر. چونكه آز بر ترددلرى اولسه ايدى زمانلرينك مقتيسى بو طوغروده آك اول اعتراض، منغنه نشيت ايتهر ايدى.

مسئله ديگر بر نقطه دن محاكمه ايتيك: برشينك منغنده گى حكمت نه اولاي بيلور؟... اجراسنده گى مضرت توگلمى؟ رسوم مهيكله نك منغى ده، هنوز پتپرستلىكلدن آيرلغان، اسلاميت قبلرنده اورناشماغان، آك واق و سيله ايله دينلرن اوزگار تورگه ياخود آندن فاي توغه مستعد بولغان افوام جاهله نى ياكين تىگى ايسكى عادتلرينى آكدره چق هيكللر برلان فارشى - فارشيه كينورمه مك، آنلرغه بابالردن فالغان ميراثلرينى اونتدومق توگلمى؟

اسلاميت اوزرندن عصرلر كيچدى، عنعنات (۱) قديمه مندرس بولدى، آك قويو جاهل بر مسلمان، دينى اوغرينه هيج شبهه سز قورقماقسوزن فداى جان ايته چك درجه ده اسلاميتكه ارتباط پيدا ايتدى؛ حتى پتپرستلك نى ايكاننى بيلور بيلمز بر حالده... بونك فارشيسنه بر (جانسز) هيكل قويسه كوز، ياخود رسم لوحه لرى آصساكوز بونك فكرينه؛ آلدندهغى كورنگان نرسه سبنه فارشى تعبد حس كيلورمى؟ اول بايغوش:

«اوماهيلركه (۲) دريا ايچنده دريايى بيلمازلر. «مصراعنجه و ثنيلسكنك دنيا ده بارلغندن بيله خبرى يوقدر!... ليكن اورناده، بر شى بار: «حكمت منع» زائل بولمش، يرينه «قضيه منوعيت» قائم بولمش!...»

(۱) عننه - بر خصوص (خبر، واقعه كيبيار) نك آغزندن آغزغه حكايه طريقيه يورتلمه سى.
(۲) ماهى - بالوق.

بونده قدر سويله نگان سوزلرنى فسقارتوب نتيجه السكلام اولهرق ديرم كه: محترم ملتده شلر، افنديلر!

گېرمانىيادا آوچىلر طرفىدىن واق قوشلر كۆب ھلاك ايدىلدىكىدىن، ھۆكۈم قوش اولامق طوغرىسىنى قاتىغ نظاملر چىقارمىش و بونكلە بىر بىر غزىنە مىسرى ايله اورمانلاردا پك كۆب قوش اويالرى ياساتمىش.

بىر نىچە ھفتەلر اوتار اوتماز، اورمانلاردا ياسالماش اويالر قوشلر ايله طولمىش جانلارنى راھىتىلدىمكە اولان ساير اولارنى كوكلارگە چىقارمىش اولمىشلىرى. فقط ھۆكۈمەتنىڭ اوشبو قوش اوياسى ياساتماق اصولىنى غزىنەلر انتقاد ايلەرلر و بويىلە بىر عملنى موافق ھۆكۈم كورمازلر.

غزىنەلر دىيورلر: « قوشلر اىچون اوياسا ھازىرلەمەك آنلارنى يالقاۋلۇقى ھۆكۈم اوستىنە سالنوب طورغە اوگرە- تودر، بوندىن سوڭ قوشلر اولىكى كىبى اوز اجتھادلر ايله اوياسا مايلار ھۆكۈمگە اشانوب طورلر. انڭ اجتھادلى اولان بو مخلوقلارنى بويىلە روشدە يالقاۋلۇقى و باشقىسىنىڭ اوستىنە سالنوب طورمىغە عادت اېتىدىمك، طوغرىسى جنائىت و اخلاق بوزمق اولور.»

غزىنەلرنىڭ بو سوزلرى اھتمال كە لطفە در، شوبىلە ايسەدە درست ايدىكىندە شېھە يوق. زىرا عادتنىڭ اخلاق اوزرىنە اولان اثرى بىوكدر.

دىنيادە ۲۵۰ مىليون بىر روايت كە كورە ۳۰۰ مىليون مىسلمان وار. اكرەدە اوشبونلردن عالملر، سوداگر و اشچىلر، ھنرىمەن و ملالر، خواجه (سېد) و ايشانلر، وۇذن و مرثىيە خوانلر، تراويغىلاردا فرآن ختم ايدوب بوروچىلر و مجاورلر ھقندە آيرى آيرى لىكىن درست بىر حساب آلىنسا ايدى، اوشبو مىسلمانلرنىڭ نە قىرىسى كىدى كىسبى ايله ونە قىر- يىسى باشقىلارنىڭ زىھىنلر ايله ياشادىقلىرى معلوم اولور ايدى.

اشانچىلى غىرلرگە كورە يالىگىز بىر «بخارا» شىرنە ۱۲ مىڭ چالمالى مەفت خور (*) واردر. باشقىلەر بونڭ چوچى ايله بىلنور.

بو بىردە: «مىسلمانلر نىچون اوز رىزىقلىرىنى تىھىل ايتمەك اىچون چاليشمازلر و نىچون بو درجەدە باشقىلارغە يوك اولوب طورلر؟» دىيە بىر سۇال كىلور. بونڭ چوچى ايسە: «گېرمانىيا دولتى قوشلر اىچون بوش اوياساندىغى كىبى، مىسلمانلاردا بوش آشاۋچىلر اىچون ھەر تورلى يوللر

آثار اسلافنى، مفاخر مىلەھىرىنى ترگىزە پك رسما تدارك ايتىك؛ يوق بولسا و جودگە كىترىك؛ عدلىرىنى طبع ايتدىروب و كوبەيتوب خلقىمىز آراسىنە تاراتىق؛ باشقىلاردا اورنەك آلىق. بولاي «سوغان صوفىسى» بولوب ياتساق، اطرافىدە غىلر دن ھىرت آلماساق سوڭقى وقتلاردا اوكنە چكەز شېھە سىزدىر. بوڭا چاقلى «تاتار عقلى توشىدىن سوڭ» غە قالا كىلگىن ايدى، ايدى بولاي بولماسون!....

خاطرلرگىزە طوتوگىزە، خلاصە الخلاصە اولەر ق ايتەم: «قلم تىلسىز بىر ترجمان ايسە؛ رسم، ھم تىلسىز ترجمان ھم ھومى (يىنگىل) بىر لساندر.»

ھىتەر «شورا» مەھوھە سىنىڭ بو يىلغى بىر نىچى عدندە رسم ھقندە كى بىر سۇالگە جواب يازدىغىنى كوردم ايسەدە، بىعض يىلر بىر توشروب، آرتدىروب، ترجمە مەقامندە ھەك اقتباس ايتدىگىم بو مەقالدىنى «شوراغە» باسوگىزنى اوتندىم. عبدالله عبداللین (قاپان)

مىسلمانلارنىڭ روھانى خستەلىكلرى و انڭ سىببلىرى .

اوزىنە «عبدالله اسمى وىروچى بىر ذات، غزىتە و ژورناللردن كىسوب آلوب بىرلرگە كۆب نوسىلر بىارمىشدى . اوقۇدىغىمىزدىن سوڭ مەلوم اولدى عربچە، توركىيە اولان بو يازلارنىڭ ھەر بىرى مىسلمانلارنىڭ اجتماعى ھالىدىن بىھت ايتمەكتەدر. فرىكچە لرىدە شايد شوبىلەدر. ايسكى وقتلاردا يازمىش بو مەقاللارنىڭ موسىلرى ھنوز اوتمامىش. اھمىتلىرى بوندىن اون وىكرىمى يىللىك نىچىك اولسا، بو كون ھم شول درجەدەدر. شونڭ اىچون بىرلر اوشبو كىساكلاردا اولان «اجتماعى» مەقاللارنى «مىسلمانلارنىڭ روھانى خستەلىكلرى و سىببلىرى» اسمى ايله نىشر قىلۇنى موافق كوردىك. بو عددە مەھەھادى افندى طرفىدىن ترقى غزىتە سىندە نىشر ايدىلماش بىر مەقال باھالەدر. باشقى مەقاللر كىلەپك عدلاردا باھالور، انشاء الله .

I

اشلەب اشامق و يالقاۋلۇق

واق قوشلارنىڭ آزالوى، اېگونلر اىچون ضرر ايدىچى فورتلارنىڭ كۆبايووونە سبب اولدىغىدىن انسانلر اىچون فائىدە سىزدىر.

(*) مەفت خور، خىدمەت ايتىمىگىزىن كىشى بىلىكەسندىن آشاب طوروچى دىمىكدر. قازان خلقى اصطلاحنچە: «سورى قورت» دىمەك اولور.

نصيحت ايدەنلرنى اكفار ايتمەكن، زنديق و دينسز ديه سوكمەك و تحقير قيلمەقن اوتانەيورمز .

اكڭ ضعيف بر غزتهنڭ سوزى اكڭ كوچلى اولان حكومت گە تاثير ايدر، شونڭ سببىدىن حكومت، مناسبسىز اشلىرىنى اصلاح قىلور؛ اما مكڭ عارف سوزينڭ بىرلرگە تاثيرى اولماز. قارا تاش غە چوپىلەش كوكلمزگە حكوم يوروتە آلماز. حتى كه حق سوز ايله خطاب ايدەرگە آدم دە فالما. مشدر، بر حق سوز سويلەوچى بولسە يوزىسى آنڭ قارشو. سينە چيقوب مثلى كورلماش تحقير واستهزالر ايله مقابله دە اولنورلر .

اي اهل اسلام ! انسانلق حرمتنه وحق تعالى عشفينه اكفار و نلعينلرنى براقكز ! غرضدن اراد و محض كندى فائده كزگە اولان سوزلرنى دكلا كز ! صلاحكزنى، خيركزنى سعادتكزنى كوسته نلرگە قزماكز ! قرآن شريف : « فبشر عباد الذين يستمعون القول فيتبعون احسنه » بيورر . (معناسى : سويلەنەش سوزلرنى دكلاب، گوزل ومنفعتلى اولانلر يەنە بويون صونەش بىندەلر مە سوينچى وير ! ديمك اولور). اكفار و تحقيرگە لزوم يوق . انسان كامل، سوزلرنڭ ياخشىلىرىنى آلور، فنالرينى قالدور ! « خد ما صفا، دع ما كدر » .

* * *

بوندىن آكلاشلمديغينه كوره مسلمانلرنڭ روحانى خسته لكلىرىنە بر سبب : كوب آدملرنڭ باشقەلر اوستلرينە يوك اولوب، كوز نكوب و قول صوزوب طورمقلر يدر . شونڭ ايچون ياش بالالارنى، كشى حسابنە تركلك ايتەك مسلكى ايله دگل، بلكە اوز رزقلىرىنى اوزلرى تابەق مسلكى ايله تربيه قىلورغە تيوشلى . اوشنداق باشقەلرنى اكفار قيلمق، دهر يلك وز ندفه گە نسبت ويرمك بوزوق و يامان اشدر . بو حاللردن برتينلك فائده اولمادىغى حالده ضررى حسا بسزدر . قارتلرنڭ اوز آچولرينە مغلوب اولوب شوندى حركتلرگە كرولارى ياشلرنڭ ديندن صونولرينە و محبت آلولرينە سبب اولور . « يا ايها الذين آمنوا كونوا قوامين شهداء بالقسط ولا يجر منكم شئان قوم على ان لا تعدلوا » .

عبرتلى سوزلر:

بر نرسەنى اوزون تعريف ايتەك اول نرسەنڭ مجهولگينە دليل اولور .
كوكل فقيرلىگى كيسە فقيرلىگينە كوره مشكلدر .

حاضرلەب ويرمشلر و هميشە ويرمكە لردر . مادام كه بوش آشاتوچيلر وار، بو خلقلر نيچون مشقت تارتوب اشلەب يورسونلر و نيچون ماكللاى تيرلرينى آغزوب زحمت چيكسونلر ؟ بوش آشاتوچى اولديغندە اش اشلەب بورمك عماقتدر !

برى شيخلك اورينە اوطوردىمى، عوام و جاهل جماعت بونڭ اوينى بنا ايدەرلر، پچانلرينى چابوب ايگونلرينى ايگارلر، بتون كسبلرينڭ نتيجه لرينى، خدمتلرينڭ يەمش لرينى بوگناشورلر، حتى «شيخدر» ديه اوچ دورت خانون دە ويررلر .

آتاسينڭ بويلە سعادت قوچاغندە سيمەروب ياتديغنى كورمش اوغل (مخدوم) نە يوزدن كسب و كار ايله اشتغال ايتسون و نيچون قزولردە پشوب و صالحونلردە اوشوب اكەك تابەق بولينە كرسون ؟ آتاسى اولديكى ايله كويا حكومت وليعهدى (پادشاه ناسليدنيگى) قىيلندن آنڭ يرينە اوطورر . بوندىن صوك دنيا آكما مسخردر .

«شماخى» شهرى يانندە بر شيخ وار . بو كيمسەنڭ چوبانلقدن (كتوچيلىكدن) شيخ اولديغنى هر كيم بيلور . شمدى بو شيخ ميليونلردر . بو شيخ گە ميليونلر نە يردن حاصل اولدى ؟ زاؤدى يوق، معدنى يوق، تجارتنى يوق، بر يردن ميراث آلدىغى دە يوق - البته شيخلق سايه سنده حاصل اولدى . جانلى مغلوق - بونڭ زاؤدى، معدنى و تجارتنى در . آلنرنڭ طريشورلرينڭ يەمشى بونڭ آتاسندن قالەش مالى حكمنەدر .

بو «شماخى» شيخنى بىلر يالئكز بر مثال اولمق اوزرە كوستهردك . يوقسە اسلام دنياسنده بويلە شيخلرنڭ حسابى يوقدر .

گبرمانيا عقلاسى قوشلر ايچون اوييا ياصامقنى معقول كورمازلر، يالقالوقغە اوگرەتمك اولور ديه حكومتلرينە پرتستو ايدەرلر، اما بىز! بزمى ؟ بىلر قىلرگە، مجنون و سفيلرگە، جناب رسول الله صلى الله عليه و سلم عادت شريفسى و امرلرينە تابان نابانە ضدلق ر وشده كون كچرمكە اولان مكە و مدينه مجاورلرينە العياذ بالله عبادت ايتمكە مزم . بزم نظرمزده شيخلر مافوق البشر بر ماهيت منزله سندهدر . خلقلرنڭ بتون كسبلرى و خدمتلرى بونلرنڭ : « هل من مزيد ؟ » لرينە نمثال مجسم اولان قورصاقلرينە توگولور . بو باطل اعتقادمىزنى، بو چورك ايمانمىزنى، بو بوزوق اخلاقمىزنى اصلاح ايدەرگە فالقشقانلرنى، الله ورسولى ايچون

تاریخچه عائد

III

بلغارلارنىڭ نسل ولسانلىرى، آثار ھم شھەرلىرى

بلغارلارنىڭ تۈرك قومىدىن ئايدىكىلەرنىڭ نىزاع اولمازغە تېوشىلى. اوشبو مەملىكەتلەرنىڭ مەمۇر و قىلارنىڭ كىلۇب بۇرۇمش عرب سىياھلىرى بۇنلارنىڭ «تۈرك» ئايدىكارى ايله شھادت و بىررلىر.

اون سىكزىنچى عصر اورنلارنىڭ، علم اھلىلىرى آراسىندە «بلغار» لارنىڭ «اسلاوان» نىسلىدىن اولدىقلىرى حەقندە بىر خەبەر چىقىپ كۆپ آدملىر طرفىدىن قوبۇل ايدىلىدى. بۇدەوانى اثبات قىلۇر اىچۇن تۇرلى دىللىلەر كىتۇراسىدە اعتبارغە آلۇرلىق اولغانى عرب مۇرخلىرى، خصوصاً «ابن فضلان» (* سوزى ايدى. گۇيا ابن فضلان؛ اوزىنىڭ سىياحت نامەسىدە «بلغار» خەلقلەرنى «اسلاوان» نىسلىدىن دىيە سۇيىلەمش اولادۇر.

سۇكۇندىن مەلۇم اولدىكى: بۇ فېكر ياكۇلش ايمىش. بۇنىڭ سەببى دە عرب مۇرخلىرى و ابن فضلان طرفىدىن ذكۇر ايدىلمىش «صقلاب» و «صقالبە» كەلمەلىرىنى «اسلاوان» دىيە تەرجىمە قىلمىش اولمىش. بۇنلار «صقلاب» سوزىنى «سكلاۋ» دىن مەرب ايدەلەردە «سكلاۋ» ايله «اسلاوان» بىر نەرسەدۇر دىيە بلغارلارنىڭ «اسلاوان» ئايدىكارى ايله حەكم قىلۇرلىر.

حەقىقت حالدە «صقلاب» سوزى خۇاھ مەرب اولسۇن و خۇاھ اولماسۇن، عربى مەناسىنىڭ مەناسىنى كىرك اعتبارغە آلدىسۇن و كىرك آلئەماسۇن عرب مۇرخلىرى و خصوصاً ابن فضلاننىڭ بۇندىن مقصۇدى مخصۇص بىر طائىفە دىگىل، بەلكە ايدىل و اورال بۇيۇلارنىڭ اولان قوملارنىڭ مەجموعىسىدۇر. شۇل و قىلار دە بۇ بىرلەردە «فەين» لار ايله تۇركلار (اسكىتلەر) طۇرۇرلر ايدى. باشقۇرلار، بىر فېكرگە كۇرە «فەين» لار دىن و اىككىنچى بىر فېكرگە كۇرە «تۈرك» لار دىن. «فەين» سوزى، مقدم و قىندەغى خاس اسملىرى اونۇدلمىش مۇختەلف قوملارگە عومى اسم اولدىغىدىن، و افعەدە چۇاش، آر و چىرەمىش كىيىلارنىڭ (* تەرجىمە حالى ۳ نچى جلد «شۇرا» دە يازلمىش.

طوغرىدىن طوغرى «تۈرك» بالالارى اولچىقى مۇنۇن (۱). «بەداد» شەھرىنە وارۇچى بلغارلارنىڭ «نۇن قوم» مۇنۇن بىن التۈرك و الصقلاب» دىيەكارىنىڭ مەناسى: «بۇزىر- فەين لار ايله تۈرك قوملارنىڭ قانئشو و آراشۇلارنىڭ حاصل اولۇش بىر خەلق» دىيەكارى اولۇر. حەقىقت حالدە بۇشۇيۇلدۇر. «بلغار دە اولان «تۈرك لارنىڭ «اسكىت» ھم «ھون» لار ايدىكىندە شەبەھلەنگە كۆپ اورن بۇق. «اسكىت» ھم «ھون» تۈركلىرى «فەين» لار ايله آراشۇقلىرىدىن سوڭ «بلغار تۈركلىرى» اسمىنى آلەملىدۇر.

بلغارلارنىڭ «اسلاوان» نىسلىدىن ئايدىكارىنى دەغۇ ايدىدۇ دە بۇگۇ تۇرلى تۇرلى دىللىلەر كىتۇرۇچىلارنىڭ بىرى روس عالملىرى آراسىندە غرىغورىف اولمىش. نادان آدمنىڭ بۇز خۇاسىدىن بىر تەيىنك ضرر كۇرلەدىكى حالدە عالم آدمنىڭ آزغىنە خۇاسى سەببىدىن بىك كۆپ نەرسەلەرگە ضرر كىلۇر. فەلچ و قەلم صاحىبى اولان غرىغورىفنىڭ اوشبو دەغۇاسى سەببىدىن بىك كۆپ كۇچلر اورنىزىر صرف ايدىلمىش. كۇرۇزەگە اشانۇچىلر، كۇرۇزەلارنىڭ اورلارنىڭ آرتۇق آنلر فائىدەسىنە دىللىلەر سۇيىلەرگە، كىسەلارنىڭ چىقارۇب بولسەدە واقىلەر و مثاللر كۇرساتۇرگە مەجبۇر اولۇرلر. اوشبو قىيىلدىن غرىغورىف دە خۇا بىر تەرجىمە سەببىدىن مەيدانغە چىقىمىش نظرىيەگە طرفدارلىق ايتىمىش و سوڭرەدە اوز طرفىدىن شۇنىڭ فائىدەسىنە بىك ضەيف حەتى مەناسىتەز نەرسەلر ايله دىللىلەر كىتۇرۇمىش. ياخشى آثار اىچۇن آبۇنۇق عىب اولمادىغى كىيى عالملىر اىچۇن ياكۇلشمۇ ھم عىب دىگىل، اما ياكۇلشلىق مەيدانغە چىقىدىغىدىن سوڭ ھەمىشە شۇل ياكۇلشلىقنى التەزام ايتىمىك و شوڭا اصرار قىلمىش عىبىر. غرىغورىف، يىگىت و وجدانلى آدم اولسە كىركىدە خۇاسىنى آڭلادىغى ايله اولىگى دەغۇاسىدىن كىر و قايتىمىش و بلغارلارنىڭ اسلاوانلر ايله مەناسەتلىرى بۇق ايدىكىنى افرار ايتىمىش.

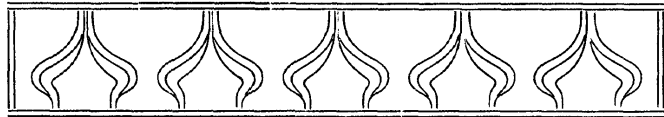
باشدەغى دەغۇاسى مەتبۇعات ايله نىشرايدىكى حالدە غرىغورىفنىڭ سوڭىدە شۇندىن كىر و قايتۇرۇ مەتبۇعات ايله تەشەببۇ ايدىلمىش بۇق؟ بۇ حال بۇزىلەرگە مەلۇم اولمادى. بۇز ايسە بۇنى حەسەن افەندى فەيخانى طرفىدىن مەرجانى خەلقلەرنىڭ يازلمىش بۇق مەكتۇبىدە اوفۇدۇق. حەسەن افەندى مەزكۇر مەكتۇبىدە، غرىغورىفنى بالقەد كۇرۇب

(۱) حەسەن افەندى فەيخانى، مەرجانى خەلقلەرنىڭ يازلمىش بۇق مەكتۇبىدە چۇاش لسانى ايله تۈرك لسانى آراسىدە كەملى مەناسەت وار- لىغىدىن بىھت ايتىمىش.

«بلغار» قوملىرى سوداگر، مىنچان ومدنىتلى اولد- فلرى سببلى شىهرلىرى ده كوب اولور ايدى بونلرنىڭ شىهر لرنىن بعضىلىرى بو كوئى شىهرلر و قصبه لر اورنلرنده و بعضىلىرى ده ژوانغه بويلرنده اولوب خراب اولمىشلىر حتى اورنلىرى ده بوغالوب بتمىشلىر.

ثوقوتىن، كرمىچوك، باسوف، براخىموف (ابراھىم) وغير بو كى شىهرلرنىڭ ر و س ل ر طرفىنن ضبط ايدلوب كوبىنىچە اسملىرى اوزگرمىشلىر.

عرب مؤرخلرنىڭ خىبرلرنىن عم بلغارلر (اوشبو اقوام متفقە و اقوام مجتمعه) نىڭ شىهرلىرى كوب اولوب، مذكور شىهرلرده كسب و تجارت ايله شغللىدىكلرى آكلاشلور. پايتختلىرى اولان «بلغار» شىهرى كىلەچكده سويلەنور.

واق بورچ جەمئىتلىرى و ربا مقالەسى خەندە

غزته و مجلر «دىنى» سؤالارغە اهمىت و بىرمەدىكلرنىن، جواب يازو مشقلىرىنى ده اوستلرىنە آلەملىر. يئە دىنى مسئلەلرنى سؤال ايدەرك آدملرە بىك سىپىرەك توغرى كىلىدىكىنن بزم كىبى اوقو و علم تىربىسى يتىش اولماغان ياش شاگردلرگە كوب شىپلرنىڭ سىرلىرى ده معلوم اولمى فلادار.

«كىم ايتكان؟» سؤالپنە قارشى: «فلان ايتكان» جوابى ايله كفايه ايدوب هىچ بىر شىننىڭ حقيقت و اسرارىنى بلوب اش قىلغانمىز بولمىش. شونىڭ اىچون همان دە تقلىد بىلرپنە بىلەنوب ياتورغە توغرى كىلەدر.

بو كوندە بزم روسىيە مىسلمانلرنىڭ يوز و مىڭلر ايله غزته و مجله نىسخەلىرى نىش ايدلسەدە دىنى مسئلەلردن يوز نىسبەتندە بىر مسئلەنىڭ اولسون ياشون سىرلر و حكمتلىرى ميدانغە چىققانى بولمىش. مىثلا: بانقەدەغى فائىض مسئلەسى- ئىلىگە قىدر شىولاي ايدى. احتىياط ظور، مېت كە دور مسئلەسى. . . و باشقىلرنىڭ شىرىتتە جواز و عدم جوازلىرى يا كە لزوم و غير لزومى حقلرنىن قىلورلىق روش ايله سويلەنگانى، سويلەنسەدە بىر شىگە قىرار و بىرىلدىكى وشونىڭ ايله دىن رىئىسلىرى عمل ايدە باشلادىقلىرى بولمىش. اسلام دىنندەگى احكامنىڭ هر قايسى، اسلام عالملىرى

شول مسئلە خقندە سويلەشدىكىنى و بلغارلرنىڭ اسلاوان نىسلىنن اولمىش فىكرىنن دوندىكىنى اقرار قىلىدىغىنى يازمىشلىر. بو مكنوب «آثار» دە «مرجانى» تىرجمەسندە نقل ايدلدى.

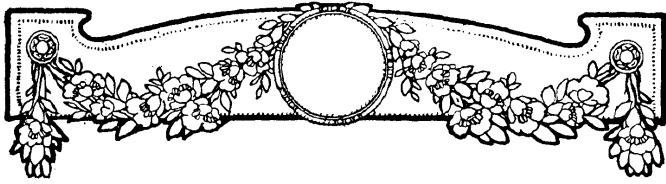
خلاصە: «بلغار» توركلرى، «هون» توركلرى ايله «فىن» لرنىڭ اختلاطىنن حاصل اولمىش خىلقلردىر. «فىن» لىر بومىلكىتلردە «هون» لردن مقدم، فونوب كوچوب يورمىشلىر؛ ايدىل، اورال بويلرنىن دە مقام طوتمىشلىر. «هون» لىر ايسە شونلر اوستلرىنە كىلوب آنلرغە قاتشمىشلىر و بىر طرفىن مدنىت قوروب شىهرلر بىنا قىلمىشلىر؛ سودا و زراعت اشلرىنى نظامغە قويوب حكومت تاسىس ايتمىشلىر. بو كوندە قازان، سامار، اوقا، سىمبىر دە باشقى غوبىرنلردە اولان مىسلمانلر اوشبو «بلغار» توركلرنىڭ بالالىرى، «هون» و «فىن» لرنىڭ طوغرىدىن داوغرى خىلقلر بىدر.

بلغارلرنىڭ لسانلىرى «توركى» ايدىكىنى عرب سىياھلىرى يازمىشلىر. بونى اثبات ايدەرگە حاجت يوق. تورك قومىنىڭ لسانى الپنە توركى دن باشقى اولماز. فاضل مرجانى حضرتلىرى بونلرنىڭ اثرلىرى اولمىش اوزرە بىر قاچ كىتاب اسملىرى سانامىش؛ مشهور يوسوف كىتابى بونلر جەلەسندىن بىر. بونى ايسە على اسمندە بىر ذات ۶۳۰ تارىخ ھجرى رجب آيندە تامام ايتمىشلىر. بلغارلردن بىر قىدر آقچەلر و بىر خىلى قىر تاشلىرى، «بلغار» شىهرى اورنىدە بعض بىر بنا و منارەلر قالمىش ايسەدە تارىخى يادكارلر قالماش ياخود قالمىش اثرلىرى صولك و قىلرغە كىلوب يتمامىشلىر.

«فاضى بلغار» دىە معروف بىر كىمىسەنىڭ «تارىخ بلغار» اسمندە اثرى اولدىغى معلوم ايسەدە بو كونگە قىدر اوشبو اثر خقندە نام و نشان بىلمىمىز. مرجانى حضرتلىرى فىكرىنە كورە مؤرخ اولان «فاضى بلغار» ايله بلغار فاضىسى اولان يعقوب بن نعمان البىلغارى ايكىسى بىر آدمىر (۱). شايد شول سوز درست اولور.

(۱) بو ايكى كىمىسەنى بىر آدم ساندىغى اىچون معاصرلردن بىر ذات فاضل مرجانىغە اوشبو مضموندا بىر بحث ايراد قىلەش ايدى: بو طوغرودە مرجانىنىڭ سىندى يانگىز قىزىنى سوزىدىر قىزىنى ايسە «آثار البلاد» اسملى كىتابىدە ابو حامد الاندلسى سوزلرنىنى نقل قىلىدىغىنن صولك: - وھكذا ذكر الفاضى البىلغارى فى تارىخ بلغار و كان من اصحاب امام الحرمين - دىمىكەن آرتق سوز سويلەمامىش. بوندىن ايسە تارىخ صاحىبىنىڭ يعقوب بن نعمان اولمىقى لازم كىلمىز. زىرا فاضى بلغارنىڭ متعدد اولمىقى جائز و - امام الحرمين - دە بىرگە آدىنىڭ لىقى دىگىلر. لىكن ابو حامد الاندلسى بالذات اوزى بلغارغە كىلوب يعقوب بن نعمان ايله صحبت ايتمىش آدمىر. آنىڭ «فاضى بلغار» دىمىكەن مرادى شول اوزىنە معلوم يعقوب بن نعمان اسملى قاضى اولەچقى ظاھر و معلوم.

شورا: دنياده بانقلر ايله اشى اولماش، بناء عليه آنك نظاملرندن خبرسز طورمش آدملرنك برى، اول مقالهنى يازوچى آده-در. شونك ايچون آنك يتمه گان برى كوب اولور. مقاله دن مقصود، مسئله نى حل ايتمك دگل بلكه مذاكره و محاكمه گه قويمة ايدى. «آتسروچقه» اسمنده اولان حال اكرده سز خبر ويرديككز چه اولسه «رباى نسيئه» نك كنديسى اولاچقدر بو اكرده باشده بيلنگان اولسه ايدى، «رباى نسيئه» نى بيلدرر ايچون اوزون تعريفلر ايدوب طريشوق يرنده يالنگز شونك ايله گنه تعريف ايدلمش اولور ايدى، «آتسروچقه» اورنيمه ايكنچى وعده ايله ياكنا بورچ آلوبده شونك ايله ايسكى بورچنى توله مك شايد مكندر. بو تقديرده ربا و يروب «آتسروچقه» ياصاوغه كوره، ايكنچى كره اوله رق ياكنا بورچ آلوب اولمكى بورچينى ادا قيلور اولسه «رباى نسيئه» دن ده «حيله» دن ده فورتمش اولور.

«تسهيل البيان فى ترجمة القرآن» اسملى كتاب حقتنده.

معتبر «شورا» مجله سينك ۱۳ نچى نوميرنده «تسهيل البيان» نام تفسيرده بولغان بر آز خطالر «آتاباسار» شهرنده انعام خواجه يف خادملرى طرفندن كورسه تليكان ايدى. اوچ آي هقدارى وقت اوتوب كيتدى، نه «شورا» ده ونه «يولدن» ده (چونكه يولوزده بوندى مسئله لرگه فاتنا شوچان بولا تورغان ايدى) بو حقد سوز فوزغاتوچى بولمادى، نى سببندر مسئله گه اهميت بيرلمادى. باشقه مسئله لر كى بو مسئله هم شولاي التفاتسز قالدى. ميدانغه چقماغان و خلق آراسينه نشر ايدلمه گان، مضمون ومندر جهسى هيچ معلوم بولماغان ترجمه قرانغه بيرليگان اهميتنك بر آز حصه سيني، مذكور «تسهيل البيان» ده اولغان خطالرغه ويرلسه ايدى كوب مرتبه آرتق اولمازمى ايدى عجب! بوگا عقم ايرشميدر. بو حقد نچون بو فدر صالحين قانليق اختيار قيلندى ايكان! حضرتلر، معلملر، محرر و اديبلر بو طوغروده بر سوز بولسون ايتمه ديلر، ياكه بز كورمادك. حالبوكه مسئله غايت مهم، برده التفات و اعتبارسز

طرفندن بر دگل بلكه كوب مرتبه لر تليگه آلتوب هر عالمك اوز راي لرى نشر ايدليگان و عالم گه تارالغاندر. ليكن حاضرگى زمانده شونلردن بيك كوبلرينك خطا و يالغش ايديكلى ده دعوى قيلنور. هر حالده بوندى نرسه لر نك بر طرفينى اثبات ايدهرلك دليللر ميدانده كورامى.

اورتالنده اولان بختلر ايسه باشلرمز (شاگردلرمز) نك كوكللرندن ديانت سونارگه گنه ياردم و يروب آنلرنى قناعتملندرلك شيلر عالمر طرفندن آچچه ايدلوب نشر قيلندىغى بوقدر. ايسكى چه بر شينك بارلغنى اوفيسك، ليكن آنك باطل و اساسسز ايديكلى كوبدن بليگان بولاسك. شوگا جواب از لسه ك كوكل قناعتملندرلك بر شى تابا آلماسك ده اول وقت ايسكى آراده مضطرب اوله رق حيرانلقده طوراسك.

باشلرمز نك دين امرلرنده يواشلقلرينى زمانه تعليمندن و استادلر فكرندن كورو تيوشلى نوگل، آكنا كوسبنجه اوشبو كى شيلر-دين امرلرينى يلوب بترمگانلك وشبهه لرينى بياروچيلر بوقلق - سبب اولادر.

۱۵ عدد «شورا» ده «واق بورچ جمعيتلرى و ربا» اسمنده گى مقاله نى كورو ايله ممنون اولدق. چونكه بو مقاله، الوغ بر مسئله نك حليمه خدمت ايده چكدر.

فسقهسى: بو مقاله، كريستيانلر و سودا ايله اش ايدوچى خلق ايچون الوغ بر سرمايه حساب ايدلورگه لائقدر. شايد بو مقاله اعتبارغه آلتوب محاكمه قيلنسه و صوكره دن عمل گه قويلسه كرك.

فقط، ربا سويله نديككده «رباى نسيئه» اوشبو اولوب مطلقا حرامدر. برنى بردن آرتق غسه صاتو، رباى فضل اولوب لغرض غنه حرام اولديغندن درست كوروچيلرده وار «ديولامش. بورچ معامله سنده رباى نسيئه دن فورتلو ايچون بورچنى اوز وعده سينه تولو شرط ايدلمش. حالبوكه بانق معامله سنده بورچ اولمكى وعده سنده توله نماينچه، كوب وقت «آتسروچقه» باروب صوريلرده ايكى، اوچ آيغه تيوشلى آچقه (طوغرو-سى ربا) بيروب قايتالر.

بو بعينه «رباى نسيئه» اولوب يولنك بيكله نووينه سبب اولمازمى؟ اوشبو مقاله نى اوقوب مذكور نقطه ده شبهه گه توشوچيلر اولدى. بر آز تفصيلات يازلسه بلكه مسئله بنونلى حل قيلنوب شبهه گه توشوچيلرنك شبهه سى كوتارلور ايدى. رضاءالدين حكيموف. «ياكى يرهك»

فویلغان مسئله حقننده باشقهلر مشارکت فیلورغه تنزل فیلمادقلرنندن، بن اوزمده شونلر کبی بر باینک خادمی اولدیغهدن اوز صنفدشلمرنک فکرلرینه قوشولوب بو مسئله نی یا گادن مطبوعاننده مذا کره گه قویامن . انصافی و وجدان صاحبلی شاید اعتبارسز قویمازلر .

ایمدی ایته تورغان سوزم شولغنه: حضرتلرنک بختلرینه فارشی بز نادانمز، مسئله نی اصلندن تفتیش فیلورغه عادات ایلمه گانی هم آنلق قوتدن بز محروم اولمهمز سببندن حضرتلر نی ایتسهلر شول درست دیب بله مز و «آمنا به وصدقنا» دیب یوریمز. کوزلری آچق ملتلر حضورنده بوندی مسئله لر حقننده سکوت ایله گنه قوتلوب بولماز ایدی. شولایده الحمدلله بز زلرده بر آز اویغانه باشلادق . موندن صوگ بزم ملنکه تقدیم ایلمگان هر بر مسئله نی ده اولابراق تقدیم ایدهرگه کرک بولور . ایکی اولچاب بر کیسو قاعده سپنه رعایه تیوش بولور .

حضرتلردن التماسه زدر: سز ایمدی مونداین اشلرنی اهلی بولغان بوشراق و شغل سز رهک آدملرگه تابشکرکز! سزنگ ایسه محل اوستنده باشقه شغللرکرده کوب نکاح اوقو، بالاغنه اسم قوشو، میت دفن ایوو، و آشفه یورو کبی مهم اشلر . هادی طاهری . یکتایز یورغ .

شورا: هادی افندیگ بو مسئله نی تکرار قوزغانتونندن مقصودی: «تسهیل البیان» کتابینی آلوب مطالعه قیلو چیلر اوزارینک نسخه لرینی توزاتسونلر ایچون، فازانده اولغان معلوم یدی حضرت، تفسیرنی تکرار فاراب چیقوب بر خطا صواب جدولی توزوسونلرده شونی نشر قیلسونلر و نزاکت که رعایت بوزندن بو طوغورده ملت حضورنده قسقه غنه اولسه ده اعتدار ایتسونلر، دیمک اولسه کرک لکن بو، بولاچق اش توگل . شونک ایچون اکرده نیندی گنه اولسه ده یا کیش بارلغی معلوم اولسه، هر کیم اوز نسخه سینی اوزی توزاتسون و یا کیش حالنده قویوب کیتماسون! بزنگ مشورتمز اوشبوندن عبارت .

نمونه ادبی .

کچمش عالملر همیشه ایلیوب جدایله جهد کافری مؤمن قیلوب ایمانی تعمیر ایتدیلر
ایمدیکی عالم نمالر یوز بهانه ایلیوب
مؤمنی کافر قیلوب اسلامی تکفیر ایتدیلر .

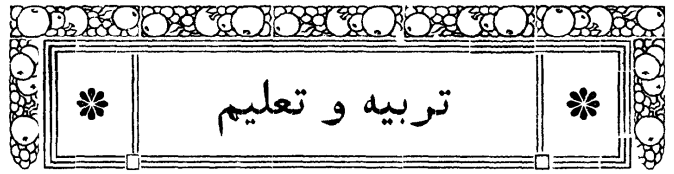
فالدیرغه یاری تورغان توگل . خطالری ایسه بیک فاعش و بیک ظاهر . بنون آیتلر توشوب قالدیغندن، ربطسز وقویرفسز فالغان اورنلر کوب . شونی ده خاطر دن چغارماسقه تیوش: بو کتابده ایکی جهتدن خطالر کوب؛ بعض بر اورنلرده بتون آیت و کلمه لر توشوب فالغان ده باشقه لرغه فاتشتروب تفسیری یازلغان . و بعض بر اورنلرده آیت ده کلمه ده تفسیری ده یوق . مثلاً: بقره سوره سنده: «ثم قست قلوبکم» آیتنده (۶۹) «من بعد ذلك» جمله سی توشوب فالغان، لکن معنی بیرلگان . شولوق بقره سوره سنده: «أفکلما جاءکم رسول بما لا تهوی انفسکم» آیتنده (۸۱) «استکبرتم» جمله سی توشوب آیت ربطسز بولوب فالغان «واتبعوا ما تنلوا- الشیاطین» آیتنده (۹۶) «علی ملک سلیمان» جمله سی یوق، اما تفسیر قیلغان . مائده سوره سنده: «فکلوا مما امسکن علیکم» (۶) اوزی ده یوق، تفسیرده فیلمه اغان . «یاهل الکتاب قد جاءکم رسولنا بین لکم علی فتره من الرسل ان تقولوا ما جاءنا من بشیر ولا نذیر» آیتنده (۲۲) «فقد جاکم بشیر و نذیر» جمله سی یوق، تفسیرده فیلمه اغان . «ولا نکتم شهادة الله انا اذا هن الاثمین» آیتی (۱۰۵) «ولا نکتم الشهادة» دیه یا کیش یازلغان، تفسیر اوشبو یا کیش غه بنا اید لگان . اعراف سوره سنده «قل انما حرم ربی الفواحش ما ظهر منها وما بطن والاثم والبغی بغیرالحق» آیتنده (۳۱) «و ان تشرکوا بالله ما ینزل به سلطانا» جمله سی اوزی ده تفسیری ده یوق . واقعه سوره سنده اصحاب شمالنی بیانده: «وکانوا یقولون ائذنا متنا وکنا ترابا» آیتنده «وکانو یقولون» جمله سی توشوب فالغانلقدن بالیکل خطا معنی فهم ایتهرگه ممکن .

الحاصل بو تفسیرده بولغان خطالرنک عددلرن بر الله اوزی گنه بلور بو تفسیر حقننده نی ایتورگه ده عقلم ایرشمی افندیلر، عفو بیورهمز! شوشندی خطا تفسیرنی نشر ایدهرگه نیچوک جرأت ایدلدی ایکن؟

مذکور تفسیرده واقع خطالرنی کورگاج اوز اوزیمه انابت ایتمی تکرار باشقه تفسیر وقرآنلر ایله مقابله قیلدم . انابت قیلماسقه ده اورن بار؛ زیرا: فازاننگ بر حضرتی طرفندن تألیف ایلمگان ویدی عدد حضرت طرفندن درست ایدیکی ایله شهادت بیرلگان و شول شهادتلرن اوزلرینک امضالری ایله تأکید قیلغانلر . دیمک اون سکر کوزدن اونکان . بر بای کانتورنده خدمت ایتوچیلر طرفندن میدانغ .

دن اون اوش بيش سنه لك محصولات ئه رهم بولورغه يارامى دېگهن عقیده ايچدن تورتده شاگرد بيچاره چاره سز موللا بولورغه اورون ئزلى باشلى . مدرسه لرمزنگ همان اختيار . جسز قیلوب چفاره آلماولرینه کم قایغرسده عیب ایتوب بولمى . عالی و مشهور مدرسه لرمز ئوزنده اوفوغانلرنى حكومت مکتبلىرى حضورنده ياكادان امتحان نوتوب بولسده ، بره نولى آبرازاؤاتلنى سينرا آلوراق قیلوب چفارا آلسه ار ایدی ايکى فائده بردن تابلقان بولور ایدی . « آندای مطلبلى كشىلرگه حكومت مکتبلىرىنگده ايشكارى اچق بیت » دېگان اعتراض كىلگان كى بولسده ، « ايکى فائده نى بر يولى آغانده ملت آچهسى ينه اورنلىراق كىتهر ایدی » ديوب جوابلانسى كېله .

باشقه لردن چهينه لوب تاشلانغان بر نرسه بولسه اول حاضر بزگه كىلوب كرده نامر جهيه . موندن اوللرده « منطق » اسمى ايله يونانلردن كركان بر نرسه روسيه ده تانار مولالرن ئوزينه مفنون ایتوب زهرلگان ایدی . آنگ تانار زهرلوى آرفاسنده افكارده تجدد آرتقه فالدى فساد اخلاق شائع اولدى ، اوفوغان كشىنگ عمرنده بر دفعه بولسون عملگه قويا آلماوينه و بنا علیه فائده سزلىگينه فارامای اوزاق بر وقتلر تانار مدرسه لرنده فالدى . كوب كشىلرننگ فابليتلرن سلب قیلوب رذیل بر حالده عالمگه چفاروب تاشلادى . ايندى اون بارماق ايله سانارغه جىتمى نورغان بعض توركيه و مصرغه باروچيلرمز آندن تورك لساننده يارلقان فن كتابلىرى ايارتوب فايته يلىر . اوللرده علمگه صوصافان شاگردلرمز فن اوقيمز ديوب بو عثمانلى توركچهسى ايله يازلقان كتابلرگه يارىسى غنه محبت قویغان بولسده ، آخرده مهلسكته رده عملگه قویارغه امکان كورنمه گاج بيك تيز صوب نوشد يلىر . چونكه عملگه قویونى قابل بولماغان عامنى زمان « علم » ديوب حساب ایتيمىر . اگرده اشلىر هنوز بو طریقه بارا نورغان بولسه ، زور مدرسه لرمزده سامع صفنى ايله يازلوچيلر شاگرد بولوب يازلوچيلرغه قاراغانده برمه بر آرنچق و فن اوفوتور ايچون نوتولغان مصارفلىر صرف اسرافى بولاچقىر . بو كونلرنى باقنده كوتارگه كیرهك ؛ چونكه تورمش و كيدش شونى نلدىر . « مللى نلده فن اوقو » دن مليت ايچون فائده كوتو عبئدر . مليت صافلاو مللى تاريخنى اينه سنندن آلوب جيينه ندر نيكشرو و مللى نلنگ نچكه سرلرینى بلو ايله در . يوقسه مولد المادىگان سوزنى водородъ دېمكىن ضرر بولماسه كیرهك . بز وطنده شلرمز

تاغن مکتب و مدرسه لرمز

11

مدرسه لرمزگه كىلسهك : آندهده شولوق روحسزلىق . معروف و مشهور مدرسه لرمزنگ قبول امتحانلىرى و درس پروگراملىرى حقتده غزته رده ايضاحات بېرلىدى ليكن غيرتلى و يهش بوره كلى ، هر نرسه گه مستعد كنجلرمزنگ كوكلارینى افناع قیلوراق بر نرسه كورنمدهدى . يالنگز مکتبده اوفولغان نرسه لرننگ عربچه گه ترجمه لرى ايله استانبول بازارلردن چوپله نوب آلغان بر نيچه دانه فن يازلقان كتا بچهلر اوفولوب چققاندىن صوك مهلسكته رده عملگه قویارلق بر نرسه يوق . شاگردلر مدرسه نى اكمال قىلسه لرده چن معناسى ايله امتحان بېرسه لرده ، همان جمله گه موللا بولور ايچون تارتشودن يا خود آيغه اون بيش صوم وظيفه برابرينه معلم بواب صانلوب كىتودن باشقهغه ياراميلر . بوغنه توگل ، آخرده بو افنديلرنى خدای بلسون عوامنگ نيندى هجوملى ، فقر و ضرورتنگ نيندهى آچى تاثيراتى كوتهدر . حاضرگى مدرسه لرمز ئه لى شول ايکى اورنغه غنه يارم يارتى حاضرلى آلار .

حسينيه ، عاليه ، رسولىه ، عثمانيه و ايکى محمديه (قران و ترويسكى ده) جمله سى معلم و مدرس (؟) حاضرلىلر . ايكنچى عبارت ايله توغرى سويله گانده مولالار حاضرلىلر . مع ذالك مولالار حاضرلى نورغان مدرسه لرمز ينه بيك كوب . (موللانگ امام و مربى معناسى اعتبار ايدلمادى) . مدرسه لرمز مولالقدن باشقهغه حق بېرمه گانگه كوردهده ، اوفوغانلرمز چاره سز موللا بولورغه امتولالر و بر موللا اورنینه تارتشوب صوغشوب ايکى اوچ موللا آنلانار . بر معلم كیرهك اورونغه حسابسز كوب كشى كىلوب عريضة بېرده ئوزن تقديم قيله و آخرده اوروننى اشغال قیلور ايچون ئوز آرا رقابت اچولادر . اهل بولغانى ده بولماغانى ده تغلا . بر طرفدن اورون ايچون تالاشوچيلرنى عیب ایتوب ده بولمى . چونكه آنلر عمرلريننگ ايگ ماتور وقتن مدرسه بوچماقلرنده اوفوده ئوتكهرگه نلر ، معيشت بوللردن خبرلىرى يوق . مدرسه دده اول توغرىده معلومات بېرلمه گان . (ايكنچى

ايرلرگه مخصوص مکتبلىر آراسنده آمرىقان كليه سندن
فالا ايڭ مھم اورن اشغال اينكانلرى فرانسوز مکتبلىرىدىر.
بو مکتبلىرنىڭ اچنده بو كونگه فدرلى برنچى اورن طوتوب
كيلگانى «يسوعيلر كليهسى» ايدى. اونى يوسىپنىت اسمى
طاشيغان بو كليه: استعداديه، علميه، طبيه، صيدليه شعبه.
لرندن عبارتدر. انتخاب طريقي برلن تجارتكه عائد بعض
شيلر اوقتوب سودا و كانتورا اشلار ينه عائد بر آن معلومات
پيرسەلرده رسمى بر «تجارىه» شعبەسى يوقدر.

پر وغرام صور اوچيغه مکتب كانسىلار يە سندن پيرلگان
بر طاباق كاغده ياز لووينه، و بعض بر معلملرنىڭ بيك
ايرنوب گنه بيان ايتولر ينه كوره بو مکتبنىڭ علميه شعبە سنده
الاهيات، طبيعيات، رياضيات، ادبيات و فلسفه فنلرى
اوقولا ايش.

بو مکتبنىڭ، دقتنى جلب ايتەرك بر طرفى بولسە آنڭ
عربچە گه اهميت پيرويدر. فرانسىيەلى معلملر آراسنده ده
عربچە نى گوزل بليگانلر بار. عربچە نى ينگللك برلن
آڭلاتو ايچون آوروپاده مستعمل درس كتابلرينه تقليد
عربچە درس كتابلرى يازغانلر و شولار بوينچە اوقوتلر.
مشهور «أقرب الھوارد» صاحبى سعيد شرتونى بو مکتبە
عربيات معلمى ايدى. (بو كونلرده گنه وفات بولدى).

مکتبنىڭ بيوك مطبعەسى بار، عربچە دن كوب كتابلر
نشر ايتكانلر و بو كونده ده ايتمكده لر. عرب ادبياتينه
وايسكى اثرلرگه اهميت پيرلر. ايسكى ديوانلرنى و بيوك
آدملر طرفندن سويلەنگان حكمتلى سوزلرنى اوز طرفلرندن
شرحلر قوشوب نشر ايتە طورالر. ايسكى اسلام اثرلرندن
ده اقتباس ايتلر. لىكن بولارنىڭ برسنى ده اسلام اثرلرن
احيا ايتەك مقصدى برلن توگل، بلكە اوز مسلك و فكرلرن
ترويچ ايچون اشليلر.

مکتب اسمندن «المشرق» نامنده عربچە، آيلىق بر
ژورنال نشر ايتولە. بو ژورنال كوب وقتده ميسيونيرلك
فكرى برلن طولى بولسەده بعضا خيلى مھم و استفادەلى
مقاللر كيلوب چقا. سوڭى يللردە روسيە كتاپچيلرنە ده
كورنە باشلاغان رساملى «المنجد» اسملى لغت كتابينىڭ
مرتبى اوشبو «المشرق» ژورنالينىڭ محررلر.

نظاملىرى بيك قصقى، حریت شخصيه و فكريه بيك
محدود بولغان بو مکتبنىڭ طبيه سندن باشقە شعبەلرندە اسلام
طلبەسى كوب توگلدر. بو مکتبە طلبەلر معلملرگە سؤال-
سز و شرطسز اطاعت و آلارنى صوڭ درجەده تعظيم ايتەرگە

روسلر ايله برگە ترقى قياورغە نلەسە كگنه مترقى ملتلر
صرەسپنە كيچە آلورمز، عكسى حالده جزئى اهميتنى دە حائز
بولماغان وجهلرگە استناد ايديلوب روس و ياوروبامدينلندن
فاچا تورغان بولسەق، ناغن يوز يل ئوتسەده، ينه شول
قدر عاليه لردە حسينيه لر سالونسەده ترقى ايتوب، مترقى
ملت اطلاقنە شايان بولا آلماومز شەبەسزدر. مات حاكمە
طرفندن تصديق و تصويب ايتلەگەن علم هيچ بر وقتە علم
بولميدر.

استانبول بازارلرندن، فن يازلغان كتابلرنى نى قدر
تاشوساقده، موضوع مسئلە نى باشقەلر كىي اوق بلسە كە،
بز شول عثمانلى تركچە سندن اوقوغانغە كوره، همان موللا
بولودن باشقە غەباراماسمز. زمانه زنىڭ باشلرى مونى بيك آچق
بلە. قبول وقتندە آنلردن نى قدر، مدرسه نظاملرينه انقياد
فيلور ايچون عريضلر بىردروب رسام رضالقرن آلسەلرده
اصلە راضى بولغان شا كوردنى اوچراتو بيك چيتندر. بر
كون كيلور بو ياشلرگان رضاسزلقر چغار. روسيەده ناتار
مدرسهلرينى آلە ياريسى غنە زور انقلاب فارشو آلاچاغينه
ياقیندن اشانورغە تيوش. يوسف شرقى. آچينسكى.

«بيروت» دە اجنبى مکتبلىرى.

«بيروت» دە غى اجنبى مکتبلىرىندن «أمريقان كليه -
سى» حقتندە اوتكان يلقى «شورا» صحيفەلرندە بر آن معلومات
پيرمش ايدم. بو مکتوبەده بو شهردە گى باشقە اجنبى
مکتبلىرن ذكر ايتوب اوتەمن. احوال و نظامينه گوزل
مطلع بولغانلرە دن «أمريقان كليهسى» حقتندە مفصل يازالدم
ايسەده باشقەلر يين بيك مختصر آغنه ذكر ايتوب اوتەرگە
نوغرى كيلدى. موڭا برنچى سببەده اول مکتبلىر حقتندە
مفصل معلومات آلورلق منبعلرنىڭ يوقلغيدر. برسنى گنه مستثنى
بولغانى حالده آلارنىڭ طبع ايتولگان پروغرام و درس
جدوللرى يوق. پروغرام صور اوچيلرغە مکتب ادارهسى،
طلبەلرنىڭ حياتينه عائد قوانين بيان ايتولگان و مکتب ايچون
لازم بولغان اشيالرنىڭ اسمى يازلغان بر كاغذ طوتدرە. آنڭ
اچنده نيندى صنفە نيندى فنلر، كم طرفندن، نيندى
كتابدن و هفتەسپنە نيچە ساعت اوقولا، هيچ برسنى يازلماغان
بولا. مدير و ناظرلر برلن بر ايكنى ساعت مصاحبت ايتوب
صنف اوطەلرن قاراب چفونڭ دە، مکتبنىڭ روحن آڭلاتور
درجەده معلومات پيرە آلەپه چقى معلومدر.

کشی علمیه ده ایکی سنه قالوب بکاوریا امتحانن بیره
آلادر. اول شعبهده اوقولغان فنلر انتخاب اصولی برلن
بولغانلقدن پروگرامغه درج ایتولمه گانلر. اوقوچیلر، نی
نرسه لرنی انتخاب اینسه لر شولرنی اوقوتالر. تجاربه ده
تجارته عاقد شیلرنی مفصل کورسه تورگه طر وشه لر .

بو مکتبه عرب لسانینه ده زور اهمیت بیرله . عرب بجهنی
بر تل اوله رق اوقتو برلن گنه کفایه لیمیلر . بعض بر درس لده
مثلا حساب، جغرافیه، علم اشیاء، تاریخ... عربجه اوقولالر .
ابتدائی واعدادی صنفلرنی یاشدن کیلوب کروچی
لرنی گنه اعتبارغه آلوب تشکیل ایتکانلر . و حالنکه مکتبه
کروچیلر آراسنده یاش اعتباری برلن کوبدن دارالفنون
بتورگان بولورلق، معلومات یا لسان اعتباری برلن ابتدائی
مکتبه کررلر کیلوب چقا . حتی آندیلر کوبره ک
بولا . شولارنی اعتبارغه آلوب یاش اوتکانلرگه مخصوص
صنفلرده آچلغان . آلا شول صنفلرده اوطوروب نقصانلرن
اکمال ایتکچ یوقاری صنفلرغه امتحان بیره لر .

معارف جهتینه کنجه، داخلی طلبه لردن اوفو، آشاو،
اچو مصرفلری داخل بولغانی حالده ابتدائی قسمنده ایکی
یوز، اعدادی ده ایکی یوز اون بیش، صنایعی و تجاریلرده
ایکی یوزیکرمی بیش، علمیه ده ایکی یوز فرق تنکه آلالر .
بو آقچه یالغوز اوقو و آشاو بهاسیدر . باشقه، نی قدر اسباب
لازم بولسه شاگرد اوزی آلورغه مجبور .

خارجیلردن، ابتدائیده یکرمی بیش، اعدادی تجاری
صنایع لده ایلی بیش، علمیه ده یتمش تنکه چاماسی آلونا .
اداره طرفندن «الرابط» اسمنده عربجه، ترکچه،
فرانسوزجه برژورنال نشر ایتوله . طلبه لرنی خطبه سویلر وگه
وتورلی مسئله لر حقنده فکر بیان ایتوگه آلتشدر و ایچون
تأسیس ایتولگان عربجه جمعیتلری بار . هر آطنده اجتهاد
علمی بولوب طوره . تورک تلینه ده اهمیت بیره لر . عثمانلی
دولتینک تاریخ، جغرافیه سی، معلومات مدنیت شیکلی نرسه لر
شول تلده اوقولا . بو مکتبه نك احوالینه مطلع بولغان کشیلر
آکا امید کوزی برلن قاریار و آنک باشقه فرانسوز
مکتبلرندن آلفه چغوب کیتبه چکینه اشانالر . فرانسوز مکتبلرنده،
فرانسوز تربیه سی کوررگه تله وچیلرنک دفتن بو مکتبه
جلب ایتهمز . بر دفعه مدیری برلن بر آرمصاحب ایتمش
ایدم . روسیه لیلرنی مع الممنوتیت قبول ایتوب آلا ر ایچون
ممکن بولغان ینگللیکارنی اشلیه چکن سویله دی . «روسیه لیلر
طرشوچان بولالر اونیژورسیتیتنده (اسمی خاطرمده

تیوشلی . طلبه لرنک معلملر ینگ قوللرن اوبولرن اوز کوزم
برلن کورمه گان بولسه ایدم مدنی فرانسوز لرنک «مدنیت»
نشر ایتو مقصدی برلن آچقان بر مکتبلرنده آندی حالنک
بولوون قولاغم بیک تصدیق ایتوب بترماس ایدی .

یسوعیلر کلیه سندن قالا برنچی اورن توتقان فرانسوز
مکتبی کوبدن نوکل گنه آچلغان «لائق» مکتبیدر . بو مکتب
سوریه و فلسطین ده فرانسیه نك سیاسی و اقتصادی نفوذن
آرتدرو ایچونکنه آچلوب میسیونیرلک برلن هیج آلتش
بیرشی یوقدر . بو مکتبه نك آچقان جمعیت، مستعمرات وبلاد
اجنبیه ده نشر علم و معارف (شبهه یوق که، بو سوز لرنک
آستنده «فرانسوز نفوذی» ده طورا) مقصدی برلن تأسیس
ایتلوب فرانسیه حکومتی طرفندن تصدیق ده قیلنغان . جهتینک
مؤسسملری اچنده دارالفنون پرافیسورلری، مجلس اعیان اعضالری
مینیسترلر، معارف مفتشلری، مجلس اعیان اعضالری
شیکلی بیوک آدملرده کوبدر .

بو مکتبه نك استقبالی غایت پارلادر . آچلغانینه ایکی
گنه یل بولغانی حالده بو کونده اوچ یوزدن آرتق طلبه سی
بار . حاضرگه اوز بناسی یوق، اجاره گه آلتنغان یورطلرده
طورا . اگرده اوزینه مخصوص اورن آلوب زور بنالر
صالوب بیارسه و مکتبه نك مکملیتی ایچون لازم بولغان
اسبابلرنی ده بیتشدرسه باشقه مکتبلرگه زور رقیب بولا چاغنده
شبهه یوق . باشقه مکتبلرک تعطیللری دینی بیره ملر اعتباری
برلن تعیین ایتولگان حالده «لائق» مکتبه نك آندی بر
نرسه یوق . هر اوچ آینک آخرنده بر عمومی تعطیل بار .
باشقه وقتلر ایسترسه نی کون بولسون درس کونیدر .
لکن هر طلبه غه اوزلری نك ملی بیره من ایتهرگه مساعده
بیرله .

مکتب : ابتدائی، اعدادی، علمی، صنایعی، تجاری
قسملرندن عبارتدر . اوقو یللیری ابتدائیده اوچ، اعدادی
ده دورت، علمیه ده ایکی، تجاری ده (حاضرگه) ایکی،
صنایعی ده دورت سندهر . رسمی تل فرانسوز تلی بولسه ده
عربجه برلن تورکجه گه ده اهمیت بیرله . بو اورنده اعدادی
قسمنده اوقولغان فنلرنی گنه ذکر ایتوب اوتهمن . بو قسمنک
دورت سنده اوقولغان نرسه لر اوشبولدر : فرانسوزجه،
حساب، تاریخ عمومی، مفصل جغرافیه، هندسه، رسم،
مثلثات، حکمت طبیعی، کیمیا، نباتات، حیوانات، فلسفه
ادبیه، جبر، فیزیالوجی، عربجه، تورکجه، آلمانچه،
ایتالیانچه، رومچه . اعدادیده بو فنلرنی اکمال ایتکان

آلاردن كويى ابتدائى و رشدى درجه لرنده گنه در . بيوك عثمانلى دولتينىڭ موم بر شهرنده اجنبى مکتبلى شول قدردر . ايندى شونلرغه مفايله يا تقليد آچلغان وطنى مکتبلىرگه ده بر كوز صالحوب فاراو فائده سز بولماسه كيرهك . آنسى ايكنچى بر فرصته . (صاقمارى) . بيروت .

فالماغان) مينم قول آستنده يوزدن آرتق روسيه لى بار ايدى . شولار طلبه لىر آراسنده اياڭ طرشوچىلىرى ايدى . بناء عليه روسيه دن كىلچك طلبه لرنىڭ طرشولرنىڭ امين من . شونىڭ ايچون آلارنى ، فرانسوزچه اويره نوب آلاچىد ، يوقارى صنفلىرغه كوچررگه طرشاچقه من . « ديدى . موسيو ديبواينىڭ فرانسىيه دهغى طلبه لىر اچنده احتمال مسلمانلر بولماغانلردر . بو كونده اداره سنده بولغان مکتبكه بر ايكى روسيه لى مسلمان كىلوب كرسه پرافيسورنىڭ روسيه لىلر حقندهغى فكرى تاغن متين اشه چكنده شبهه يوق . بو مکتبىڭ اوتكان يل فزايغه مخصوص شعبه سىده آچلدى .

يوقارى يده من كور ايكى مکتبىڭ باشقه فرانسوز مکتبلىرى جمله سندن « فريرلر مکتبى » اسمنده بر مکتب و « بطريق مکتبى » اسمنده بر مکتب بار . بولار هر ايكىسى اورطه درجه مکتبلىر بولسه لرنده بيرگان معلوماتلىرى اول صنفده بولغان مکتبلىردن كوتولگاندىن توبه ندر .

ايرلرگه مخصوص مکتبلىرنىڭ اياڭ مكملى آمرىقان كليسه سى بولسه فزايغه مخصوص مکتبلىرنىڭ اياڭ گوزلى « آلمان فزلىر » مکتبلىدر . بو مکتبىڭ توبه ن صنفلىرنده اير و فز بالالار بررگه اوقىلر . اير بالالارنى پانسيون غه غنه آلمايلر . اون دورت ياشكه يتكانلارنىده قبول ايتمايلر . بو مکتبده مونىڭ درجه سنده بولغان اوقو يورطلىرنده اوقولا تورغان معروف فنلردن باشقه بيك گوزل صورتده قول اشلرى اويره تهر ، عائله حياتى واوى اداره سى كىبى نرسه لرگه عائد مكملى معلومات بيره لىر . العاصل گوزل بر آنا ، گوزل بر اوى خوجه سى (خازايكه) بولو ايچون لازم بولغان نرسه لرنى گوزل اويره تهر . تله گان كشىلرگه موزيقه درسلى ده بار . مصارفى و اوقولغان درسلىر عقتده معلومات آلورغه تشبث ايتكانم يوق . هر حالده باشقه لرنىڭ كوب آرتق بولماسه كيرهك .

بو اورنده ذكر ايتوب اوتهرلك بررگنه مکتب قالىدى كه اولده « آمرىقا فزلىر » مکتبلىدر . بو مکتب آلمان فزلىر مکتبى درجه سنده مكملى بولماسه ده باشقه لرغه نسبت ايله كوب آلده در . اورطه مکتبلىرده معروف فنلر برلن برابر خاتون فزايچون لازم بولغان نرسه لرنى اوقوتالار ، مکتبىڭ اوزينه مخصوص بناللىرى و مكملى جمعيت يورطلىرى بار . اوشبو مکتب ياننده بر يكشنبه مکتبى ده بار .

« بيروت » دهغى اجنبى مکتبلىرى اوشبو ذكر ايتوب . لىگانلرگنه ظن ايتولماسون . ذكر ايتولگانى بوقدر بولسه ، ذكر ايتولمى فالغانى احتمال مونىڭ اوچ مىلى بولور . لىكن

اوصوليه (ايرقوتسكى) - ۱ روسيه دولتينه مخصوص نظام و زافونلرنىڭ تور كىچرگه ترجمه سى يوقمى ؟ اكرده بو كون گه قدر ترجمه ايدلماش اولسه ملت گه خدمت ايتمك قصدى ايله ترجمه فيلوچى اولمازمى ؟ خلقه مز بوئا محتاج اولديغىدن برر آدم ترجمه فيلسه بيك فائده لى اش فيلمش اولور ايدى . ۲) مشهور خواجه نصرالدين فايوطائفه دن ايدى ، آنىڭ حقنده اولان لطيفه و مضحكه لىر هم يوقارى طرفندن قهرينه تره لور قويلمقى درستيمىدر ؟ ۳) ابوحنيفه حضرتلىر قايىسى طائفه دن ايدى ، گويا : « علم ، ثرىبا يولدىز - نده اولسه ده شونى فارس بالالارى آلورلر » مضموننده اولان حديث ، آنىڭ فضيلته اشارت ايتمىش . بو طوغرىمىدر ؟ ۴) بر كيمسه نىڭ شخسى و ترجمه حالى گوزل بيلنمادىكند شونىڭ مذهبىنى قبول ايتمك و اوز اوزىنى شوئا تابع حساب ايدوب يورمك درستيمىدر ؟ اوشبو سؤاللىر حقنده جواب يازلسه ايدى .

شورا : زافون (اوزىنىڭ عالملرىنىڭ سوزينه كوره) صرف حقوقدن عبارت اولوب ، يوز مرتبه لىر بيلنگارلوب ، ايله نوب صلافلانديغى صوكنده معجز ديه چك درجه ده قسقه ، وچىتن عبارتلىر ايله تاليف ايدلمش مطرد و منعكس قاعده لردن عبارتدر . مؤلفلىرى اڭ الوغ عالملر اولديغى كىبى آنلرنى لازم درجه ده آڭلار ايچون ده شول فنده كمالانى اوماق شرط . بونى ترجمه ايتمكى رومان و حكايه ترجمه ايتمك كه فياس ايتمك جائز دگل . علمى اصطلاحلر و فنى قاعده لرى حاضر اولماغان بر لغت گه زافونلرنىڭ ترجمه فيلنولرى چىتن اولور . بوندىن اوستون ، فنى ايله آشنا

كليم الله مختاروف

يوق . آندى حدبئثر ايله مخصوص بر آدم فضيلتى حقد استدلالات فيلمق علم وقاعده گه مبنى اولغان درست استدلال دگل، بلكه بوزوق استدلالدر . فارس نومندن دين، ايهان و عموما اسلام غه خدمت ايدوچى عالمر كوب اولوب ابو حنيفه شونلرنگ مجموعى دگل بلكه شونلر ايچندن بر فرد گنه در . ۴) دين طوغر وسنده امام قيلنه ش آدمنگ شخصى وترجه حالى البته معلوم اولورغه تيوشلى . بونى اثبات قيلورغه حتى حاجتده يوق، معلوم .

آلما آتا اوتكان سنهده بر ذات، مولانا بوسنى السكاكى نوغر وسنده معلومات صوراب «شورا» ادارسینه مراجعت ايتوب ايدى . ادارهده اول نوغروده اوزنده معلومات يوقلغن و بر سياح روسنگ مشاراليه نوغر وسنده يازغان بر اثرى بارلغن، اول اثرنگده فولده يوقلغن ايتوب تأسف ايدوب يازغان ايدى . ايندى شول اثر بنم قوليمه بر اودن توشدى، شونى «شورا» ادارسینه هديه ايتدم . اول اثرنى يازوچى بوندن اون يش سنه بورن «آلما آتا» ده آصوبى پاروچينيه چيناونيك پانتسوف جنابلرى بولغان . اول شوندى تارىخى نرسهلرنى يازوب آلوب، كوب اورنده قبر تاشلرى وغيرى شوننگ كبك نرسهلرنگ رسملربنى آلوب يورگان . آننگ جيناغان معلوماتى كوبرهك فاشغر وترانچى توركلرى نوغر وسنده اولوب، بكرمى يش جلد اثر يازغان ايمش . شوندى اون سسكز جلدى اوزى سلامت وقتده باصلوب، قالغان جلدلرى حقدن معلومات يوق . شمى اوزى وفات، باصلهش اثرلرندن كويسى احمد كويم زين اللينده بار . اول كشيدين باشقه «آلما آتا» ده آننگ اثرلربنى بلوچى ده اهميت بيروچى ده يوق . بز نوركلر اوز تارىخمىنى اوزم جيناغان كبك، غيريلر جيناب بيرگان تارىخلرمنى ده يوغالتامز . احمد كويم زين الليننگ نقلينه بناء مذكور پانتسوف بر وقتلر ترانچى ملالرندن بونىچه سينه اوزى يازغان اثرلربنى كورساتوب : «مونه بو معلوماتلرنى سولر اوزكز جيناسا كز كيرهك ايدى . حالانكه بز جيناب يوريمز، يازق سزلكه !» ديه عتاب فيلغان . باشقه لر جيناب بيرگان مى تارىخمىنى يوغالتقان بز توركلرنگ آخرى نى بولاچاغن بر خدا بلسون .

شورا: هديه كز سلامت تاپشردى، سزگه رحمت اولسون ! شايد استفاده ايتسهك كرك .

دگل آدم، توركيچه ياكه عربچه يازلش طبكتابى اوقوب طبيب اولا آلماديغى كى توركيچه يازلش زاقون كتايىنى مطالعه ايدوب گنه يوريسست اولمق ياكه زاقون آكلامق احتمالى يوق . بلكه بوننگ ايچون اوشبو فن نى اوزيننگ عالمرندن اوقورغه تيوشلى . توركيچه كه ترجمه قيلورغه ممكن اولديغى تقدير دهده آنى ترجمه قيلوب باصدرر ايچون آمريكا ميليونيرلرندن عبارت الوغ بر شركت اشلاماسه روسيه مسلمانلر ينگ بايلقلىرى آنى وجودكه چيقاره آلامز . هر حالده زاقون كتابلربنى روايت، قيل وقال جيونديغى اولغان فناوى هنديه، ردالمحتار كى اوزكتابلرمغه قياس قياورغه وشوننگ سببندن آنلرنى ترجمه ايدوب نشر قيلو فرضلرينه كركه ياراماز . فرنگ دولتلرندن برى بوكون اسلام قبول ايتسه اونو بريسيتيتلرنده فناوى هنديه دن ليكسيه سويله مك و آقروژنى صودلرنده ردالمحتارلر ايله حكم ايتمك احتماللرى يوق . بوسوزمى عمومى زاقون حقدن در . اكرده مقصود، مسلمانلرغه عائد بعض بر ماده لرنى ترجمه فيلمق اولسه البته بونسى مشكل اش اولماز . ايمپراتور يتسه يكاترينه زماننده توركيچه گه ترجمه ايدلنگان بعض بر خصوصى نظاملر كورديكه ز وار . ۲) خواجه نصرالدين ترجمه حالى وتر بهسى حقدن بوندن اون سنه لر مقدم توركيه ژورنال وغزتلرلى كوب نرسهلر يازديلر، تر بهنگ مختلف طرفندن آلتمش رسملربنى، تاشنده اولان يازولربنى نشر قيلديلر . اول عثمانيلى توركلرندن ياخود سلچوق توركلرندن بر آدم اولوب «آفشهر» شهرنده مدفون ايمش . قهرينه تره ولر قويلمق حقدن بر نرسه يازدقلى خاطر مزده يوق ، رسملرنده ده آندى نرسهلر كورلمادى . مضحكه لر ينگ احتمال بر فدريسى درستدر . لىكن عربلر، فائللرى معلوم دگل شعرلرنگ هر برىنى «مجنون» گه اسناد قيلدقلىرى كى (بوليلى مجنونى، كوب عالمر فكرينه كوره وهمى بر آدمدر) توركلرده، خواجه لرى معلوم دگل لطيفه ومضحكه لرنى خواجه نصرالدين اسمنده بر آدم گه اسناد فيلمش اولسه لرك .

(۱) بخارى ج ۶ ص ۶۳ . مسلم ج ۲ ص ۲۷۵ . جامع ترمذى ج ۲ ص ۱۳۶ . «لوكان الايمان» يرنده بعض روايتلرده «لوكان الدين» در . اما «لوكان العلم عند الثريا» عباتى كند سته وخصوصا بخارى ايله مسلم صحيفلرنده تابلماى . على القاريننگ بونى صحيفين گه عزو قيلوى ياكلكش بولورغه اوخشيدر (عين العلم شرحى ج ۱ ص ۳۶)

مەتنوۋە

« نائار ادبىياتىنىڭ بارشى »

بو كىتابنىڭ موضوعى نىندى نىرسە ئىدىكى ئوزىنىڭ اسمىدىن بىلنوب طورادىر. تىلەرنىڭ ادبىياتى ئىلە شىغلە نوچىلارنىڭ ھەر بىرى بونى اوقورغە ، تىكشورگە و انتقاد قىلورغە تىوشلى . انتقاد قىلنورلىق ، قىسورلىرى بولسە ميدان غەسە قويلورلىق و بهاسىنە طورلىق بىر اثر ئىدىكىندە شىبە يوق . مؤلفى ، حىسنىيە مەلەملەرنىڭ جمال الدىن افندى و لىدى اولوب ناشرى «وقت» ادارەسىدىر . حقى ۴۰ تىن .

« فتاوى ابن تيميه »

ئىدىل جايىق سولارنىڭ آرقلى و بوى غە يوز وچىلار ، بو قورقنچ يالغەلردە بالقى روشندە التفتانسىز يوز وچىلارنى تاو باشىدىن تماشى قىلوب اوطورمىق ، نە قدر راحت اولسە علم دىگىزىدە يوز وچىلار و بالقىلار روشىندە يوز وچىلارنى تماشى ايتەك آڭا كورەدە لىتلى و راحتىر . علم دىگىزىدە اوشبو روشىدە التفتانسىز و خوفسىز يوز وچىلارنىڭ بىرى «ابن تيميه» اولسە كرىك . علم گە عاشق و تعصبسىز اولوق شرطى ئىلە بونىڭ اثرلىرىنى مطالعه ايدى وچىلار كوكىلارنىڭ بىر راحتلىك ، علم گە شوق و اسلام دىنىيە مەجىت سىزەرلەر ، بولور بولماز اشلىر ايجون گنە بو كىتابلارنىڭ آيرلورغە رضا اولمازلار . ابن القىم ئىلە ابن تيميه ، چىتن مىسئەلەرنى يىنگىل قىلوب سويلەرگە ، افراط درجەدە چوالچىق بىخلىرنى چىشوب ، آيروب گىويا مەجسىم بىر نىرسە كىمى كوزلارگە كورسە توب قوللارغە طوتىروب و بىررگە مەقتىر عالملىرىدىن لار . بونلارنىڭ باشقىلارنىڭ آيروب اولان بىر خاىصىتلىرى اوشبودىر .

فتاوى ابن تيميه ، مەختلىق و قىتلار ، مەختلىق اورن و تارىخلىرىدە سورالەش شىرعى مىسئەلەر حەقنىدە ابن تيميه طرفىدىن و بىرلەش جوابلار مەجموعە سىدىن عبارت . دورت جلد اوزرىدە مىسئەلە گوزل روشىدە طبع ايدىلەش بىر ئىككى مىسئەل اثرىدە بىرلىككە باصلەشدىر . ھەر بىر جلد آخىرىدە مفصل فەرسەت قويلەش ايسەدە كىتابنىڭ اھمىيەت كورە بو فەرسەتلەر كافي دىگىل . ا گىردە بو كىتابنى مىسئەتلەر طبع ايتسەلەر ايدى بو فەرسەتلەر اوستىنە دىخىدە عمومى بىر فەرسەت قويلوب اسملارنى تىزىش اولورلار و ايكىنچى بىر فەرسەت قويلوب دە مىسئەلەرنى موضوعلار اعتبارىدە تىزىش ايتەش اولورلار ايدى . چونكى كىتابىدىن لازىم درجەدە فائىدە آلىق ايجون شىويلە ايتەك ضروردر .

بىزنىڭ بو سوزىمىز «فتاوى ابن تيميه» حەقنىدە غنە دىگىل

توركلارنىڭ اوز تىللىرىدە مەجىتلىرى توركلار ، ايسىتر غالب و ايسىتر مغلوب اولسونلار ، ايسىتر تابع و ايسىتر مەتبوع سورتىدە ھەر سورسونلار اوزلارنىڭ مىلى لىسانلىرىنى بىر وقتىدە تاشلاماشلار ، آنا و آنا تىللىرىنى ھىچ وقت خاىرلىرىدىن چىقارماشلىرى . سىلچوق توركلار ۸۰۰ مىلادىدىن اعتبارا ۱۰۰۰ سەسىيە قدر ايكى قرن ايجىدە اوچ دفعە دىن آلماشلار مىشلىر (شامانىزم ، نىسطورى ، اسلام) اما تىللىرىنى اصلا اوزگرتماشلىرىدۇر . بو خاىصىت «فىن» خىلقلىرىدە ھەر وار . اسوچ خىلقلىرى تىرىيە ، دىن ھەمدە ازدواج «فىن» لارنىڭ بىك كوب عرف و عادتلىرىنى اوزگرتىدىكلىرى خالە تىللىرىنى اوزگرتە آلماشلىرىدۇر . بو ھەمدە مىرزىلەر مىسئەتنى . آنلار تورك قومىنىە مىنسوب اولدىقلىرى خالە بىر بىرى ئىلە روسچە سويلەرگە طرشەقەلەردۇر .

مطبوع اثرلار

«شعر بىزەنى»

عروض علمىدە مشهور «اندلسى» ترجمەسى اولوب ب . حكيم افندى طرفىدىن ترجمە ايدىلەش و ۷۰ بىتە باصلەشدىر . عرب شىعارلىرىنىڭ وزىلىرىنى تىكشور وچىلار ايجون فائىدەلى بىر اثر اولسە كرىك .

«تارىخ اسلام»

عثمان جليللار اثرى اولان بو كىتابنىڭ بىرىنچى ايكىنچى طبعلىرى ساتلوب بىتىدىكىندىن «وقت» ادارەسى طرفىدىن ۳ نچى دفعە اولەرق باصلەشدىر . مەلەلەرگە ، شىئا گىردارگە مەلوم اولان بو رسالە حەقنىدە اوزون سويلەرگە حاجت يوق .

« دىن كاپىسىيەسىنىڭ آنچوتى »

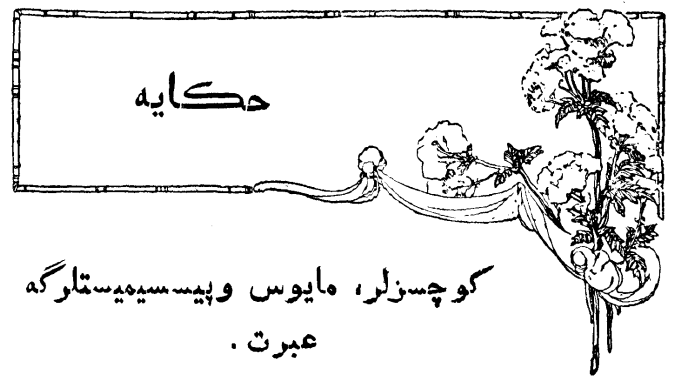
اوجونچى دوما اعضاءلارنىڭ اولان محمد شاكىر افندى ئوقايى طرفىدىن تىزىش ايدىلەش بو اثر ، گوزل كاغىدە و نقىس روشىدە باصلەشدىر . نىدىن بىخ ايتكانلىكى ، اسمىدىن مەلوم اولوب دوما دە فارالمقە اولان دىن مىسئەللىرى حەقنىدە آچىق حساب و بىرلەشدىر .

سجدە گە كىنەرگە ياقىنلاشقان ، نرەزەلەرنىڭ دورىنىڭ ئولۇشى بىرگە كىرگەن . يورنىڭ چىرىگەن زەمت (فوبىما) ، آوغان ، يىلغان سىراپىلىرى ، ايو نوبەسى ايله بر طوناشدىن بىك فالون ايتوب سالام ايله بابقان قىغىر قاپقاسى باباينىڭ بو اورندە يىخىشى طورغاننى اثبات ايتەلەر . آرتندە قىر ق ايللى سارزىن بويلىغندە ئىك كاپوستە ، قىيار چەچلىگان باقچەسىنىڭ تىرە - سىندەگى چىتەنى ، فازىلىرى آوغان ، كوبسى نارالوب بىنگان باقچەنى صولار اىچون قازوغان قوبوسىنىڭ صوى طولوب طورسەدە چىتلىرى بوزولغان ، كوب زمان صو آلتماغانغە بەم ياشىل كورونە . تىك باقچەدن طش بولغان كوزلەوى (چىشمەسى) حاضردە بار . سازلق ياقىن بولغانغە صوى بىك اوسدە ، ارغان ، يىب حاجت توگل چىلەك ايله - گنە چوموروب آلونە . كوزلەونىڭ بر باغىدىن صوى چىت گە آغوب طورغانغە بىك هىيت ، بارلق تىرە كورشى فائىلەنەر . ۸۰ ياشلىق قارتچى ھەم كوپچە ، بېچىنى ياغوب بار كىشىنى پشەرە . باباى ايله اىينىڭ اوغلىرى بوق ، ايكى قىزلىرى اىكوى دە كىياوگە بىرلىگان ، لىكن آتلردە بختلى توگلىر . باباينىڭ حاضرى كىسبى چابانا طوغودر . كورشى آولغە بازارغە بارو آفساق قارت غە قىين بولغانغە ، بر آندەلق بوكونى ايكى ياقىن كورشىسى ، حسنى آلوب قايتە ، چابانالارنى ساتوغە بازار كىرەك اىمەز . چونكە باباى بردە خىانتسىز يىخىشى ايتوب اشلەگان گە اىودن آلوب بنورەلەر . بىكمەى باباينىڭ چابانالارى باشقەلرنىقەنە قاراغاندە پار (جفت) ينە بر تىن آرتق صانولالەر . ايكەك ايله بەرەكەگى دن باشقە آتەسىنە بر كرە بىك قىمت توگل آت ايتى دە آلوب پشەرەلەر . باباينىڭ نىشلىرى بىك نازا بولغانغە اىزەب پشكان ايتىنى يارانمى ، اى دە آنىڭ نلاونچە اىزەتمى گنە پشەرەلەر . باباى سويەكنى شطرداتوب كىمەرە .

باباى ايله رحىلە اىى گرچە نادان بولسەلردە بىش وقت نمازنى اصلا قالدۇرەيلەر . ياز كوندە آپىاق كىندىر كولماك ، آلاچە اىستان ، باشندە آق چالما ، يالان آياق غە چابانا باشماق كىگان توگارەك آق صافاللى بىكمەى باباينىڭ ھەر جەمە مسجدگە كىلىگانى كورونەلەر . قش كونى ھەم چدامازلىق صالقون بولماسە ، نىزدىنگە آق تىرى طون . آياقلىرىنە كىز ايتىك كىوب جەمەدن قالماسقە طروش . اىوى مسجددن اونبىش ايو آرقلى بولغانغە آفساق كىشى اىچون بايتاق ىر . جەمەگە كىچىكەز اىچون باباى ساعت اون برلەر چاماسندە اىوندىن چقە . ياز كوندە آتەسىنە

بلكە كىتب سەنە وخصوصا بخارى و مسلم صحىحلىرى بىنەدە عاىدەر . بو عصرلردە خلق مشغول ، وقتلىرى ندرلى ، اش كوب اولد يىغىدىن سوز كىرك اولدىغىندە كىتاب قولغە آلتىدىغىدىن صولك اوج دورت دىقەدن آرتق ەمر صرف اىتمازگە تىوشلى . بو شى آنىق فەرىستلرنىڭ كامىل ياصالوى سىبىدىن گنە مەكىن اولەچقىر .

ھەر حالدە «فتاوى ابن تىمىيە» گوزل و استفادە قىلنە چق بر ائىردىر . علم صاعىلر بىنك كىتبخانەلرى بونىڭ ايله زىننەلە نورگە تىوشلى . «شرق» كىتبخانەسىدە (اورسكى شەرىئە) ساتولمەكتەلەر .

كوچىزلىرى ، مایوس و پىسسىمەستلەرگە عبرت .

« آفوالله (۱) تىقېردن ! اىچمەسەم (ھىچ اولماسەم) يوزگە گنە بىنەم اىدى ! » دىگان سوزلەر ۸۵ ياشلىق بىكمەى (۲) باباينىڭ آغزىدىن بىش بىش اىشتولە . « اىچمەسە يوزگە گنە » دىگان سوزىدىن ، يوز ياشىنى آز سىنوب ، آرتق طورونى دە تىلەگانى و طورمىشدىن طوبىماغانى آكلاشلا . بختلى آدمنىڭ دىيادە كوب طوراسى كىلىگانلىكى بردە عىب توگل ، بىكمەى باباينى بختلى دىب صانارغە توغرى كىلمى . باباى فقىرلىكنىڭ صولك درجەسىدە بولو اوستىنە اولك آياغى بىرگە بىتمى ، فولتىق آستىنە تاياق قوبوب يورى . اوزىنىڭ عصردىشلىرى مونىڭ سىبىنى بىلكە بلە طورغانلردىر . ياشلر ايسە : بو آفساقلىقنىڭ سىبىنى صورارغە اويلاغانلردە بوق . چونكە باباينى آفساق حالدە كورورگە كوزلرى اوگرەنگان ، گوىا شولاي كىرەك » دىب طورالەر .

بىكمەى باباينىڭ طورا طورغان اىوى گرچە آغاچ بولسەدە قاي وقتدە صالىغانى معلوم توگل . اورام ياق غە

(۱) قوزنىتسىق اويازندەگى عوام خلقى . بر بر قورقنچلى نرسە دن ياكە آورودن ، بلادن مىغىغاندە «الله صانلاسون» دىيچە «الله عفو ايتسون !» دىلەر . نادان خلققە «ع» حرفىنى ايتو قىن بولغانغە ، «آفو» دىلەر . بورونقى حضرتلەر مەلە خلقىنە ، عفو عافىت صوراونى توبىيە قىلوب شوئىدىن قالىغان بوللورى كوگل گە كىلە .

(۲) بىكمەى .

– بولور بابای اچ پوشوروب يوق سوزلرنی سويلرگه!
مېن برده آورسنمېم . سېڭا يوكه آلماسم ده بازاردن فالهيم،
اوزبز ايچون كيرهك ياراق بولا، تاغی سېنگ بوكاڭنى
يلكامده كيتورمېم . آت يېگوب آربادا بارام .
بايتاق وقت اوطوروب سويلهشكچا حسنى «خوش صاو
بول بابای!» ديب كېته باشلاغاچ :

– الله صالوق پېرسون ، كوب يه شه ! شولای كرگالی
طور كورشى !

ايكى عيد كوندە ، اول عادتچە ، عيد نمازىنى تمام
اينكاچ ملالر بارلق محله خلقى ايله زيارتلىرگه كېتەر .
آفساق بابای بيلگولى بارا آلمى . خلق مسجدن چغوب
بنكاچ ، بېكهای بابای مسجد اورناسينه اوطوروب، قرآندن
نى بليگان سورهلرېنى اوقوب روحلرغه باغشلى ، دعا قىلا .
آندن صوڭ مسجدن چغوب ايويته قايتە ، بابای ايويته
يئكانده حسنى خاتونى حميده چغوب باباینى چای ايچەرگه
چاقرا

– رحمت فز م حميده ! ايويته كروب چغيم . روحلر
رنجهسون ! ديب ايويته كره ده ، تور پوچماغينه اوطوروب
نى بليگانېنى اوفى اللهغه شكر ايتە . گويآ آنا سېنگ
حرمترېنى يېرينه كيتورگاندهى فارتچغېنگ خاطرېنى آولا .
غانداى كېي سيزوب كورشسېنه چای ايچەرگه كېته ايدى .
– ئه يده بابای خوش كېلهسن ! ديب حسنى قارشى
آلا .

– زيارتلىردن قايتوب ده يتكانسن كورشى، آيد (عيد)
خيرلى بولسون !

بارلقى اوطوروب دعا قىلالرده چای ايچەرگه باشلىلر .
سوز سوزدن كيتوب حسنى نرهزگه قاراب ، بېكتەرلرگه ايكى
آر با قوناقلىر كرگاننى كوره .

– بابای ! بر طوغمه فردهشكڭ اوغلى يات كشيلىرىنى
ئللە نېندى اندە صايقالرنى آربا ، آر با قوناقغه كيتوره ،
اوزينڭ ده ده سېنى عيد كوندەده چاقرمى .

– تابدىڭ كېمنى سويلرگه ، اوزينڭ آنا آناسېنى
آشانمى «فارت دوڭغزلر!» ديب چاقرا ، ايزكى آيد (عيد)
كوننده ده ايويته آراقى كرگزه . چاقرسەده بارماز ايدم .
مېن اول يوزى قارانى دشمان كوردم . قوشتانلرغه ، استار .
ستاغه آچه بيروب، صېلب، طول خاتونلرنڭ يتيپلرنڭ ير
لرېنى يوق بارحقغه آلوب، تولهونى نڭى بېچاره لراوستنه
فالدەر . قش كونى تولاو يېغانده ، مسكېنلرنڭ كوز ياشلرېنى

ايكى اوچ كره ايكندى نمازېنه كيلوب ، اخشام بولغانچه
مسجد يورتنده فارتلر ايله سويلهشوب اوطورالر . يلېنه بر
ايكى مرتبه چالماسنى يودروب ، يندهن چولغار ايچون ملاغه
يبارە ياكە ايكندى نمازېنه كيلگانده اوزى ككيتوره ،
دستمال چيتينه ايكى تين صدقه سېنى هم بهيلى ايدى .

كونلر ، يللر اوتە ، ۸۵ ياشينه يتكاچ رحيله ابى دنيادن
كيتدى . ۹۰ ياشلك بابای ياپا يالغز قالدى . ايندى چاباتا
طوغو اوستينه پېچ ياغو . بهرە كڭى پشرو خدمتى ده آرتدى .
آلاي ده باباينڭ آغزندن شكايت سوزلرى ايشتولمى . آفساق
فارتغه صو كيتورو مېكن بولماغانغه كورشى خاتونلرى
صونى كيتوروب بيهرلر . كولمه كلرېنى قاي وقت حسنى
خاتونى قاي وقتده كچى فزى كيلوب يوا ايدى .

آغاچ توڭگك اوستينه اوطوروب چاباتا طوغوغانده
حسنى كورشى كيلوب كره ، صاغلى ايسە نلك صوراشكچاچ :
– بابای ! ياكغز (يالغز) طور و فېن در ، ابى يانېنه
باررغه تله ميسنمى ؟

– يوق ، يوق حسنى ! « آفو الله تقديردن ، ايچماسه
بوزگه گنه يتسەم ايدى ! » .

– يە بابای دنبادە طوروب نى فائده كوره سن ! تون
كون چاباتا طوغوب آرقاڭ فاتوب بتكان . ايوك قارا كغى ،
آش صووك ناچار .

بابای پچاغى ايله يوكاسېنى اوچلاب :
– اللهغه مڭ ، مڭ شكر ! تاماغم طوق اوستم بوتون ،
كوزم باشم صاو ، آياغم آفساق بولماسه ، يهيه و كېتە الله
(كعبە الله) غه بارر ايدم . قارا كغى فېرده ياتوب طويارمن
ئەلى . . . ياقنى دنيادن كم طويار ؟ . . . آفساق بولغانغه
صونى اوزم كيتوره آلميم شونسى فېين . رحمت ، سېنگ
خاتونڭ ده فخرى خاتونى ده كيتوروب بيهرلر . قاي چاقده
فزم شرفاي بر ايكى كونلك تاشوب كېتە . . .

– كيتورسەلر نى بولا ؟ قوللرى قابارماز ، بېش اون
آطلام يردن ايكى چيلەك صو كيتورگاندن آياقلرى تالماز ،
ملا خاتونى توگللدردر .

– يوق حسنى آياق طالوده ، فول قاباروده اش توگل ،
آلار بر سوزده ئەيتەيلر رحمت ! بروق مېنچە هر بر
كشى اوزېنه كيرهك نرسەلرېنى اوزى حاضرلەب ايكنچى
كشيلىرنى قوشماسقه نبوش . . . آياغم آفساماسه ، كشىگه
ايشم نوشماز ايدى . . . سېڭاده هر بازار بوكا آلورغه
صوراغانده بېتم قزارا ، آرقام تېرلى . . .

بولماوی، یالغزلققه طنچقه اوگرهنگان بابایینی بورچی خفالی باشلادی. قزلی کروینه بریل طولغانده برهفته قدر خسته یاتوب یوزده یدی یاشنده بابای دنیادن کیتدی.

بو قدر صبر، طمعسزلق، هم اوز اوزینه اشانونی بابای نیندهی معلمدن، مریدن اوگرهنگان ایکان؟ حیات یولنغی آغرلقرغه اوچراب، طورمشدن طویوب، برایشک بابولغاچ ایکنچینی آچارغه اجتهاد ایتمیچه مایوس اولوچی و دنیادن زارلانوب یوروچی «کوکچسزلق» وپسسیمیستلرگه بیکمای بابایدن درس آلو نیوش ایدی. محبوب جمال آتچورینا.

ذیل: بیکمای باباینگ طورمشی، اویلاب اویشترغان خیال ایمیز. آتام محلمسند اولغان بو صبرلی قارتنگ هرجمه مسجدگه کیلگانیینی کوروب قالله نیچه مرتبه چالماسینی اوراغانم بار. صیبه وقتهده بیکمای بابای طوغوغان چاباتالرنی کیوب حیلک جیارغه یورگان طائلی وقتلرم شنده بولسه خاطرمدن چتویلمز. الانگ رحمتنده بولسون. م. آ.

احوال عمومیه

بریلدن آرتق دوام ایتکان طرابلس صوغشی طوقتاوب، ترکیه ایتالیا آرسنده معاهده یاسالیدی. بو معاهده بویونچه طرابلس وبنغازی قطعهلری ایتالیا حمایه وادارهسینه کیچدیلمز. مسلمانلرنگ شرعی اشلرن قارو ایچون ترکیه طرفندن آنده فاضی قویلورغه و ترکیه تبعهلرینگ منفعتلرن کوزهتر ایچون بر قومیسار قویلورغه بولدی. طرابلسده غی وقف ملکلر ایچون ایتالیا ترکیهگه بر مقدار آچه بیررگه بولدی. عموم ترکیه بورچلرینگ طرابلسغه نوشکان حصه سن تولهونی ایتالیا اوز اوستینه آلدی. آطهلهر دیکزنده ضبط ایتلگان آطهلرنی ایتالیا ترکیهنگ اوزینه کبری قایتاروب بیرهچک بولدی.

طرابلس کیتوایل ترکیهنگ آفریقاده طوغریدن طوغری اوز ادارهسند بولغان مملکتلر بتوللهی بندی ایندی. بریل دوام ایتکان صوغشده ترکلر طرفندن کورسه نلگان مقاومت و فهرانلق کوتولگاندن کوب آرتق و ایتالیا نلرنگ قوت وغیرتلی ظن ایتلگان مقداردن کوب کیم بولدی. شونگ ایله برابر، آخرنده ایتالیا نلر چیکوب قالاچاغی طبیعی

توگوب آفتق نرسهلرینی آلوب کیتهلر. یتیمهلر حقندن فورقماغان کشیده امید باری؟ بروک یتیمهلرنگ کوز یاشلری بوشقه کیتماز، قاچانده بولسه توشهر.

یتیمهلرنی سویلمسین! اوزنگنگ یرلرکنیده اول بیللی، سیکانی بیره؟

من یتیم توگل.. یلاب قچقروب ایکمهک صور اوچی بالاچاغالر مده یوق... اللهغه شکر کسیم بار، تاماغم طوق. اوتکان ییل دورت یوک اوطون، ایکی مانیت آچه بیرگان ایدی.

شولای ایتوب آیلر، یللر اولندی و ۱۸۸۷ نچی یلنگ غنوار چیمسلاسنده کون غایت صالحون بولوینه قارامیچه بیکمای بابای جمعهغه کیلیدی. مسجددن قچقاچ، مسجد فابقاسی توبنده چغارغه طورغان ملاغه خطابا «ملا! بر آزغنه طوقتاچی» دیب قچقراچ ملا ایلله نوب فارادیده مسجد باساقچندن بیکمای بابای نوشکاننی کوروب، بابایغه فارشی کیلیدی.

– بیک سلامت یوریسزمی بیکمهت آغای؟!
– اللهغه شکر، اوزنگ صاومی اوستاییکه صاومی؟
دیبه ملاغه اوچ تین صدقه بیروب: «ملا بردوا (دعا) فیل! یوز یاش طولوب، ایکنچی یوزگه کیتدم» دیدی ملا قوللرینی کوناروب دعا قیلدی.

– الله صاغلق بیرسون بابای الحمدلله بایتاق عمر ایتدگز!
– خدایغه شکر! ایتدم، «آوالله تقدیردن! ایچماسه تاغی بر اون یلغنه طورسام ایدی».

ملا، باباینگ قبزل شاد یوزینه فارادیده:
– اجل یتمهگان بولسه طوررسز. ماشاء الله کوزم تیمهسون، کیفنگز بیک یخشی کورونه.

– بیک شکر ملا! حالم یخشی...
– یاری بیک یاری بیکمهت آغای، خوش صاغ بولوگز!
سزگه بایتاق باررغه کیرهک بیت، اوزاق سویلهب صالحون تیمهسون.

– خوش ملا دواذن تاشلاما! دیب بابای اوز یولینه کیتدی.

موندن صوگ یینه شول کیونچه صاغ سلامت بولوب بابای آلتی ییل عمر ایتدی، یدنچی یلنده کچی قزی رحبه فاین آناسندن آیرلوب ایری هم بیش آلتی بالاسی ایلله کیلوب بابای ایوینه کردیلر. قزی ایوینه کیلوب کرونلی تلیک کریه کورمهسده بالار قچقرشوی، تسبیحینگ اورننده

فار اطاخ، گريد و سائر مملكتلر بارسیده شويله لکله ميدانغه چققان حكومتلر و ملتدر .

بلغار، روم، صربلرنك بر نسى وقتيله تركيه قول آستندن چغوب بته آلمايينچه فالغانلر ايدى . مونه حاضر ايدى شونلرنى ده فوتقاروب بتر و مقصديله بالقانده اسلاولر ايله تركار آره سنده صوغش باشلاندى . فوتولو ايچون اسلاويانلر تركيه طوفرانغندن چغوب كيتمپلر . بلكه تركارنى قوارغه تيوش طابالر . حاضرنده باشلانغان بو صوغش آلوكدن بيرلى دوام ايتوب كيلگان مچار به لرنك ايك صوكفيسى بناء عايه ايك دهشتليسى بولورغه مەككندر . اوز آرا دائما نزاغده بولوب كيلگان بالقان حكومتلرى حاضر اتفاق ايله تركيه گه هجوم ايتديلر . بتون اسلاو قوملرينك حسن توجه و محبتلرى آنلر طرفنده بولاچاغى، بناء عليه مادى و معنوى ياردم ايتەچكلرى بيك طبيعى بر اشدر . بو صوغش ياورو- پاده آى برلن صليب نك صوك مرتبه چاريشوى سانالورغه مەككندر . بو صوغشده آلتى يوز يللىق بر دولت نك ياوروپا- دهغى بتون خر يطه سى ميدانغه قويولا .

تركبه نك موقع جغرافيسى غايت مهم و بونده بين الدول منافع نك بيك بيوك بولووى مسئله نك اهميتن دخيده آرتد- رادر . كوب زمانلردن بيرلى دوام ايتكان نيمس و اسلاو رقابتلرى ده بو صوغش نك نتيجه سنده باشقه برشكلر گه كروب ، عهوى سياست گه و ياوروپاده صلح بوز ولوغه زور تاثير ايتووى احتمال طوتولا . بوندى باشقه، تركبه نك عهوم اهل اسلام ايچون مقدس بولغان مقام خلافت سانالووى و ياوروپا دولتلرنندن معضيلرى قول آستنده كوب ميليونلر ايله مسلمان خلقلرى موجود بولونووى ده دفت گه آلماسلق توكلدر . شونك ايچونده حاضرگى بالقان صوغشى زمانلرنك ايك مهم و ايك بيوك واقعه لرندن سانالمقده در .

ف

و باشدوق معلوم ايدى . چونكه بو صوغش نك ملطق و طوبلر ايله ظاهر روشده باشلانوى ياكى بولسه ده ، اقتصادى و اجتماعى روشده باشلانوى كوبدن ايدى . ايتاليانلر ۲۰ - ۳۰ يللردن بيرلى اشلەب كيللر ، مەليكتنى اقتصادى و اجتماعى چوتدن تدريجا ضبط ايتوب بارالر ايدى . آنلرنك آندهغى بانقه لرى ، مکتبلرى ، غزته لرى ، پوچته و تيليفراملرى ، تجارت كانتورلرى و صناعتخانه لرى و سائر تأسيسات مدنیه لرى بارسیده طرابلسنى تركيه اداره سندن چغاروب ايتاليانغه طارنا طورغان مؤثر سببلردن ايدى حاضرگى صوغش شول آلوكدن بيرلى ساچيلوب كيلگان اورلوقلرنك يمشلرن جيوب آلودن غنه عبارتدر .

طرابلس صوغش نك سببلرن و نتيجه لرن يازوب بو اورنده سوزنى اوز ايتورغه لزوم يوقدر . بوش يرلرنى اعمار ايتونى ، مدنيتسز يرلرنى مدنيت له ندر و نى ياوروپا ملتلى اوز لر ينك وظيفه مدنیه لرى سانيلر . شونك ايچون آندى يرلرنى آلودن طارتنمپلر . حتى صوغش باشلار ايچون ظاهرى سببلر طابوغه ده آرتق لزوم كورمپلر . ننه كه ايتاليا طرابلس عقنده شولای ايدى . مسلمان مملكتلرى تدريجا ياورو- پاليلر اداره سينه كروب بتوب كيله . ايدى ياوروپاليلر ايله يافنلاشقاچ آنلرنك علوم ، معارف ، هنر و صنايع لر ننده استفاده ايتە السلر بيك ياغشى بولور ايدى .

طرابلس صوغشى بتوگه بالقانده ياكى صوغش باشلاندى . بو صوغش ده كوب يللردن بيرلى دوام ايتوب كيلگان عربيت و حقوق مبارزه سينك دوامندن عبارتدر . تركبه ده گى خرستيان ملتلى تركلر قول آستندن فوتولوب اوز باشلرينه مستقل و حر بولوب ياشاونى كوبدن بيرلى مطلب و غايه خيال ايتوب قويغانلر . شول مقصدغه ايرشدره طورغان هر تورلى واسطه- لرغه تشبث ايتكانلر . مکتب ، معارف ، آنا تلى ، مى ادبيات نى ترقى ايتدرو ؛ تجارت و صناعتنى قولغه آلو بو واسطه لر نك ايك فوتلى لرندىن ايكانلگن بيك ياغشى آكلاغانلر و شونلر سايه سنده تدريجا تويلوب بره م بره م تركيه قول آستندن فوتولا كيلگانلر . رومانيا ، يونانستان ، بلغارستان ، صربيه ،

محررى : رضا الدين بن فخرالدين .
ناشرى : « محمد شاكر و محمد ذاكر راميفار » .

«شورا» اورنبورغده اون بيش كونده بر چققان ادبى ، فنى و سياسى مجموعه در .

ТАКСА ЗА ОБЪЯВЛЕНІЯ: НА 2-й СТРАНИЦЬ ОБЛОЖКИ 30 КОП., НА 2 И 4 СТР.—20 К. ЗА СТРОКУ ПЕТИТА.
Адресь: г Оренбургъ, Редакция журн. „ШУРО“.

آنونه نلى : سنه لك ۵ ، آلتى آيلىق ۲ روبله ۶۰ كاپك .
« وقت » برلن برگه آلوييلرغه :
سنه لك ۹ ، آلتى آيلىق ۴ روبله ۶۰ كاپك در .

مرحوم لطف الله افندى بايجورين

«ايسكه نوشرو»

اعد ذكر نعمان لنا ان ذكره
هو المسك ما كررته بتضوم

بر ملتنگ دوامى وترقىسى وياخد انقراض اول ملتنگ عالملى وضيايللى، فدايلىرى وخداملىرى ايله متناهيلىرى. بر ملتنگ ضيايللىرى وخداملىرى وفات اولدىغىندى آنلر اورنييه شونداي ملت خادملرى بنشوب تورسه البته اول ملتنگ دوامى واستقبالي خيلى واميدلى بولا، آنلر اورنييه اوز لرى كىي مقتدر كشيلىر بولوب توردندن اول كشيلىرنى وفات بولولرى ملت ايچون زور ضايعات سانالماسهده ممكن. اما بزم تانارملتى كىي، ملت خادملرى ينه محتاج اوزلرندن صوگ اورولر ينى توتوب خدمت ايتوچيلىرى شيههلى بر قوم ايچندن شونداي ضيايللىرنى وفات بولولرى شيههلىر بيوگ ضايعاتدن سانالسا كبروك.

ملتنگ افنخار ايتچك بر ركنى ولى مطبوعاتمزدن «وقت» هم «شورا» ناشرلرنى برىسى اولان محترم شاكر افندى راميينى جنابلىرى وفات بولدى. ملتنگ ايچون «وقت» هم «شورا» نيوگ قدرلى اولسا آنلرنى مؤسسلىرى بولغان شاكر افندى هم ملتنگ ايچون محترم بر ذات ايدى. ايندى اول دنيا دن كيندى! آننگ اورنييه ايندى كمنى كورسته آلامز عجباً؟!
آننگ حسرتى يوره كارمزدن كينمهدى، مقتدر مدرسلىرىمزدن عبدالجبار حضرت هم لطف الله افندى بايجورين جنابلىرى دنيا دن كيندىلىر.

مرحوم عبدالجبار حضرت مبنزله اويازنده اشلىكى، ترقى وتجدد طرفدارى، علوم دينيهده مقتدر بر مدرس ايدى. بر مبنزله اويازنده گنه يوزارچه اصول جديده مکتبلىرى مرحوم عبدالجبار حضرتدن تحصيل كورگان امام افنديلىر اجتهادىل وجوده كيلمشلوردى. مرحوم حضرت بتون عمر ينى «تلاچى تاماق» قوبه سنده برادران خلفيلر طرفندن تاسيس ايدلمش مدرسده درس ايتوب اوزدردى. فقط «تلاچى تاماق» مدرسده سندن بوندى بصيرتلى اماملر ومعلملر نارالورغه حضرتنگ اشلىكى مخدومى محمد المنصور افندينگده كوب اجتهادى بولدى. «تلاچى تاماق» مدرسده سينگ باشى عبدالجبار حضرت بولسا، فانانى منصور مخدوم بولدى. لىكن بزده: «بر قازانغه ايكى ته كه باشى

صيهى» ديلر. «تلاچى تاماق» مدرسده سينگ ترقيسىنه، كوب خدمتلىر كورسه توب وشول قدر مدرس ومعلملر تار اتوقه سبب بولغان منصور افندى باباغى مقال بويىچه «تلاچى تاماق» مدرسده سنده گى خدمتلىرى استعفى قىلورغه مجبور ايتولدى وبر قوبه گه امام بولوب كيندى.

* **

مرحوم لطف الله افندى بايجورين جنابلىرى، مبنزله اويازى آفاناص وولى «شىنگالچى» قوبه سنده ملا عارف الله حضرتنگ اوغلىدىر. ۲۲ ياشلر ينه قدر «بيكلان» نام قوبهده، بخارده تحصيل كورگان خواجه جان حضرت مدرسده سنده تحصيلده بولدى. صوگه شول قوبه ننگ محمد شاه حاجى گردانق و ففندن حج گه و آنندن مصرغه باروب اسلاملى روشده علوم دينيه تحصيل ايتوب فابندى. اول فابيتقاند «بيكلان» مدرسده سى علم گه صوصاغان وافندارلى بر مدرس گه محتاج اولدىغىندى شاگردلر لطف الله افندينگ فابيتوينه شادلانشقانلر ايدى هم لطف الله افندىده «بيكلان» مدرسده سينه معلم ومدرس اوله رقى كرمك آرزوسنده بولوب پروگرام ونظام ترتيب ايتدى. فقط باباغى چيردن «بيكلان» مدرسده سىده سلامت اولما دىغىندى محترم لطف الله افندى مدرسده سىنى وشا كوردلر ينى محروم ايتوب تاشلاب كينتهر گه مجبور اولدى وشول سنه «اوقا» فه باروب ريفىلىرى ايله مدرسده عاليه تاسيس ايتدىلىر. مرحوم بايجورين جنابلىرى «عاليه» ده ايكى سنه درس ايتدى كيندى صوگه «پيرم» شهر ينه امام ومدرس نصب ايتولدى. مرحوم، آداب اسلاميه واخلاق محمد يه نى كامل بلور، مستعد وفعال بر ذات بولوى اوستينه حقيقى بر خطيب وچدى بر مرشد ايدى. آننگ منبردن سويله گان آچى آنا نلنده بولغان خطيبلىرى اش طوپاص واك قانى قىلر ينىده يوشانته ايدى. فقط بوندى فدايلىر كىچده اوت باقطينسینه هاشقى بولوب آخرده اوزلرى ملاك بولغان فدايى كوبه له كلر كىي ملتلىرىنه خدمت قىدىلر كوب وقت اوزلر ينگ وجودلر ينىده فدا ايتلر. مرحوم لطف الله افندىده اجتهادى سايبه سنده ورم خسته سينه مبتلا اولوب بو سنه آخوست ايكي سنده بو دنيا ايله وداعلاشدى.

بو محترم ذاتلر آرامزدن يوفالدىلر. فقط ايتكان خدمتلىرى واجتهادلىرى ايله برابر اسملىرى قالدى.

حكم النية فى البرية جار
وما هذه الدنيا بدار قرار.

آ. اسكندرى.

○ معلم يوسف افندی مصطایوف غه : شیخ شهویل حضرتلار بىڭ ترجمه حالى ابکنچی جلد « آثار » ده مفصل صورته بارلامشدر . اگرده آرزوکنز اولسه شوکا مراجعت قیلورمز .
غواص افندی که : امانت مکتوبکنز ، صاحبینه سلامت تسلیم ایدلدى .
« کلبله ودمنه » مؤلفی حقنده معلومات صور اوچی غه :
بو طوغورده آلدافى عددلرنىڭ برنده یازلور .

اداره دن :

○ « بر پیتسبیمستنىڭ تانار دنیا سینی نیکشروی » ، « فارتاق هم اولم » اسملى مقاله لر « تله نچی » اسملى حکایت (چېخوفدن ترجمه) باصلورلر .
○ « شورا » اداره سى ایله « وقت » اداره سینه یازلاچق کافدارنىڭ بر کانوریت و بر آدریس ایله یبارلمکلرنده ضرر یوق . فقط کافدار آبروم بولور غه تبوشلى .

تاشلاندىق بالا

یاخود کاپیتان قزی

مترجمی رفیب رفیبف

اوشبو اسمده یاڭى حکایه باصلوب چقوب ساتولا باشلادی . بو حکایه نىڭ اورنى هر کىمگه معلوم ایدل و آنىڭ اوستنده یوروب تورقان پاراخودده ، بولوب کیچگان بر واقعه نى کورساتودن عبارت بولوب ، چن تانار شوبه سنده ، روسچه دن کوچرلگانی بلونما ملک روشده اوستا یازغانغه ، اوقورغه کوکلى و نائىبرلیدر . حقى ۱۲ ، پوچته ایله ۱۶ .
باش اسقلادی اورنبورغه « وقت » اداره سى در .

یاڭى کتاب :

« قرآن شریف و لغت عربیه »

محررى سرورالدين بن مفتاح الدين .

قرآن شریف و عرب نلى نىڭ فصاحتى و آنىڭ بوفدر مقبول و فصیح بولوینه نلر سبب بولغاننى کورساتمش بر کتابدر . حقى ۸ ، پوچته ایله ۱۰ .
آدرس : Редакция газ. „ВАКТЪ“, въ Оренбургъ .

اویغنه کیلگان فکیرلرم

محررى عمر القراشى

احسان یغشیلق ، ملتنى اصلاح ، بلندک سوپوکى ۴۹ صحیفلى ، اون فصل اوزره ملتمزگه ایڭ مهم مسئله لر دن بحث ایتیش بو اثر « وقت » اداره سى طرفندن باصلوب چقدى . حقى ۱۲ ، پوچته ایله ۱۶ .
آدرس : „ВАКТЪ“ Редакция газ. Оренбургъ .

« وقت » مطبعه سنده

مرنورلى کتابلر ، خط و اسچوط بلانته لرى ، کانؤیرتلر ، طوی و ضیافت ایچون زاپیسکلر ، تیریک هم ویزیت کارنوچکلر لرى نفیس و گوزل روشده اشلنه در . چیلدن صور اتوچیلرغه تیز مدته اشله نوب یبارله در .

Оренбургъ, редакция газ. „Вактъ“

حکرم اماملر دقتنه !

یاشلر قویلور ایچون

میتربکه دقترندن سؤبدینبه بیرورگه فورماسى دوخاونی صابرانیه طرفندن یاصلوب تصدیق ایدلگان مینر بیجسکی اسپرافکه هم سیمینى و بیسکه بلانقه لرى باصلوب چقدى .
بیالری : بوز دانه سى ۵۰ ، پوچته مصرى ایله ۸۵ . نالوز ایله ۱ صوم .

Адресъ: Оренбургъ, редакция газ. „ВАКТЪ“ .